И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА VIII

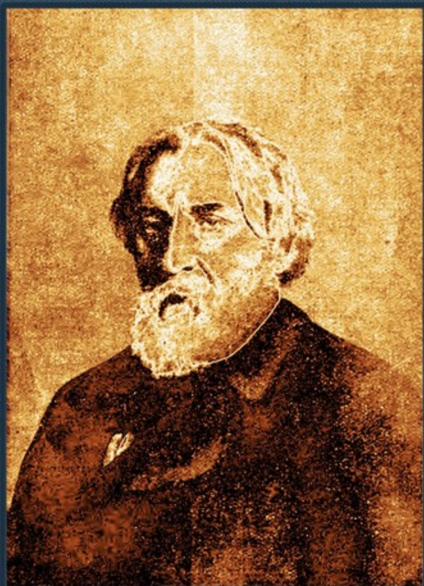

# РУЂИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

# И. С. ТУРГЕЊЕВ
## САБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД
1935

# И. С. ТУРГЕЊЕВ

## САБРАНА ДЕЛА

### КЊИГА VIII

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО

МИЛАН КАШАНИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

# РУЂИН

С РУСКОГ ПРЕВЕЛА
ЗОРКА М. ВЕЛИМИРОВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

а штампарију „Народне Просвете":
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

# САДРЖАЈ

# Руђин

## I

Било је тихо летње јутро. Сунце је већ високо било отскочило на чистом небу, али су поља још блистала росом. Из тек пробуђене долине ћарлијала је мирисава свежина, а у шуми, још влажној и мирној, весело су певале ране тичице. На врху стрмога брежуљка, покривеног од врха до дна тек прецветалом ражи, видело се мало сеоце. Том сеоцету, уским сеоским путем, ишла је млада жена у белој платненој хаљини, с округлим шеширом и са сунцобраном у руци. Мали слуга у козачком оделу ишао је издаље за њом.

Она је ишла не хитајући и као да се наслађује шетњом. Унаоколо, преко високо лелујаве ражи, која се преливала час сребрнасто-зелено, час пегаво-црвенкасто, с меким шуштањем прелазили су лаки таласи; у висини певале су шеве. Млада жена долазила је из свога сопственог села, које је било за један километар удаљено од села у које је била пошла. Име јој је било Александра Павловна Љипина. Била је удовица, без деце и доста богата;

становала је са својим братом, поручником у оставци Сергијем Павловићем Волинцовим. Он није био ожењен, и управљао је њеним имањем.

Александра Павловна дође до сеоцета, застаде пред крајњом, врло старом и ниском колибом, позва свога слугу и нареди му да уђе и упита за здравље домаћице. Овај се брзо врати, праћен старим сељаком беле браде.

— Но, шта је? — упита Александра Павловна.

— Још је жива... — проговори старац.

— Може ли се ући?

— Зашто не? Уђите!

Александра Павловна уђе у колибу. У колиби је било тескобно, загушљиво и димљиво... Неко се покрену и зајеча на лежанци.[1] Александра Павловна обазре се и у полумраку угледа жуту и смежурану главу старице, повезану коцкастом марамом. Покривена преко груди тешком широком сукненом хаљином, она је с муком дисала, машући слабо мршавим рукама.

Александра Павловна примаче се старици и дотаче се прстима њена чела... чело јој је горело.

— Како ти је, Матрјона? — упита она, нагнувши се над лежанком.

— О-ох! — простења старица, загледавши се у

[1] Широк банак уз пећ на ком се може лешкарити. — Прим. прев.

Александру Павловну. — Рђаво, рђаво душице! Смртни час дошао, драга моја госпођо!

— Бог је милостив, Матрјона: можда ћеш се опоравити. Јеси ли узимала лекове што сам ти их послала?

Старица жалосно уздахну и не одговори. Није чула питање.

— Узимала је, — рече старац, стојећи на вратима.

Александра Павловна обрати се њему.

— Зар сем тебе никога нема поред ње? — упита она.

— Има једна девојчица, њена унука, али, ето, непрестано бежи. Не може да се скраси; тако је немирна. Мрзи је и воде да дâ баби да се напије. А ја сам стар: шта могу!

— Да ли би је превезао у моју болницу?

— Не би! Шта ће у болници? Она ће и тако умрети. Доста је поживела; тако је ваљада Бог рекао. С лежанке не силази. Где би она у болницу! Кад би је подигли, она би умрла.

— Ох, — зајеча болесница, — лепа госпођо, не остављај моју сиротицу; наша су господа далеко а ти...

Старица ућута. Она је говорила усиљавајући се.

— Не брини се, — проговори Александра Павловна, све ће бити учињено. Ево донела сам ти чаја и

шећера. Ако би хтела да пијеш... Збиља, имате ли самовар? — додаде она, погледавши у старца.

— Самовар? Самовара немамо, али га можемо набавити.

— Онда набави, или ћу ја послати свој. А унуци кажи да не бежи. Реци јој да је то срамота.

Старац ништа не одговори, а пакетић с чајем и шећером узе у обе руке.

— Е па, збогом, Матрјона! — проговори Александра Павловна, — ја ћу опет доћи к теби, а ти се не бој и узимај уредно лекове...

Старица подиже главу и наже се к Александри Павловној.

— Дај, госпођо, ручицу, — промуца она.

Александра Павловна не даде јој руку, наже се и пољуби је у чело.

— Пази, — рече она полазећи старцу: — дајите јој лекове непрестано, као што је наређено. И нека пије чаја.

Старац опет ништа не рече и само се поклони.

Александра Павловна одахну слободно кад осети свеж ваздух. Она отвори сунцобран и хтеде да пође кући, кад се одједном иза колибе у ниској дрошци указа човек од тридесет година у старом капуту од сивог платна и таквој истој капи. Кад угледа Александру Павловну, он одмах заустави коња и окрете се лицем њој. Широко, без румени-

ла, с малим, бледо-плавим очима и беличастим брковима, оно се слагало са бојом његова одела.

— Добар дан, проговори он с усиљеним осмехом, шта ви ту радите, ако смем да питам?

— Походила сам болесницу... А откуда ви, Михаило Михаиловићу?

Човек когаословише с Михаило Михаиловић погледа је у очи и поново се осмехну.

— Добро је што посећујете болесницу, — настави он, — али зар не би боље било да је превезете у болницу?

— Врло је слаба: не треба је кретати.

— А намеравате ли да своју болницу затворите?

— Да затворим? Зашто?

— Па тако.

— Каква чудновата мисао! Откуд вам је то дошло у главу?

— Па ви се са Ласунском познајете и чини ми се да сте под њеним утицајем. А по њеним речима, болнице, школе, све су то глупости, непотребне измишљотине. Доброчинство треба да буде лично, просвећивање такође: све је то дело душе... она се, чини ми се, тако изражава. Кога ли то она само подражава, желео бих да знам?

Александра Павловна се насмеја.

— Дарја Михаиловна је паметна жена, ја је много волим и ценим, али и она може да се вара, и ја не верујем свакој њеној речи.

— И врло добро чините, — одговори Михаило Михаиловић, не силазећи с кола, — зато што и она сама слабо верује својим речима. Веома се радујем што сам вас видео.

— Зашто?

— Како зашто? Као да није увек пријатно срести вас! Данас сте тако свежи и љупки, као ово јутро.

Александра Павловна се насмеја опет.

— Чему се смејете?

— Како чему? Да знате само с каквим сте тромим и хладним изразом изговорили ваш комплименат! Чудим се како нисте зевнули при последњој речи.

— С хладним изразом... Вама је увек потребна ватра, а ватра ничем не води. Плане, задими се и угаси.

— И загреје, — прихвати Александра Павловна.

— Да... и опече.

— Но, па шта је, ако и опече! И то није зло. Свакако је боље него...

— Е лепо, видећу да ли ћете тако говорити кад се једанпут добро опечете, — прекиде је љутито Михаило Михаиловић и ошину коња вођицама. — Збогом!

— Михаило Михаиловићу, станите! — повика Александра Павловна, — кад ћете нам доћи?

— Сутра; поздравите вашега брата.

И кола пођоше.

Александра Павловна одгледа Михаила Михаиловића.

„Прави џак!" помисли она. Погрбљен, прашљив, с капом на потиљку, испод које стрчаху праменови жуте косе, он је доиста био налик на велики џак с брашном.

Александра Павловна пође полако путем кући. Ишла је оборених очију. Блиски топот коња примора је да застане и подигне главу... Њој у сусрет јахао је њен брат; поред њега је ишао млад човек омалена раста у лаком раскопчаном капуту, с лаком вратном марамом и лаким сламним шеширом, са штапом у руци. Он се још из далека осмехивао на Александру Павловну, ма да је видео да она иде расејано и да ништа не види, а кад она застаде, приђе јој радосно и готово нежно рече:

— Добар дан, Александра Павловна, добар дан!

— А! Константине Диомидићу, добар дан! — одговори она. — Ви долазите од Дарје Михаиловне?

— Јест, од ње, — прихвати с блиставим лицем младић, — од Дарје Михаиловне. Дарја Михаиловна послала ме је к вама; више сам волео да идем пешице... Јутро је тако дивно, а свега четири километара растојања. Дошао сам — а вас нема код куће. Ваш брат ми рече да сте отишли у Семјоновку, и да се он спрема да иде у поље: и ето ја пођох с њим у сусрет вама! Да, како је то пријатно!

Млади човек говорио је чисто и правилно, али с туђинским нагласком, мада је тешко било одредити којим. У цртама његова лица било је нечег азијатског. Дугачак, кукаст нос, крупне, укочене, избуљене очи, дебеле црвене усне, затурено чело, црна као смола коса — све на њему одаваше источњачко порекло, али млади човек звао се Пандаљевски и говорио је да је рођен у Одеси, мада је учио негде у Белорусији, као питомац добротворне и богате удовице. Друга удовица израдила му је службу. Уопште, даме средњих година биле су ревносне заштитнице Константина Диомидића: он је умео да тражи, и да добије од њих. И сад је живео у богате спахинице, Дарје Михаиловне Ласунске, као посинак или штићеник. Био је врло пријатан, услужан, осетљив и потајни развратник, имао је пријатан глас, изврсно је свирао на клавиру и имао је навику, кад говори с ким, да му се упије у очи. Одевао се врло чисто и одело је носио необично дуго, брижљиво је бријао свој широки подбрадак и чешљао се врло лепо.

Александра Павловна саслуша га до краја и обрати се брату.

— Данас све сами сусрети, овога часа разговарала сам са Лежњовом.

— А, с њим! Ишао је некуд?

— Јест, и помисли, на дрошци, у некаквом платненом џаку, сав прашљив... Прави особењак!

— Јест, може бити; али је красан човек.

— Ко то? Господин Лежњов? — упита Пандаљевски, као чудећи се.

— Да, Михаило Михаиловић Лежњов, — одговори Волинцов. — Али збогом, сестро, ја морам да идем у поље, данас сеју хељду. Господин Пандаљевски отпратиће те до куће...

И Волинцов ободе коња касом.

— Са највећим задовољством! — узвикну Константин Диомидић и понуди руку Александри Павловној.

Она му пружи своју, и обоје одоше путем њеном летњиковцу.

*

Водити под руку Александру Павловну било је, како се чинило, велико задовољство за Константина Диомидића; он је корачао ситним корацима, а његове источњачке очи биле су влажне, што, уосталом, код њега није било ретко: Константину Диомидићу било је врло лако да се разнежи и заплаче. Уосталом, коме не би било пријатно да води под руку лепу, младу и витку жену? О Александри Павловној цела је... а губернија једногласно говорила да је лепотица, и губернија се није варала. И сам њен прав, једва приметно прћав носић могао би да занесе сваког смртног, а да и не говоримо о њеним кадифеним црним очима, злаћано-плавој коси, јамица-

ма на округлим образима и другим лепотама. Али најлепши од свега на њој био је израз њеног љупког лица: поверљив, добродушан и благ, могао је и да потресе и да привуче. Александра Павловна гледала је и смејала се као дете; господа су налазила да је наивна... Да ли би се могло још шта пожелети?

— Вас је послала к мени Дарја Михаиловна? — упита она Пандаљевског.

— Да, послала, — одговори он, изговарајући последња слова с нарочитим нагласком. — Оне свакако желе и наредиле су ми да вас лепо замолим да изволите данас с њима ручати... Оне (Пандаљевски се увек, кад би говорио о трећем лицу, нарочито о дами, строго придржавао множине), оне очекују новога госта, с којим желе да вас што пре упознају.

— А ко је тај? С ким то?

— Неки Муфељ, барон, камер-јункер[1] из Петрограда. Дарја Михаиловна упознали су се с њим пре кратког времена код кнеза Гарина и с великом похвалом говоре о њему, као о љубазном и образованом младом човеку. Господин барон занима се и књижевношћу; или боље рећи... о да дивна лептира! Погледајте, молим вас... боље рећи политичком економијом. Написао је чланак о некаквом врло за-

[1] Дворски племић. — Прим. прев.

нимљивом питању и жели да га подвргне оцени Дарје Михаиловне.

— Политичко-економски чланак?

— Због језика, Александра Павловна, због језика. Вама је, свакако, познато да је Дарја Михаиловна у том погледу зналац. Жуковски се с њима саветовао, а мој добротвор из Одесе, смирени старац Роксолан Меднаровић Ксандрика... Ви јамачно знате то име?

— Не, нисам никад чула за њега.

— Нисте чули о том човеку? Чудновато! Хтео сам да кажем да је и Роксолан Меднаровић имао врло високо мишљење о знању руског језика Дарје Михаиловне.

— А је ли тај барон цепидлака? — упита Александра Павловна.

— Никако. Напротив, Дарја Михаиловна каже да се у њему одмах види светски човек. О Бетовену је говорио тако одушевљено да је чак и старога кнеза раздрагао. Уосталом, то треба да чујем: то је из мога делокруга. Допустите да вам понудим овај лепи пољски цвет.

Александра Павловна узе цвет и, пошто прође неколико корака, испусти га на пут... До њене куће није требало више од две стотине корака. Скоро озидана и окречена, она је љупко гледала својим широким, сјајним прозорима из густог зеленила старих липа и кленова.

— Дакле, шта наређујете да кажем Дарји Михаиловној, — проговори Пандаљевски, помало увређен непажњом према поклоњеном цвету, — хоћете ли изволити доћи на ручак? Оне су позвале и вашега брата.

— Да, доћи ћемо, зацело. Како је Наташа?

— Наталија Алексејевна здраве су, хвала Богу... Али ми смо већ прешли окуку за имање Дарје Михаиловне. Допустите да се опростим.

Александра Павловна застаде.

— А зар нећете да свратите к нама? — упита она неодлучним гласом.

— Бих врло радо, али се бојим да не одоцним. Дарја Михаиловна жели да чује нов Талбергов комад: дакле ваља ми да се спремим и поучим. При том, ја, збиља, сумњам да би вам разговор са мном причинио ма какво задовољство.

— Не... зашто...

Пандаљевски уздахну и с пуно израза обори очи.

— До виђења, Александра Павловна, — проговори он, после кратке почивке, поклони се и узмаче један корак.

Александра Павловна окрете се и пође кући.

Константин Диомидић такође пође својој кући. С његова лица очас ишчезе сва сладост: самоуверен, готово суров израз појави се на њему. Чак и ход Константина Диомидића измени се. Сад је корачао крупним корацима и ступао теже. Он пређе

два километра, неусиљено машући штапом и одједном поново развуче усне: спазио је крај пута младу, доста лепу девојку сељанку, која је истеривала теле из овса. Опрезно, као мачка, Константин Диомидић приђе девојци и поче да разговара с њом. Она у први мах ћуташе, црвенећи и смешећи се, најзад заклони уста рукавом, окрете се у страну и рече:

— Хајде својим путем, господине...

Константин Диомидић попрети јој прстом и рече јој да му донесе босиљка.

— Шта ће теби босиљак? Да плетеш венце, шта ли? — одговори девојка: — хајде својим путем...

— Слушај, мила моја лепојко...— поче Константин Диомидић.

— Хајд одлази, — прекиде га девојка, — ево иду господичићи.

Константин Диомидић се осврте. Доиста, путем су трчали Вања и Пећа, синови Дарје Михаиловне; за њима је ишао њихов учитељ Басистов, младић од двадесет и две године, који тек што беше свршио школу. Басистов је био малога раста, с обичним лицем, великим носом, дебелим уснама и ситним очима, ружан и незграпан, али добар, поштен и искрен Одевао се небрижљиво, косу није шишао, али не из моде, него из лености. Волео је добро да поједе, да спава, али је исто тако волео и добру књигу и ватрену беседу, и из све душе мрзео Пандаљевског.

Деца Дарје Михаиловне обожавала су Басистова и нимало га се нису бојала; са свима у кући био је у добрим односима, што се домаћици није баш свиђало, мада је говорила да за њу предрасуде не постоје.

— Добар дан, драги моји! — проговори Константин Диомидић, — како сте данас поранили у шетњу! И ја сам, — додаде он обраћајући се Басистову, — већ одавно изишао; страст ми је да уживам у природи.

— Видели смо већ како ви уживате у природи, — прогунђа Басистов.

— Ви сте материалист: Бог зна шта већ мислите. Ја вас добро познајем!

Пандаљевски се, кад је говорио с Басистовим или њему сличним људима, лако раздраживао и по нека слова изговарао чисто, чак са извесним звиждањем.

— Шта, ваљда сте ту девојку питали за пут? — проговори Басистов, гледајући десно и лево.

Он је осећао да га Пандаљевски гледа право у лице, што му је до крајности било непријатно.

— Ја понављам, ви сте материалист и ништа више. Ви увек и у свему гледате само прозаичну страну...

— Децо! — одједном командова Басистов, — видите ли на ливади врбу: да видимо ко ће први стићи до ње... један! два! три!

И деца појурише из све снаге врби. Басистов се нададе за њима.

„Гејак!" помисли Пандаљевски, „исквариће ове дечаке... Прави је гејак!"

И задовољним погледом обухвати своју уредну и елегантну прилику. Константин Диомидић удари два пута раширеним прстима по рукаву свога капута, намести оковратник и пође даље. Кад се врати у своју собу, обуче стари халат[1] и забринуто седе за клавир.

[1] Домаћа хаљина. — Прим. прев.

## II

Кућа Дарје Михаиловне Ласунске рачунала се мал'те не за прву у целој. . . ој губернији. Огромна, сграђена од камена, по цртежима Растрелија и укусу осамнаестога века, она се величанствено уздизала на врху брега, у подножју кога је протицала једна од главнијих река средње Русије. Сама пак Дарја Михаиловна била је угледна и богата госпођа, удовица тајног саветника. Мада је Пандаљевски говорио да она познаје целу Европу, а и Европа њу, ипак је Европа мало знала о њој, чак ни у Петрограду није она играла никакву важну улогу; али зато су је у Москви сви познавали и сви су јој долазили. Она је припадала тако званом вишем свету и била је на гласу као жена мало чудновата, не много добра, али необично умна. У младости била је врло лепа. Песници су јој писали стихове, млади људи заљубљивали су се у њу, угледна господа трчала су за њом. Али од тога доба прошло је двадесет и пет или тридесет година, и од пређашње лепоте не беше остало ни трага. „Је ли могућно, питао се

сваки ко ју је макар само једанпут видео, да је ова мршава, жута, са шиљастим носом и још доста млада жена била некад лепотица? Је ли могућно да је она баш она иста којој су песме певане?. . ." И сваки се у себи чудио несталности свега земаљског. Додуше, Пандаљевски је налазио да је Дарја Михаиловна необично сачувала своје дивне очи; али тај исти Пандаљевски тврди и да њу познаје цела Европа.

Дарја Михаиловна долазила је сваког лета у своје село са својом децом (имала их је троје: кћер Наталију од седамнаест година, и два сина од десет и девет година) и живела је отворено, то јест примала је људе, нарочито нежењене; госпође из унутрашњости није могла да трпи. Зато су јој те госпође и враћале! По њиховим речима, Дарја Михаиловна била је и охола, и неморална, и страшна тиранка; а што је главно, она је допуштала себи такву слободу у говору да је то био просто ужас! Дарја Михаиловна, доиста, није волела да се снебива у селу, и у слободној простоти њена понашања опажала се лака сенка презирања престоничке лавице према доста тамним и сићушним створењима која су је окруживала. . . Она се и према варошким познаницима понашала врло неусиљено, чак подругљиво; али сенке презирања није било.

Збиља, читаоче: јесте ли уочили да човек који је необично расејан у друштву потчињених, никад ни-

је расејан у друштву претпостављених му лица? Зашто ли то? Уосталом, слична питања ничему не воде.

Кад Константин Диомидић, пошто најзад научи Талбергов комад, сиђе из своје чисте и пријатне собице у собу за примање, застаде све домаће друштво на окупу. „Салон" је био почео. На широком дивану, са пребаченом ногом преко ноге и окрећући у рукама нову француску брошуру, седела је домаћица. Крај прозора, за ђерђевом, седеле су, с једне стране, кћи Дарје Михаиловне, с друге M-lle Boncourt, гувернанта, стара мршава девојка од шездесет година, са црном власуљом испод шарене капе и ватом у ушима. У углу крај врата био се наместио Басистов, који је читао новине; поред њега су Пећа и Вања ређали коцке, а наслоњен на пећ, са затуреним на леђима рукама, стојао је господин средњега раста, разбарушен и сед, с бледим лицем и живим црним очима — неки Африкан Семјонић Пигасов.

Чудан је човек био тај господин Пигасов. Огорчен против свега и свакога — нарочито против жена — он је гунђао од јутра до мрака, понекад врло умесно, понекад доста глупо, али увек са уживањем. У напраситости био је право дериште; његов смех, звук његова гласа, све његово биће било је право дериште; његов смех, звук његова гласа, све његово биће било је напојено жучи. Дарја Ми-

хаиловна радо је примала Пигасова: он ју је забављао својом заједљивошћу. Доиста, његова заједљивост била је занимљива. Имао је страст да све преувеличава. На пример: ма о каквој несрећи да се говорило пред њим, — било да је гром ударио у село, било да је вода однела воденицу, било да је сељак одрубио себи руку секиром, — он би увек са великом жестином питао: „А како се зове она?", то јест како је име жени која је била узрок тој несрећи, јер по његову мишљењу свакој је несрећи узрок жена, само ако се боље загледа у ствар. Једном се бацио на колена пред готово непознатом дамом која му је била пришла да га послужи, молећи је плачно, али с гневним лицем, да га поштеди, да јој он ништа није скривио и да јој више никад неће доћи. Једном се опусти низ брдо коњ с једном прањом Дарје Михаиловне, збаци је у јаругу и за мало не уби. Пигасов од тада није друкчије називао тога коња него „добро, добро коњче", док је за само брдо и јаругу налазио да су необично живописна места. Пигасов није имао среће у животу, зато је и био такав. Родитељи су му били сиромашни. Отац му се занимао разним ситним пословима, једва је био писмен, и није се бринуо о васпитању сина; хранио га је, одевао — и то је било све. Мати га је мазила, али је убрзо умрла. Пигасов се сам васпитавао, сам се уписао у основну школу, затим у гимназију, научио језике, француски, немачки, па чак и

латински, и кад је са одличним успехом свршио гимназију, отишао је у Дорпат, где је, борећи се стално с оскудицом, издржао трогодишње учење до краја. Пигасовљеве подобности биле су обичне; он се одликовао стрпљењем и чврстином, али је код њега нарочито било развијено осећање частољубља и жеља да буде у добром друштву, да не изостане иза других, у пркос злом удесу. Он је и учио одлично, и на дорпатски универзитет ступио такође из частољубља. Сиротиња га је љутила и развила у њему посматрачки дар и лукавство. Изражавао се оригинално; од младости је био присвојио нарочити начин жучне и јетке речитости. Мисли му се нису уздизале изнад обичног нивоа; међутим говорио је тако да је могао важити не само као паметан, него чак као врло паметан човек. По свршеном школовању Пигасов одлучи да се посвети научној каријери: знао је да ни на којем другом пољу не би могао достићи своје другове (трудио се да их изабере из виших кругова и умео је да их подражава, чак им је и ласкао, ма да увек подругљиво). Али у томе, просто речено, није успео. Самоук, без љубави према науци, Пигасов је у ствари врло мало знао. На испитима је страшно пропадао, међутим други студент, који је становао с њим у једној соби и кога је он стално исмевао, човек врло ограничен, али правилно и солидно васпитан, увек је односио победу. Тај неуспех разјари Пигасова: он баци у

ватру све своје књиге и белешке и ступи у службу. У почетку није било рђаво: као чиновник био је врло добар, не много уредан, али зато до крајности самопоуздан и окретан; али зажеле да што пре изиђе на површину — заплете се, спотаче и би приморан да поднесе оставку. Три године проведе у своме вешто стеченом сеоцету и изненада се ожени богатом, полуобразованом спахиницом, коју беше задобио својим подругљивим и слободним понашањем. Али је Пигасовљева природа била већ преко мере раздражена и раслабљена: породични живот постаде му мрзак. Његова жена, након неколико година живљења с њим, одбеже кришом у Москву и продаде неком препреденом шпекуланту своје имање, на коме Пигасов тек што беше саградио летњиковац. Потресен из основа тим последњим ударом, Пигасов подиже парницу против жене, али је изгуби... И тако проживе свој век усамљен, одлазећи суседима, које је иза леђа нападао, а често и у очи, и који су га примали с неким усиљеним смешкањем, мада им није улевао озбиљнога страха, — и никад више не узе књиге у руке. Имао је око стотину душа, сељаци му нису били сиромашни.

— A. Constantin! — проговори Дарја Михаиловна кад Пандаљевски уђе у собу, — хоће ли доћи Alexandrine?

— Александра Павловна захваљују вам и изјављују особито задовољство, — одговори Константин

Диомидић, клањајући се љубазно на све стране и гладећи, пуном белом руком с ноктима исеченим као троугао, изврсно заглађену косу.

— И Волинцов ће доћи?

— И он, госпођо.

— Тако дакле, Африкане Семјонићу, — настави Дарја Михаиловна обраћајући се Пигасову, — по вашем мишљењу, све су госпођице неприродне?

Пигасов искриви уста и нервозно трже лакат.

— Ја говорим, — поче он тихим гласом — он је и у највећем наступу љутине говорио полако и разговетно, — ја говорим о госпођицама уопште: о присутнима, разуме се, не говорим...

— Али вам то не смета да и о њима тако мислите, — прекиде га Дарја Михаиловна.

— Ја о њима не говорим, — понови Пигасов. — Све су госпођице уопште неприродне у највећој мери — неприродне у изражавању својих осећања. Уплаши ли се, на пример, госпођица, обрадује ли се чему, или се ожалости, она ће неодложно пре свега заузети некакав елегантан став (и Пигасов врло неспретно изви своје тело и рашири руке), а затим ће већ узвикнути „ах!" или ће се насмејати, или заплакати. Ипак, мени је једном пошло за руком (ту се Пигасов задовољно насмеја) да од једне врло неприродне госпођице добијем истинит, искрен израз осећања.

— Како то?

Пигасовљеве очи засветлеше.

— Ударио сам је с леђа у слабину јасиковом мотком. Она врисну, а ја повиках: браво! браво! Ето то је глас природе, то је био природни врисак... Тако и ви отсад радите.

Сви се у соби засмејаше.

— Какве то глупости говорите, Африкане Семјонићу! — узвикну Дарја Михаиловна. — Мислите ли да ће вам неко поверовати да сте ударили девојку мотком у слабину?

— Тако ми Бога, мотком, великом мотком, налик на оне што их употребљавају за одбрану утврђења.

— Mais c'est une horreur, ce que vous dites là, Monsieur,[1] — повика M-lle Boncourt, погледавши претећи у децу која су се смејала.

— Та не верујте му, — рече Дарја Михаиловна, — зар га не познајете?

Али љутита Француskиња дуго није могла да се умири и непрестано је нешто мрмљала.

— Не морате да ми верујете, — настави Пигасов хладнокрвним гласом, — али вас ја уверавам да сам казао чисту истину. Ко би то знао, ако не ја? После тога ви ми, свакако, нећете веровати ни то како ми је наша суsетка Чепузова, Јелена Антоновна, са-

[1] Али то је ужасно што говорите, господине. — Прим. прев

ма, упамтите сама, причала како је уморила свога рођеног братанца.

— И то сте измислили!

— Молим, молим! Саслушајте ме и оцените сами. Упамтите, ја не желим да је клеветам, ја је чак и волим, уколико је, то јест, могућно волети жену. У њеној кући осим календара нема ни једне књиге, и она не може да чита друкчије до гласно: то вежбање њу ознојн, па се после жали како су јој се очи избуљиле... Једном речи, она је добра жена, а собарице су јој дебеле. Зашто бих је клеветао?

— Тако, тако! — примети Дарја Михаиловна. — Је ли само Африкан Семјонић почео своју песму — неће престати до вечери.

— Моју песму... А жене их имају по три, с којима никад не престају — изузимајући кад спавају.

— А које су то три песме?

— Заједање, пребацивање и оговарање.

— Знате шта, Африкане Семјонићу, — поче Дарја Михаиловна, — нисте ви узалуд тако огорчени противник жена. Мора да вас је нека...

— Увредила, хоћете да кажете? — прекиде је Пигасов.

Дарја Михаиловна збуни се мало; сетила се брака Пигасовљевог... И само климну главом.

— Доиста ме је једна жена увредила, — проговори Пигасов, — иако је била добра, врло добра...

— А која је то?

— Моја мати, — изговори Пигасов, спуштеним гласом.

— Ваша мати? Чиме вас је она могла увредити?

— Тиме што ме је родила.

Дарја Михаиловна намршти обрве.

— Чини ми се, рече она, као да наш разговор узима жалостан обрт... Constantin, свирајте нам нов Талбергов комад... Надам се да ће звуци музике укротити Африкана Семјонића. Орфеј је укроћавао и дивље зверове.

Константин Диомидић седе за клавир и отсвира комад врло добро. Наталија Алексејевна слушала је у почетку пажљиво, затим се опет лати рада.

— Merci, c'est charmant,[1] — проговори Дарја Михаиловна, — ја волим Талберга. Il est si distingué.[2] Што сте се замислили, Африкане Семјонићу?

— Мислим, — поче лагано Африкан Семјонић, — да постоје три врсте егоиста: егоисти који сами живе и дају и другима да живе; егоисти који сами живе и не дају другима да живе; најзад, егоисти који и сами не живе и другима не дају... Жене, већином, припадају трећој врсти.

— Како је то љубазно! Ја се само једном чудим. Африкане Семјонићу: вашој сигурности у мишљењу; баш као да се ви никад не можете преварити.

[1] Хвала, то је прекрасно. — Прим. прев.

[2] Тако је отмен. — Прим. прев.

— Ко то каже! И ја се варам; човек се такође може преварити. Али знате ли каква је разлика између погрешке човекове и погрешке женине? Не знате? Ево каква: човек, на пример, може да каже да два пут два није четири, него пет, или три и по; а жена ће рећи да је два пут два — стеаринска свећа.

— То сам већ чула, чини ми се, од вас... Али допустите да вас упитам какве везе има ваша мисао о три врсте егоиста с музиком коју сте мало пре чули?

— Никакве, ја нисам ни слушао музику.

— Е, „ти си, братац, као што видим, непоправим, ма те и бацили",— одговори Дарја Михаиловна, лагано изговарајући Грибоједовљев стих. — Шта ли онда волите кад вам се и музика не свиђа? Књижевност, шта ли?

— Волим књижевност, само не данашњу.

— Зашто?

— Ево зашто. Недавно сам прелазио преко Оке на сплаву с неким господином. Сплав пристаде уз обалу: требало је да се извуку кола на обалу. Господин је имао врло тешка кола. Док су се носачи напрезали извлачећи кола на обалу, господин је тако стењао да ми га је чак било жио... Ето, помислих ја, нова примена система о подели рада. Таква вам је и данашња књижевност: други вуку, раде посао, а она стење.

Дарја Михаиловна се осмехну.

— И то се назива производом савременога живота, — настави неуморни Пигасов, — дубоким симпатијама према друштвеним питањима и још не знам како... Ах, све те звучне речи!

— А видите, жене, које ви тако нападате, бар не употребљавају тако звучне речи.

Пигасов слеже раменима.

— Не употребљавају, зато што не умеју.

Дарја Михаиловна поцрвене лако.

— Ви почињете да бивате смели, Африкане Семјонићу! — примети она с усиљеним осмехом.

Све се у соби утиша.

— Где је то Златоноша? — упита одједном један од дечака Басистова.

— У полтавској губернији, драги мој, — прихвати Пигасов, — у сред Хохландије.[1] — Он се обрадова случају да промени разговор. — Ето, говорили смо о књижевности, — настави он; — када бих имао сувишних новаца, одмах бих постао малоруски песник.

— Шта кажете? Красан песник! — одговори Дарја Михаиловна; — зар ви знате малоруски?

— Нимало; али то није ни потребно.

— Како није потребно?

— Па тако, није потребно. Треба само узети лист хартије и написати горе „Дума",[2] затим почети

[1] Малорусија. — Прим. прев

[2] Елегија. — Прим. прев.

овако: „Гоп, Ты доля моя доля!”[1] или „Сѣде казачино Наливайко на курганъ!”[2] а даље „По-пидъ горою, по-пидъ зеленою, грае, грае, воропае, гопъ! гопъ!”[3] Штампај и раздај. Малорус ће прочитати, подупреће руком главу и сигурно ће заплакати, — то је тако осетљива душа!

— Молим! — узвикну Басистов. — Шта ту говорите? То је којешта! Ја сам живео у Малорусији, волим је и знам њен језик... „грае, грае, воропае” савршена је бесмислица.

— Може бити, али ће Хохол[4] ипак заплакати. Ви кажете — језик... Али зар постоји малоруски језик? Ја сам једном замолио једног Хохла да ми преведе ову реченицу, прву која ми је пала на памет: „Граматика је вештина правилно читати и писати”. Знате ли како ми је он то превео? „Храматика јесте вештина читат и писат”... Шта, зар је то неки језик, по вашем мишљењу? Самосталан језик? Пре бих допустио да мога најбољег пријатеља истуцају у ступи, него што бих се с тим сложио.

Басистов хтеде да одговори.

— Оставите га, — проговори Дарја Михаиловна, — јер ви знате да од њега осим парадокса ништа друго нећете чути.

[1] Ој, ти судбо, моја судбо. — Прим. прев.

[2] Седи храбри Козак Наливајко на хумци. — Прим. прев.

[3] Под гором, под зеленом, хопа, хопа, цупа цуп. — Прим. прев.

[4] Малорус. — Прим. прев.

Пигасов се подругљиво осмехну. Лакеј уђе и јави да је дошла Александра Павловна с братом.

Дарја Михаиловна устаде у сусрет гостима.

— Добар дан, Alexandrine! — рече она, прилазећи јој: — како је то лепо што сте дошли... Добар дан, Сергије Павлићу!

Волинцов пружи руку Дарји Михаиловној и приђе Наталији Алексејевној.

— Шта је, хоће ли доћи данас тај барон, ваш нови познаник?

— Доћи ће.

— Кажу да је велики философ: говори само о Хеглу.

Дарја Михаиловна не одговори ништа, намести Александру Павловну на диван и сама седе крај ње.

— Философија је, — настави Пигасов, — виша тачка гледишта! Ах, ето шта ме убија: те више тачке гледишта. А шта ли се може видети озго? Међутим, ако хоћеш да купиш коња, нећеш га гледати са пожарне куле!

— Барон треба да вам донесе некакав чланак? — упита Александра Павловна.

— Да, чланак, — одговори с преувеличаном немарношћу Дарја Михаиловна, — о трговинским односима према индустрији у Русији. Али не бојте се: овде га нећемо читати... нисам вас за то позвала.

Le baron est aussi aimable que savant.[1] И тако добро говори руски! C'est un vrai torrent... il vous entraîne.[2]

— Тако добро говори руски, — прогунђа Пигасов, — да заслужује француску похвалу.

— Гунђајте само, Африкане Семјонићу, гунђајте... То врло добро доликује вашој разбарушеној коси... Али збиља, што ли га нема да дође? Знате шта, messieurs et mes dames,[3] — додаде Дарја Михаиловна погледавши унаоколо, — хајдемо у врт... До ручка има још читав сат, а време је дивно...

Цело друштво устаде и пође у врт.

Врт Дарје Михаиловне допирао је до саме реке. У њему је било много липових алеја, златно тамних и мирисавих, са ивицама сјајним као смарагд, много павиљона од багрена и јоргована.

Волинцов, заједно са Наталијом и M-lle Boncourt, зађе дубоко у честу. Волинцов је ишао поред Наталије и ћутао. M-lle Boncourt ишла је за њима.

— Шта сте радили данас? — упита најзад Волинцов, чупкајући крајеве својих дивних смеђих бркова.

По цртама лица био је много налик на сестру; али је у њиховом изразу било мање несташлука и

[1] Барон је толико исто љубазан колико и учен. — Прим. прев.

[2] То је права бујица... носи вас собом. — Прим. прев.

[3] Господо и госпође. — Прим. прев.

живота, а његове лепше и нежније очи гледале су некако сетно.

— Готово ништа, — одговори Наталија: — слушала сам како се Пигасов препире, везла канву, читала.

— Шта сте читали?

— Читала сам... историју крсташких ратова, — рече Наталија, запињући мало.

Волинцов је погледа.

— А! — рече он најзад, — то мора да је занимљиво.

Он откиде гранчицу и поче њом махати по ваздуху. Тако прођоше још двадесет корака.

— Какав је то барон с којим се ваша мати упознала? — упита опет Волинцов.

— Камер-јункер, дошљак. Maman[1] га много хвали.

— Ваша мама може да се одушеви.

— То доказује да још има младо срце, — примети Наталија.

— Тако је. Ја ћу вам за који дан вратити вашега коња. Готово је потпуно дресиран. Само бих још желео да одмах пође галопом, и то ћу успети.

— Merci[2]... Али мени је незгодно. Ви га сами дресирате... то је, кажу, врло тешко.

— Да бих вама учинио и најмање задовољство,

[1] Мама. — Прим. прев.
[2] Хвала. — Прим. прев.

ви знате, Наталија Алексејевна, ја сам готов... ја... не такве ситнице...

Волинцов поче да муца.

Наталија га љупко погледа и још једном рече: „Merci!..."

— Ви знате, — настави Сергије Павлић после дуже почивке, — да нема тога.... Али зашто то говорим? Ви и сами знате све.

У том тренутку зачу се звонце из куће.

— Ah! la cloche du diner! — узвикну M-lle Boncourt — rentrons.[1]

„Quel dommage, помисли у себи стара Францускиња, пењући се уз степенице терасе за Волинцовом и Наталијом, quel dommage que ce charmant garçon ait si peu de ressources dans la conversation..." што би на руском отприлике значило: штета што је овај мио дечко тако сплетен.

Барон не дође на ручак. Чекали су га пола сата. Разговор за столом био је усиљен. Сергије Павлић гледао је само у Наталију, поред које је седео, и ревносно јој наливао воде у чашу. Пандаљевски се узалуд трудио да забавља своју сусетку Александру Павловну, сав се топио од љубазности, док она само што није зевала.

Басистов је правио лоптице од хлеба и ни о чем није мислио, чак је и Пигасов ћутао, а кад му Дар-

[1] Ах, звоно за ручак, хајдмо кући. — Прим. прев.

ја Михаиловна примети да данас није ни мало љубазан, он суморно одговори:

— А кад сам ја био љубазан? То није мој обичај...— и, осмехнувши се горко, додаде: — Претрпите се мало. Видите ја сам квас, du[1] прост руски квас; а ето ваш камер јункер...

— Браво! — узвикну Дарја Михаиловна. — Пигасов је љубоморан, унапред је љубоморан!

Али јој Пигасов ништа не одговори и само погледа испод ока.

Изби седам часова и сви се сакупише у соби за примање.

— Очевидно, неће доћи, — рече Дарја Михаиловна.

Али се у том тренутку разлеже лупа екипажа, мала кола уђоше у двориште, и после неколико тренутака лакеј уђе у салон и предаде Дарји Михаиловној писмо на сребрном послужавничићу. Она га летимично прегледа до краја и, обраћајући се лакеју, рече:

— А где је тај господин који је донео ово писмо?

— Чека у колима, госпођо. Заповедате ли да га позовем?

— Нека изволи.

Лакеј изиђе.

[1] Француски честични члан. — Прим. прев.

— Помислите, каква непријатност,— настави Дарја Михаиловна: — барон је добио налог да се одмах врати у Петроград. Послао ми је свој чланак по неком свом пријатељу, господину Руђину. Барон је хтео да ми га претстави — он га је много хвалио! Али како је то непријатно! Ја сам мислила да ће се барон овде настанити...

— Димитрије Николајевић Руђин, — објави лакеј.

## III

У салон уђе човек од својих тридесет и пет година, висок, мало погрбљен, с коврџавом косом, црномањаст, с неправилним али изразитим и интелигентним лицем, са влажним сјајем у живим, тамно плавим очима, с правим, широким носом и лепо оцртаним уснама. Одело на њему није било ново, али му је стојало као саливено.

Он брзо приђе Дарји Михаиловној, лако се поклони, и рече да је одавно желео да дочека ту част да јој се претстави, и да његов пријатељ, барон, веома жали што није могао доћи да се лично опрости.

Нежан глас Руђинов није одговарао његовом изгледу и широким грудима.

— Седите... веома ми је мило, — проговори Дарја Михаиловна и, упознавши га с целим друштвом, упита га да ли овде живи стално или је дошљак.

— Моје је имање у Т...ој губернији, — одговори Руђин, држећи шешир на коленима, — а овде сам од пре кратког времена. Дошао сам послом и привремено се настанио у вашој среској варошици.

— Код кога?

— Код доктора. Он је мој стари друг са универзитета.

— А! код доктора... Њега хвале. Кажу да разуме свој посао. А познајете ли барона одавно?

— С њим сам се упознао прошле зиме у Москви и сада сам провео код њега готово недељу дана.

— Барон је врло паметан човек.

— Да, госпођо.

Дарја Михаиловна помириса крајичак џепне марамице натопљен колоњском водом.

— Ви сте у служби? — упита она.

— Ко? Ја?

— Да.

— Не... Ја сам у оставци.

Настаде кратка почивка. Општи разговор поново поче.

— Опростите што сам тако радознао, — поче Пигасов, обраћајући се Руђину: — да ли вам је позната садржина чланка што га је послао господин барон?

— Зацело.

— Тај чланак расправља трговинске односе... или не, него трговинску индустрију у нашој отаџбини... Ви, чини ми се, тако изволесте рећи, Дарја Михаиловна?

— Јест, то... — рече Дарја Михаиловна и прислони руку на чело.

— Додуше, ја сам рђав судија у тим стварима, — настави Пигасов, — али морам признати да ми сам наслов чланка изгледа необично. . . како би се то деликатније могло рећи. . . необично нејасан и замршен

— По чему вам то изгледа тако?

Пигасов се осмехну и погледа летимично Дарју Михаиловну.

— А је ли вама јасан? — рече он, поново обраћајући своје лукаво лице Руђину.

— Мени? Јесте.

— Хм. . . Свакако ви то можете боље знати.

— Вас боли глава? — упита Александра Павловна Дарју Михаиловну.

— Не. То је код мене тако. . . C'est nerveux.[1]

— Опростите моју радозналост, — поче поново кроз нос Пигасов: — ваш познаник, господин барон Муфељ, чини ми се, тако се зове?

— Да.

— Да ли се господин барон Муфељ специално занима политичком економијом, или тој науци посвећује, тек онако, часове доколице што му преостају од светских задовољстава и рада у служби?

Руђин га оштро погледа.

— Барон је у том послу дилетант, — одговори он, порумеnивши лако, — али у његовом чланку има много истине и занимљивости.

[1] То је нервозно. — Прим прев.

— Не могу да се препирем с вама, не знајући у чему је ствар... Али смем да питам да ли се дело вашега пријатеља барона Муфеља придржава више општих теорија или чињеница?

— У њему има и чињеница и теорија основаних на чињеницама.

— Тако, тако. Кажем вам, ја мислим, и ја понекад могу да кажем нешто: ја сам провео у Дорпату три године... све те, тако зване, опште теорије, некакве хипотезе, системи ... опростите, ја сам паланчанин, код мене је што на уму то на друму... ничему не воде. Све је то само мудровање — којим се људи варају. Дајте, господо, чињенице и то је доста од вас.

— На сваки начин! — узвикну Руђин. — Но, а зар смисао чињеница не треба објаснити?

— Опште теорије, — настави Пигасов,— ах, те опште теорије, посматрања, закључци! Све се то оснива на тако званим уверењима; сваки говори о својим уверењима, и још тражи да се поштују и да се заносе њима... Ех!

И Пигасов размахну песницом по ваздуху. Пандаљевски се насмеја.

— Дивно! — изусти Руђин; — дакле, по вашем мишљењу, уверења не постоје.

— Нема их — и не постоје.

— И то је ваше уверење?

— Јесте.

— А што онда кажете да их нема? Ето вам једно сад одмах.

Сви се у себи насмејаше и згледнуше.

— Допустите, допустите, — поче ипак Пигасов.

Али Дарја Михаиловна затапша длановима и рече: „Браво, браво, Пигасов је побеђен, побеђен!" и полако извуче шешир из Руђинових руку.

— Не хитајте да се радујете, госпођо: имаћете времена! — рече Пигасов љутито. — Није довољно са изразом надмоћности рећи духовиту реч: треба је доказати, проверити... Ми смо се удаљили од предмета.

— Допустите, — хладнокрвно примети Руђин, — ствар је врло проста. Ви не верујете у корисност општих теорија, не верујете у уверења...

— Не верујем, не верујем, ја ни у шта не верујем!

— Врло добро. Ви сте скептик.

— Не видим никакве потребе да се употребљавају тако научне речи. Уосталом...

— Не прекидајте! — умеша се Дарја Михаиловна.

„Циц, циц, циц!" рече у себи Пандаљевски у том тренутку и развуче усне.

— Та реч изражава моју мисао, — настави Руђин. — Ви је разумете: зашто је ја не бих употребио? Ви ни у шта не верујете... Зашто онда верујете у чињенице?

— Како, зашто! Дивота! Чињенице су позната ствар, сваки зна шта су чињенице. Ја о њима судим из искуства, по сопственом опажању.

— А зар вас опажање не може преварити? Опажање вам говори да сунце обилази око земље... или се ви, може бити, не слажете с Коперником? Ви ни њему не верујете?

Осмејак понова прелете преко свију лица, и очи свију устремише се на Рућина. „А, то је паметан човек," помисли сваки.

— Ви се једнако шалите, — рече Пигасов. — Додуше, то је врло оригинално, али не припада самој ствари.

— У свему што сам досад казао, — одговори Рућин, — на жалост, врло је мало оригиналности. То је све врло одавно познато и хиљаду пута поновљено. Није ствар у томе...

— Него у чему? — упита нагло Пигасов.

При препиркама он би прво пецкао противника, затим би био груб, и најзад би се напућио и умукао.

— Ево у чему, — настави Рућин. — Ја, признајем, не могу а да не осећам искрено жаљење кад паметни људи преда мном нападају...

— Системе? — прекиде га Пигасов.

— Па, рецимо и системе. Што вас тако плаши та реч? Сваки систем оснива се на познавању основних закона живота...

— Њих ваља познавати, пронаћи их немогућно је. . . Молим вас.

— Допустите. Разуме се, они нису приступачни свакоме, и човеку је својствено да греши. Али ипак ви ћете се, надам се, сложити са мном да је, на пример, Њутон пронашао бар неке од тих основних закона. Признајем да је он био геније; али проналасци генија зато и јесу велики што постају општа својина свију. Тежња за проналажењем општих принципа у појединим појавама једна је од урођених особина човечјег духа, и све наше образовање. . .

— Гле, куда ви ударате! — прекиде га отегнутим гласом Пигасов.— Ја сам човек практичан и за све те метафизичке утанчаности не дајем ништа, и нећу да дајем.

— Врло добро! То је ваша воља. Али, пазите, сама та ваша жеља да будете само практичан човек, такође је систем свога рода, теорија. . .

— Образовање, кажете ви! — прихвати Пигасов; — гле чиме мислите да задивите! Врло је потребно то хваљено образовање! Ја не дајем ни пребивене паре за то ваше образовање!

— А, ви се рђаво препирете, Африкане Семјонићу! — примети Дарја Михаиловна, очигледно веома задовољна мирноћом и изванредном учтивошћу свога новог познаника. „C'est un homme comme il faut",[1] помисли она, погледајући с пријатељском

[1] То је човек као што треба. — Прим. прев.

пажњом у Руђина. „Треба да му поласкам". Последње речи изговори она у мислима на руском језику.

— Ја нећу да заступам образовање, — настави Руђин после кратке почивке: — њему није потребна моја одбрана. Ви га не волите... сваки има свој укус. Уз то, то би нас одвело врло далеко. Допустите да вас потсетим на стару изреку: „Јупитеру, ти се љутиш: јамачно си крив". Хтео сам да кажем да су сви ти напади на системе, на опште теорије и тако даље, зато тако жучни што, заједно са системима, људи уопште одричу знање, науку и веру у њу, према томе и веру у себе саме, у своју снагу. Међутим, људима је потребна та вера: они не могу да живе само од утисака, грех би био да се боје мисли и да немају поверења у њу. Скептицизам се увек одликовао неплодношћу и слабошћу.

— Све су то речи! — промрмља Пигасов.

— Може бити, али допустите да приметим ово: кад кажемо „све су то речи!" ми често сами желимо да избегнемо преку потребу да кажемо нешто значајније од самих речи.

— Како то? — упита Пигасов и зажмири очима.

— Разумели сте шта сам хтео да кажем,— одговори с нехотичном, али одмах уздржаном нестрпљивошћу Руђин. — Понављам, ако човек нема јака начела у која верује, ако нема чврстог земљишта испод ногу, како ће онда моћи да да себи рачуна о потре-

бама, о важности, о будућности свога народа? Како може да зна шта треба он сам да ради, ако. . .

— Част и поштовање! — рече Пигасов оштрим гласом, поклони се и оде у страну, никог не гледајући.

Руђин га погледа, осмехну се лако и ућута.

— Ах! побеже! — рече Дарја Михаиловна. — Не брините се, Димитрије... Опростите, — додаде она с љупким осмејком, — како се презивате по оцу?

— Николајевић.

— Не брините се, драги Димитрије Николајевићу. Он ни једно од нас није преварио. Он жели да се покаже као да *неће* више да се препире. . . Међутим он осећа да *не може* с вама да се препире. А ви боље приђите ближе нама, да мало проћеретамо.

Руђин помаче своју наслоњачу.

— Како то да се ми досад не упознамо? — настави Дарја Михаиловна. — То ме чуди. . . Јесте ли читали ову књигу? C'est de Tocqueville, vous savez?[1]

И Дарја Михаиловна пружи Руђину француску брошуру.

Руђин узе танку књижицу у руке, преврну у њој неколико страница и, спустивши је поново на сто, одговори да баш то дело господина Токвила није читао, али је често размишљао о питању које се ту расправља. Разговор се развеза. У почетку Руђин

[1] То је од Токвила, знате. — Прим. прев.

као да се колебаше, устезаше, не налазећи речи, али се најзад загреја и поче да говори. За четврт часа чуо се само његов глас у соби. Сви се окупише у кружић око њега.

Само Пигасов остаде подаље, у углу, поред камина. Руђин је говорио паметно, ватрено, озбиљно, показујући многа знања и начитаности. Нико није очекивао да ће у њему наћи необична човека. Био је тако обично одевен, о њему се тако мало говорило. Свима је било непојмљиво и чудновато како се одједном у селу могао појавити тако паметан човек. Утолико је више изненадио и, могло би се рећи, задивио све, почињући од Дарје Михаиловне... Она се поносила својим изненадним проналаском и већ је унапред смишљала како ће Руђина увести у друштво. У њеним првим утисцима било је много готово детињског, без обзира на њене године. Александра Павловна, право речено, врло је мало разумела од свега оног што је Руђин говорио, али је била врло изненађена и радосна. Њен брат такође је био задивљен. Пандаљевски је посматрао Дарју Михаиловну и завидео. Пигасов је мислио: „Кад бих дао пет стотина рубаља — имао бих још бољега славуја"! ... Али су највише били изненађени Басистов и Наталија. Басистов је једва дисао; за све време седео је с отвореним устима и избуљеним очима и слушао, слушао, како никог у животу није слушао. Наталијино лице беше обливено руменилом,

а поглед јој, стално управљен на Руђина, беше и таман и сјајан.

— Какве су му дивне очи! — шану јој Волинцов.

— Да, лепе.

— Штета само што су му руке велике и црвене.

Наталија ништа не одговори.

Послужише чај. Разговор постаде више општи, али већ по самој наглости с којом би одмах сви ућутали чим би Руђин отворио уста, могло се судити о јачини произведеног утиска. Одједном прохте се Дарји Михаиловној да мало пецне Пигасова. Она му приђе и полугласно рече: „Што сте се ви ућутали па се само заједљиво смешкате? Покушајте да се опет препирете с њим", па не сачекавши одговора, позва руком Руђина.

— Ви још нешто не знате о њему, — рече она показујући му Пигасова: — он је страшан женомрзац, увек напада жене; молим вас, изведите га на прави пут.

Руђин погледа Пигасова и нехотице с висине: био је за две главе виши од њега. Пигасов се искриви од љутине, а његово жучно лице пребледе.

— Дарја Михаиловна се вара, — поче он извештаченим гласом, — ја не нападам само жене: ја уопште нисам велики пријатељ људског рода.

— Шта вам је могло дати тако рђаво мишљење о њему? — упита Руђин.

Пигасов га погледа право у очи.

— На сву прилику изучавање свога срца, у коме сваког дана проналазим све више и више гада. Ја о другима судим по себи. Можда је то неправично, можда сам ја гори, много гори од других, али шта да се ради? Навика!

— Ја вас разумем и слажем се с вама, — рече Руђин. — Која племенита душа није осетила жељу за самоунижењем? Али не треба се зауставити на том безизлазном положају.

— Хвала лепо што мојој души дајете сведоџбу племенитости, — одговори Пигасов: — мој положај није баш тако рђав, ако има излаза из њега. Бог с њим! али ја га нећу тражити.

— Па то значи — извините за израз — претпоставити задовољење свога частољубља истини...

— Како да не! — узвикну Пигасов. — Частољубље — то и ја разумем, надам се да и ви разумете и да га сваки разуме; али истина — шта је то истина? Где је та истина?

— Ви се понављате, опомињем вас, — рече Дарја Михаиловна.

Пигасов слеже раменима.

— Какво је то зло? Ја питам: где је истина? Чак и философи не знају шта је истина. Кант каже: она је то и то; а Хегл — није истина, она је ово и ово.

— А знате ли шта о њој говори Хегл, — упита Руђин не подижући гласа.

— Ја понављам, — настави разљућен Пигасов, — да ја не могу да разумем шта је истина. Ја мислим, ње уопште нема на свету, то јест, реч постоји, али ње саме нема.

— Ах! Ах! — узвикну Дарја Михаиловна, — како се не стидите да то говорите, стари грешниче! Нема истине? Па зашто онда живимо на свету?

— Али ја мислим, Дарја Михаиловна, — одговори мрзовољно Пигасов, — да бисте ви, у сваком случају, лакше живели без истине него без вашег кувара Степана, који је велики мајстор у справљању бујона! И нашто вам истина, реците, молим вас? Од ње ни капу не можете скројити!

— Шала није одговор, — примети Дарја Михаиловна, — наравно, кад пређе у клевету...

— Не знам како је са истином, али правичност боде очи, — промрмља Пигасов и, увређен, оде у страну.

А Рудин поче да говори о частољубљу, и говорио је врло добро. Доказивао је да је човек без частољубља немоћан, да је частољубље Архимедова полуга којом се земља може покренути, али да, у исто време, само онај заслужује име човека који уме да влада својим частољубљем, као коњаник коњем, који своју личност приноси на жртву општег добра...

— Саможивост је, — тако заврши он, — право самоубиство. Саможиви човек вене као усамљено, неплодно дрво; међутим, частољубље, као корисна

тежња ка савршенству, извор је свега великог... Да! човек треба да победи упорни егоизам своје личности, да би јој дао права да се истакне!

— Да ли можете да ми дате писаљку? — обрати се Пигасов Басистову.

Басистов не разумеде одмах шта тражи Пигасов.

— Шта ће вам писаљка? — рече он најзад.

— Хоћу да запишем ову последњу фразу господина Руђина. Ако је не запишем, заборавићу нешто што ваља! А признаћете да је оваква фраза — исто што и велики добитак при картању.

— Има ствари с којима је грешно шалити се и исмевати се, Африкане Семјонићу! — ватрено рече Басистов и окрену леђа Пигасову.

У то Руђин приђе Наталији. Она устаде: лице јој је изражавало забуну.

Волинцов, који је седео поред ње, такође устаде.

— Ја видим клавир, — поче Руђин пријатно и љубазно, са извесном достојанственошћу: — свирате ли ви на њему?

— Свирам, — рече Наталија, — али не баш добро. Константин Диомидић свира много боље од мене.

Пандаљевски истури своје лице и развуче усне.

— Зашто тако говорите, Наталија Алексејевна, ви не свирате нимало горе од мене.

— Знате ли „Erlkönig"[1] од Шуберта? — упита Руђин.

— Зна, зна! — прихвати Дарја Михаиловна. — Седите, Constantin...

— Волите ли ви музику, Димитрије Николајевићу?

Руђин само лако наже главу и пређе руком по коси, као да се спрема да слуша... Пандаљевски поче да свира.

Наталија стаде поред клавира, управо према Руђину. Од првог звука његово лице доби прекрасан израз. Његове тамно-плаве очи, које су тихо блудиле, заустављаху се с времена на време на Наталији. Пандаљевски заврши.

Руђен ништа не рече и приђе отвореном прозору. Над вртом распростирала се мирисава магла као меки вео, оближње дрвеће дисало је дремљивом свежином. Звезде су тихо трепериле. Блага летња ноћ миловала је све. Руђин погледа у мрачни врт и окрете се.

— Ова музика и ова ноћ, — поче он, — потсећају ме на време кад сам био студент у Немачкој, на наше састанке, наше серенаде...

— А ви сте бити у Немачкој? — упита Дарја Михаиловна.

— Провео сам годину дана у Хајделбергу и скоро годину дана у Берлину.

[1] „Баук", позната Гетеова песма. — Прим. прев.

— И одевали сте се као студент? Кажу да се они некако необично носе.

— У Хајделбергу носио сам чизме с мамузама и блузу с гајтанима, а косу пуштену до рамена... У Берлину се студенти носе као и сви људи.

— Причајте нам што из вашег студентског живота, — рече Александра Павловна.

Рујин поче да прича. Али у причању није био срећан. У његовим описима није било боја. Није умео да насмеје. Уосталом, Рујин, са причања својих доживљаја у иностранству, пређе на опште расправљање о важности просвете и науке, на разговор о универзитетима и универзитетском животу у опште. Широким и смелим потезима стварао је горостасну слику. Сви су га слушали с дубоком пажњом... Говорио је уметнички, заносљиво, мало нејасно... али баш та нејасност давала је дражи његовим речима.

Обиље мисли не допушташе Рујину да се изражава одређено и тачно. Слика замењиваше слику. Поређења, час неочекивано смела, час необично тачна, ницаху једна за другим. Његова бујна импровизација дисала је одушевљењем, а не самозадовољном извештаченошћу. Он није тражио речи: послушно и слободно долазиле су му оне саме у уста, и свака реч, заиста, као да је право из душе долазила, пламтела је свим жаром уверења. Рујин је владао вишом тајном — музиком речитости.

Умео је, ударајући по самим струнама срца, да несвесно примора и све друге да дршћу и да одјекују. Чак и оним слушаоцима који, готово, нису ни разумели добро шта се говорило, груди су се високо дизале, неки застори падали су им с очију, нешто сјајно пламтело је пред њима.

Све мисли Руђинове биле су управљене будућности; то им је придавало неку бујност и свежину... Стојећи крај прозора, не гледајући ни у кога, он је говорио, и — одушевљен општим одобравањем и пажњом, близином младих жена, лепотом ноћи, занесен струјом својих осећања — он се уздизао до речитости, до поезије... И сам звук његова гласа, сигуран и тих, повећавао је драж; чинило се као да из његових уста говори нека виша, и њему самом непозната сила... Руђин је говорио о ономе што даје вечити смисао привременом животу човечјем...

— Сећам се једне скандинавске легенде,— тако заврши он: — цар седи са својим војницима у мрачној и дугачкој шупи крај ватре. То је било ноћу, у зиму. Одједном кроз отворена врата улете мала тичица и излете кроз друга. Цар рече да је та тичица као човек у свету: долетела је из мрака и одлетела у мрак, пошто је мало пробавила у топлоти и светлости... „Царе", одговори му најстарији војник, „тичица ни у мраку неће пропасти и наћи ће своје гнездо"... Исто је тако и наш живот кра-

так и несталан, па ипак се све велико свршава помоћу људи. Свест о томе да је човек само оруђе више силе, треба да замени човеку све друге радости: у самој смрти наћи ће он свој живот, своје гнездо. . .

Руђин застаде и обори очи с осмехом нехотичне забуне. . .

— Vous êtes un poète,[1] — полугласно рече Дарја Михаиловна.

И сви се у соби сложише с њом, осим Пигасова. Не сачекавши крај другог Руђиновог говора, он тихо узе шешир, и излазећи пакосно дошану Пандаљевском, који је стојао близу врата:

— Не могу! Идем будалама!

Уосталом, нико га није задржавао и чак нико и не опази његово одсуство.

Слуге унесоше вечеру и пола сата доцније сви се разиђоше. Дарја Михаиловна замоли Руђина да остане ту на преноћишту. Враћајући се с братом кући у колима, Александра Павловна почињала је неколико пута да узвикује, дивећи се необичном уму Руђинову. Волинцов се слагао с њом, али рече да се он понекад изражава мало нејасно. . . то јест, не сасвим убедљиво, додаде он, очевидно желећи да објасни своју мисао; али му се лице замрачи, а поглед, управљен у угао кола, постаде још тамнији.

[1] Ви сте песник. — Прим. прев.

Спремајући се да легне и скидајући своје свилом извезене пораменице, Пандаљевски гласно рече: „Врло окретан човек!" и одједном, угледавши свога собара Козака, рече му да одлази. Басистов не заспа целу ноћ, нити се свуче: до зоре је писао писмо своме другу у Москву; а и Наталија, мада се беше свукла и легла у постељу, такође не заспа ни тренутка, нити склопи очи. Подупревши главу руком, гледала је право у мрак; било јој је грозничаво ударало, а тешки уздаси дизаху јој се често из груди.

IV

Сутрадан, тек што се Руђин беше обукао, кад уђе к њему слуга с позивом од Дарје Михаиловне да дође у њен кабинет на чај. Руђин је застаде саму. Она се врло љубазно поздрави с њим, упита га како је провео ноћ, насу му сама чашу чаја и упита да ли му је довољно шећера, понуди му цигару и двапута понови како се чуди да се досад није упознала с њим. Руђин седе мало даље, али му Дарја Михаиловна показа малу столичицу поред своје наслоњаче и, лако нагнувши се њему, поче да га распитује о његовој породици, намерама и жељама. Дарја Михаиловна говорила је немарно и слушала расејано; али је Руђин јасно видео да му се она удвара и да му чак ласка. Није она узалуд удесила тај јутарњи састанак, није се узалуд обукла тако просто и елегантно à la madame Récamier![1] Уосталом, Дарја Михаиловна убрзо престаде да га распитује, него поче да му прича о себи, о својој младости, о својим познаницима. Ру-

[1] Као госпођа Рекамије. — Прим. прев.

ђин је с учешћем слушао њено причање, мада — чудновата ствар! — ма о којој личности да је говорила Дарја Михаиловна, на првом месту истицала се увек она, она сама, док та друга личност као да се скривала и ишчезавала. Тако Руђин у појединостима дознаде шта је све Дарја Михаиловна говорила том и том државнику, какав је утицај имала на тог и тог знаменитог песника. Судећи по причању Дарје Михаиловне, могло би се помислити да су сви велики људи последњих двадесет и пет година само о том сневали како да се упознају с њом, како да заслуже њену наклоност. Она је говорила о њима просто, без похвала и одушевљења, као о својима, називајући неке од њих особењацима. Она је говорила о њима, а као богат оквир око драгог камења лежала су њихова имена као сјајан поруб око главног имена — Дарје Михаиловне.

А Руђин је слушао, пушећи цигару, и ћутао; тек по некад упадао је у реч разговорној госпођи својим малим примедбама. Он је умео и волео да говори; умео је да води разговор, мада за то није марио, али је исто тако умео и да слуша. Сваки кога он није само у почетку поплашио, поверљиво се упуштао пред њим: тако је радо и одобравајући пратио ток туђег причања. У њему је било много добродушности, оне нарочите добродушности којом су испуњени људи навикнути да се осећају више других. У препиркама ретко је противнику допуштао

да се истакне и побијао га је својом живом и страсном дијалектиком.

Дарја Михаиловна говорила је руски. Она се разметала знањем матерњег језика, мада су се галицизми и француске речи често отимали у њеном говору. Намерно је употребљавала просте народне речи, мада не увек срећно. Руђиново уво није вређало необично шаренило речи из уста Дарје Михаиловне, а тешко да је то и осећао.

Дарја Михаиловна најзад сустаде и, наслонивши главу на леђа од наслоњаче, управи поглед на Руђина и заћута.

— Тек сад разумем, – поче Руђин лаганим гласом, — разумем зашто ви сваког лета долазите на село. Вама је тај одмор преко потребан: сеоска тишина, после престоничког живота, освежава вас и крепи. Уверен сам да ви дубоко осећате лепоте природе.

Дарја Михаиловна погледа Руђина испод ока.

— Природа... да... да, дабогме... ја страшно волим природу; али знате ли, Димитрије Николајевићу, да се и на селу не може без људи. А овде готово никога нема. Овде је Пигасов најпаметнији човек.

— Онај јучерањи срдити старчић? — упита Руђин.

— Да, он... На селу, уосталом, може и он да поднесе — бар нас некад насмеје.

— Он није глуп човек, — одговори Руђин, —али је на погрешном путу. Не знам да ли се слажете са мном,

Дарја Михаиловна, али мислим да у одрицању — одрицању потпуном и општем — нема добра. Одричите све, па се врло лако можете прочути као врло паметна жена: то је познато лукавство. Добродушни људи биће готови да поверују одмах да сте ви изнад тога што одричете. Али то често није тако. Прво, што се у свему може наћи нешто рђаво, а друго, што чак и кад бисте имали право да говорите тако, за вас би било зло; ваш ум, навикнут само да одриче, опао би, усахнуо би. Задовољавајући своје частољубље, ви ћете се лишити истинске насладе посматрања, живот — суштина живота — умаћи ће испред вашег ситничарског и жучног посматрања и свршићете тим што ћете постати заједало и подсмевало. Само они који воле имају право да одричу и нападају.

— Voilà M-r Pigassoff enterré,[1] — рече Дарја Михаиловна. — Како ви умете да оцените човека! Уосталом, Пигасов вас, свакако, не би разумео. А он воли само себе.

— И напада себе само зато да би имао права да напада и друге, — прихвати Руђин.

Дарја Михаиловна се насмеја.

— С болесне... како се то каже... с болесне на здраву. Збиља, шта мислите о барону?

— О барону? Добар је човек, има добро срце и спреман је... али је... несталан... и он ће целога

[1] Ви сахранисте господина Пигасова. — Прим. прев.

свога живота остати надрикњига, полусветски човек, то јест, дилетант, то јест, да говоримо отворено, нико и ништа... А штета је!

— И ја тако мислим, — рече Дарја Михаиловна. — Ја сам прочитала његов чланак. Entre nous... cela a assez peu de fond...[1]

— Кога још имате у близини? — упита, после кратке почивке, Руђин.

Дарја Михаиловна отресе малим прстом пепео са цигарете.

— Готово више никога. Љипина, Александра Павловна, коју сте јуче видели, врло је симпатична, и то је све. Њен брат — такође диван човек, un parfait honnêt homme,[2] кнеза Гарина познајете. То је све. Има још два три суседа, али то су већ сасвим незнатне личности. Или су разметљиви, са великим претензијама, или дивљачни, или разуздани. Са госпођама се, као што знате, не дружим. Има још један сусед, врло образован човек, како говоре, шта више научник, али велики особењак, фантаста. Alexandrine га познаје и чини ми се као да није равнодушна према њему... Збиља, Димитрије Николајевићу, ви бисте могли да се позабавите њом: она је дивно створење; потребно је само да се мало развије, доиста је потребно да се развије!

[1] Међу нама буди речено, то је прилично празно. — Прим. прев.

[2] Савршено частан човек. — Прим. прев.

— Врло је симпатична! — рече Рућин.

— Сасвим је као дете, Димитрије Николајевићу, право дете. Била је удата, mais c'est tout comme. . .[1] Да сам мушкарац, ја бих се само у такву жену могла заљубити.

— Доиста?

— Зацело. Такве су жене бар свеже, а свежина се не може подражавати.

— А све друго може? — упита Рућин и насмеја се, што је код њега врло ретко бивало. Кад се смејао, лице му је добијало чудноват, готово старачки израз, очи се скупљале, нос се мрштио. . .

— А ко је тај, како рекосте, особењак, према коме госпођа Љипина није равнодушна? — упита он.

— Неки Лежњов, Михаило Михаиловић, овдашњи спахија.

Рућин се изненади и подиже главу.

— Лежњов, Михаило Михаиловић, упита он: зар је он ваш сусед?

— Да. Познајете ли га?

Рућин поћута мало.

— Познавао сам га раније. . . одавно. Он је, чини ми се, богат човек? — додаде он, играјући се ресама од наслоњаче.

— Јест, богат је, иако се одева страшно и вози на обичним колима, као какав калфа. Хтела сам да

[1] Али као и да није. — Прим. прев.

га привучем себи: кажу да је паметан, а имам и посла с њим... Знате, ја сама управљам својим имањем.

Руђин климну главом.

— Да, сама, — настави Дарја Михаиловна, — не уводим никаквих страних глупости, држим се свога, рускога, и као што видите, послови ми иду добро, — додаде она, показујући руком око себе.

— Ја сам увек био уверен, — рече Руђин уљудно, — у крајњу неправичност оних људи који женскињу одричу практични смисао.

Дарја Михаиловна насмеши се пријатно.

— Ви сте врло љубазни, — рече она, — али шта оно хтедох рећи? О чему смо оно говорили? Да! О Лежњову. Имам с њим посла због разграничавања. Звала сам га неколико пута, и данас га очекујем, али Бог би га знао зашто већ не долази... особењак један!

Завеса на вратима тихо се размаче и унутра уђе лакеј, човек висока раста, сед и ћелав, у црном фраку, белом прслуку и са белом вратном марамом.

— Шта ћеш? — упита Дарја Михаиловна и, полако, обраћајући се Руђину, полугласно додаде: — N'est se pas, comme il ressemble à Canning.[1]

— Дошли су Михаило Михаиловић, Лежњов, — пријави лакеј, — хоћете ли да га уведем?

[1] Јел'те, како личи на Канинга? — Прим. прев.

— Ах, Боже мој! — узвикну Дарја Михаиловна, — баш као поручен. Нека уђе!

Лакеј изиђе.

— Особењак један, дошао је најзад, и то у невреме: прекиде нам разговор.

Руђин устаде с места, али га Дарја Михаиловна задржа.

— Куда ћете? Ми се и пред вама можемо разговарати. А ја бих волела да и њега оцените, као и Пигасова. Кад ви нешто кажете, vous gravez comme avec un burin.[1] Останите.

Руђин хтеде нешто да каже, али се предомисли и остаде.

Михаило Михаиловић, кога читаоци већ познају, уђе у кабинет. На себи је имао оно исто сиво одело, а у препланулим рукама држао је ону исту стару капу. Он се мирно поклони Дарји Михаиловној и приђе столу за чај.

— Најзад дођосте, мосје Лежњов! — рече Дарја Михаиловна. — Молим, седите. Ви се познајете, као што чујем, — настави она, показујући на Руђина.

Лежњов погледа у Руђина и некако се чудновато насмеши.

— Познајем господина Руђина, — рече он поклонивши се лако.

[1] Ви режете као длетом. — Прим. прев.

— Били смо заједно на универзитету, — полугласно рече Руђин и обори очи.

— И доцније смо се виђали, — хладно рече Лежњов.

Дарја Михаиловна погледа обојицу с неким чуђењем и замоли Лежњова да седне. Он седе.

— Желели сте да се видимо, — поче он, — због разграничавања имања?

— Јест, због разграничавања, али ја и иначе желим да вас видим. Ми смо блиски суседи и готово као рођаци.

— Хвала лепо, — одговори Лежњов, — што се тиче разграничавања, то сам ја са вашим управником већ сасвим свршио посао: пристао сам на све његове предлоге.

— Знала сам то.

— Само он ми рече да се без личног састанка с вама не може потписати уговор.

— Да; тако је код мене уобичајено. Збиља, допустите да вас упитам, плаћају ли ваши сељаци десетак?

— Плаћају.

— А ви се сами бринете о разграничавању? То је лепо.

Лежњов поћута мало.

— Ето ја дођох да се лично састанемо, — рече он.

Дарја Михаиловна се насмеши.

— Видим да сте дошли. Ви то говорите таквим гласом. . .. Јамачно нисте много желели да дођете к мени.

— Ја никуд не идем, — одговори Лежњов равнодушно.

— Никуд? А Александри Павловној?

— С њеним се братом одавно познајем.

— С њеним братом! Уосталом, ја никога не приморавам. . . Али, опростите, Михаило Михаиловићу, ја сам по годинама старија од вас и могу да вас укорим: каква вам је невоља да живите тако као заточеник? Или вам се баш *моја* кућа не свиђа? Или вам се ја не свиђам?

— Ја вас и не познајем, Дарја Михаиловна, и зато то отпада. Кућа вам је дивна; али искрено вам признајем, ја не волим да сам на сметњи. Ја немам ни честита фрака, немам рукавица, а и не припадам вашем кругу.

— По рођењу, по васпитању, ви припадате њему, Михаило Михаиловићу! Vous êtes des notres![1]

— Оставимо рођење и васпитање на страну, Дарја Михаиловна! Није ствар у томе. . .

— Човек треба да живи с људима, Михаило Михаиловићу! Каква је невоља човеку да седи у бурету, као Диоген.

[1] Ви сте наш човек. — Прим. прев.

— Прво, њему је тамо било добро, а друго, откуда знате да ја не живим са људима?

Дарја Михаиловна уједе се за усну.

— То је друга ствар! Мени остаје само да жалим што нисам удостојена те части да припадам оном броју људи с којима се ви познајете.

— Чини ми се да месје Лежњов, — умеша се Руђин, — претерује с врло лепим осећањем — љубављу према слободи.

Лежњов ништа не одговори и само погледа Руђина. Настаде кратка почивка.

— Дакле, — поче Лежњов устајући, — ја могу да сматрам нашу ствар као свршену и да вашем управнику кажем да ми пошаље уговор.

— Можете... иако сте, признаћете, тако нељубазни да би требало да вам откажем.

— Али је то разграничавање много повољније за вас, него за мене.

Дарја Михаиловна слеже раменима.

— Ви чак нећете ни да доручкујете код мене?

— Најлепше захваљујем: ја никада не доручкујем, а и журим се кући.

Дарја Михаиловна устаде.

— Ја вас не задржавам, — рече она прилазећи прозору, — не смем да вас задржавам.

Лежњов се поче клањати.

— Збогом, месје Лежњов! опростите што сам вас узнемирила.

— Молим, молим, — одговори Лежњов и изиђе.

— Шта мислите? — упита Дарја Михаиловна Руђина. — Чула сам да је особењак, али ово је већ сувише.

— Он пати од исте болести од које и Пигасов, — рече Руђин, — од жеље да буде оригиналан. Онај се претвара да је Мефистофел, овај да је — циник. У свему томе има много егоизма, частољубља и мало истине, мало љубави. Видите, и то је такође рачун своје врсте! Човек узме маску равнодушности и лености, и неко ће можда помислити: ево човека који толико дарова скрива у себи. А кад га погледате боље — у њему нема никаквих дарова.

— Et de deux![1] — рече Дарја Михаиловна. — Ви сте ужасан човек у оцењивању. Од вас се не може ништа сакрити.

— Мислите? — рече Руђин. — Уосталом, — настави он, — ја управо не бих требао да говорим о Лежњову; ја сам га волео као пријатеља... али затим, услед разних неспоразума...

— Ви сте се посвађали?

— Не. Него смо се растали, и, како изгледа, растали за навек.

— А то је то, ја сам опазила да сте ви за све време његове посете били некако расејани. Ипак, ја сам вам веома захвална за данашње јутро. Ја сам веома

[1] Готов је и други. — Прим. прев.

пријатно провела ово време. Али ваља знати меру. Отпуштам вас до ручка, а ја одох на посао. Мој секретар, видели сте га — Constantin, c'est lui qui est mon sécrétaire[1] — јамачно ме већ чека. Препоручујем вам га. То је красан, врло услужан младић, и сасвим је очаран вама. До виђења, cher[2] Димитрије Николајевићу! Како сам захвална барону што ме је упознао с вама!

И Дарја Михаиловна пружи руку Руђину. Он је прво прихвати, затим је принесе уснама и изиђе у салон, а из салона на терасу. На тераси срете Наталију.

[1] Константин, он је мој секретар. — Прим. прев.
[2] Драги. — Прим. прев.

## V

Кћи Дарје Михаиловне, Наталија Алексејевна, није се могла на први поглед допасти. Била је још неразвијена, мршава, црномањаста, држала се мало погурено. Али су црте њена лица биле лепе и правилне, мада сувише велике за седамнаестогодишњу девојку. Особито јој беше лепо, чисто и глатко чело изнад танких, на средини као прекинутих обрва. Говорила је мало, слушала је и гледала пажљиво, готово нетремице, — као да је хтела о свему да да себи рачуна. Често је застајала непомична, с опуштеним рукама и замишљена; тада јој се на лицу огледао унутрашњи рад мисли... Једва приметан осмех појављивао се и скривао изненадно; велике црне очи полако су се отварале... Qu' avez-vous?[1] упитала би је M-lle Boncourt и почињала би да је кори, говорећи како младој девојци не приличи да буде замишљена и да изгледа расејана. Али Наталија није била расејана: напротив, учила је марљиво; читала је и радила с вољом. Осећала је ду-

[1] Шта вам је. — Прим. прев.

боко и јако, али у потаји. Још у детињству је ретко плакала, а сад је чак ретко и уздисала, само што би лако пребледела кад би је што ожалостило. Мати је држаше за добру, паметну девојку, и у шали је називаше: mon honnêt homme de fille,[1] али не беше врло високог мишљења о њеним умним подобностима. „Срећа те је моја Наташа равнодушна, говорила је она, није на мене... утолико боље. Биће срећнија." Дарја Михаиловна љуто се варала. Уосталом, ретко која мати да разуме своју кћер.

Наталија је волела Дарју Михаиловну, али није имала поверења у њу.

— Не треба ништа да кријеш од мене, — рече јој једном Дарја Михаиловна, — а ако шта сакријеш, добро се узми на ум...

Наталија погледа матери у лице и помисли: „А зашто да се узмем на ум?"

Кад је Руђин срете на тераси, она је била пошла с M-lle Boncourt у собу да узме шешир па да иде у врт. Њен јутарњи посао био је већ свршен. Наталију већ нису држали за девојчицу. M-lle Boncourt већ је одавно била престала да јој даје часове из митологије и географије, али је зато Наталија морала свако јутро да чита историјске књиге, путописе и друга поучна дела, пред њом. Бирала их је Дарја Михаиловна, придржавајући се као некаквог

[1] Моја каваљер девојка. — Прим. прев.

нарочитог, свога система. Уистину, она је просто давала Наталији све што јој је слао књижар из Петрограда, изузимајући, разуме се, романа Диме-Сина и Компаније. Те романе читала је Дарја Михаиловна сама. M-lle Boncourt гледала је особито строго и кисело, кроз своје наочари, кад би Наталија читала историјске књиге: по појмовима старе Францускиње, цела је историја била испуњена недопуштеним стварима, мада је она од великих људи старога века знала, од некуд, само једног Камбиза, а из најновијег времена Луја XIV и Наполеона, кога није могла да трпи. Али Наталија је читала и такве књиге о којима M-lle Boncourt није знала ни да постоје: она је на изуст знала целога Пушкина...

Наталија лако поцрвене при сусрету с Руђином.

— Идете ли у шетњу? — упита је он.

— Да, идемо у врт.

— Могу ли и ја с вама?

Наталија погледа у M-lle Boncourt.

— Mais certainement, Monsieur, avec plaisir,[1] — похита да одговори стара девојка.

Руђин узе шешир и пође с њима.

У први мах Наталији беше непријатно да иде поред Руђина истом стазом; мало после беше јој лакше. Он поче да је запиткује чиме се занима, како јој се свиђа на селу. Она одговараше мало

[1] Разуме се, господине, биће нам мило. — Прим. прев.

преплашено, али без оног сувишног снебивања које се тако често виђа и које узимају као стидљивост. Срце јој је јако ударало.

— Није вам досадно на селу? — упита је Руђин, погледајући је кришом.

— Како би на селу могло бити досадно? Ја се веома радујем што смо овде. Овде се осећам веома срећна.

— Ви сте срећни... То много значи. Уосталом, то је разумљиво: ви сте млади.

Руђин изговори ову последњу реч некако чудновато: по мало завидљиво, по мало сажаљевајући.

— Да! Младост! — додаде он. — Циљ науке јесте у томе да свесно дође до оног сазнања које младост добија олако.

Наталија погледа у Руђина пажљиво, није га разумела.

— Данас сам цело јутро разговарао с вашом мајком, — настави он: — она је необична жена. Сад разумем зашто сви наши песници много полажу на њено пријатељство. А волите ли ви песме? — додаде он, поћутавши мало.

„Он ме испитује", помисли Наталија и рече:

— Да, много их волим.

— Песништво је говор богова. И ја волим песме. Али те песме нису само у стиховима, оне су свуда око нас разливене... Погледајте ова дрва, ово

небо, из свега избија лепота и живот; а где има лепоте и живота, има и поезије.

— Да седнемо овде, на клупу, — настави он. — Тако. Мени се однекуд чини да ћемо ми постати пријатељи, само док се ви навикнете на мене (и он је смешећи се погледа у лице). Шта ви мислите?

„Он се понаша са мном као с девојчицом", помисли опет Наталија, и, не знајући шта да каже, упита га хоће ли дуго остати на селу.

— Цело лето, јесен, а можда и зиму. Као што знате, ја нимало нисам богат човек; послови су ми несређени, а уз то ми је досадило да се сељакам из места у место. Време је да се одморим.

Наталија се зачуди.

— Је ли могуће да ви мислите о одмору? — упита она бојажљиво.

Руђин обрну лице Наталији.

— Шта хоћете тим да кажете?

— Хоћу да кажем, — одговори она мало збуњено, — да други могу да се одмарају, али ви... ви треба да радите, да се трудите да будете од користи. Ко ће ако не ви?

— Хвала вам за ласкаво мишљење, — прекиде је Руђин. — Да будем од користи... то је лако рећи! — Он пређе руком преко лица. — Да будем од користи! — понови он. — Чак и кад бих био чврсто уверен, у чему бих могао бити од користи? Али чак и кад бих веровао у своју снагу, где бих нашао искрену, осетљиву душу?...

И Руђин тако очајно махну руком и тако жалосно обори главу да се Наталија нехотице запита: да ли је доиста уочи тога дана слушала његове одушевљене, пуне наде речи?

— Уосталом, није тако, —додаде он, изненада стресавши своју лавовску гриву: — све су то глупости, и ви имате право. Хвала вам, Наталија Алексејевна, искрено вам хвала. (Наталија управо није знала за што јој захваљује.) Једна ваша реч опоменула ме је на моју дужност, показала ми је пут којим... Да, ја треба да радим. Не треба да кријем свој таленат, ако га уопште имам, не треба да трошим своју снагу само на празан разговор, некористан разговор, на саме речи...

И речи му потекоше као река. Говорио је дивно, ватрено, убедљиво, о срамној малодушности и лености, о прекој потреби рада. Обасипао је самог себе прекорима, доказујући да је причање о томе шта ће се урадити исто толико штетно као и боцкање иглом зрелога плода, да је то узалудно траћење снаге и сокова. Уверавао је да нема племените мисли која не би нашла одзива, да само они људи остају непојмљиви који или сами не знају шта хоће, или се и не труде да их други разумеју. Говорио је дуго и завршио тим што је још једанпут захвалио Наталији Алексејевној, сасвим неочекивано стегао јој руку и рекао:

— Ви сте дивно, племенито створење!

Та слобода пренерази M-lle Boncourt, која је с муком разумевала руски, мада је четрдесет година живела у Русији, али се дивила лепој брзини и течности Руђинова говора. Уосталом, он је у њеним очима био нешто у роду виртуоза или вештака, а од те врсте људи, по њеном схватању, није се ни могло очекивати поштовање пристојности.

Она устаде, брзо намести хаљину и рече Наталији да је време да иду кући, тим пре што ће Monsieur Volinsoff (она је тако називала Волинцова) доћи на доручак.

— Ах, ево и њега! — додаде она погледавши у алеју што је водила кући.

Доиста, Волинцов се појави у близини.

Он приђе несигурним корацима, клањајући се из далека свима и, с болешљивим изразом на лицу, обраћајући се Наталији, рече:

— А, ви шетате?

— Јест, — одговори Наталија, — сад смо пошли кући.

— А! — понови Волинцов. — Па, хајдемо.

И сви пођоше кући.

— Како је ваша сестра? — упита некаквим особитим, љубазним гласом, Руђин Волинцова. Он је и уочи тога дана био врло љубазан с њим.

— Хвала лепо. Здрава је. Можда ће данас доћи... Ви сте чини ми се, нешто расправљали кад сам ја наишао?

— Јест, разговарао сам с Наталијом Алексејевном. Она ми је казала једну реч која је силно утицала на мене.

Волинцов не упита каква је та реч била, и сви се у дубоком ћутању вратише у кућу Дарје Михаиловне.

*

Пред ручак се опет састадоше у салону. Али Пигасов не дође. Руђин није био расположен; непрестано је наваљивао на Пандаљевског да свира нешто од Бетовена. Волинцов је ћутао и погледао у под. Наталија се није одмицала од матере, била је час замишљена, час се опет лаћала рада. Басистов није дизао погледа с Руђина, очекујући непрестано да опет каже нешто паметно. Тако прођоше три сата доста једнолико. Александра Павловна не дође на ручак, а Волинцов, тек што устаде од стола, нареди да му спреме кола и оде, не опроставши се ни с ким.

Било му је тешко. Он је одавно волео Наталију и непрестано се спремао да је запроси... Она га је радо примала, али јој је срце било мирно: он је то јасно видео. Он се није ни надао да ће моћи да јој улије нежнија осећања, али је само очекивао тренутак да се она сасвим навикне на њега, да му се приближи. Шта ли га је могло узнемирити? Какву ли је промену опазио за ова два дана? Ната-

лија се према њему понашала исто тако као и досад...

Да ли му је душу мучила мисао да он, можда, уопште не познаје Наталијину природу, да је она, може бити, даље од њега него што он мисли, — или се љубоморa будила у њему, или је слутио неку несрећу... тек он је патио, ма колико да се трудио да то не покаже.

Кад уђе к сестри, код ње затече Лежњова.

— Што си се вратио тако рано? — упита га Александра Павловна.

— Тако. Било ми је досадно.

— Је ли и Руђин тамо?

— Тамо је.

Волинцов баци капу и седе.

Александра Павловна обрати му се живо.

— Молим те, Серјожа, помози ми да убедим овог тврдоглавог човека (она показа на Лежњова), да је Руђин необично паметан и речит човек.

Волинцов промрмља нешто.

— Ја то не поричем, — поче Лежњов, — ја не сумњам у памет и речитост господина Руђина, само кажем да ми се он не свиђа.

— А зар си га видео? — упита Волинцов?

— Видео сам га јутрос код Дарје Михаиловне. Сад је он њен велики везир. Доћи ће време кад ће и њега оставити — она само Пандаљевског неће напустити, али за сад он господари. Видео сам га,

да! Он седи а она ме показује њему: гледајте, молим вас, братац, каквих особењака имамо. Ја нисам коњ за трку — нисам навикао да ме изводе на изложбу. Устао сам и отишао.

— А што си ишао код ње?

— Због разграничавања имања, али то је само изговор: она је просто хтела да ме види. Знамо ми то већ.

— Вас вређа његова надмоћност, ето шта је! — рече ватрено Александра Павловна,— ето шта не можете да му опростите. А ја сам уверена да он, осим духа, има и врло добро срце. Погледајте му само у очи кад...

— Говори о високој врлини... — прихвати Лежњов.

— Ви ме љутите и терате ме да плачем. Од свег срца жалим што нисам отишла Дарји Михаиловној и што сам остала с вама. Ви то не заслужујете. Доста сте ме једили, — додаде она жалосним гласом. — Боље би било да ми причате нешто из његова живота.

— Из Руђинове младости?

— Па да. Ви ми рекосте да га добро познајете и да сте давнашњи познаници.

Лежњов устаде и прошета по соби.

— Јест, — поче он, — ја га добро познајем. Хтели бисте да вам причам о његовој младости? Молим, слушајте. Родио се у Т...ву, од сиротих спахија.

Отац му је убрзо умро. Он остаде јединац у матере. Она је била врло добра жена и волела га је више свега: јела је само хлеба и сав новац што га је имала давала је њему. Васпитавао се у Москви, прво на рачун неког стрица, а после, кад је одрастао и добио крила, на рачун једног богатог кнежевића с којим се беше слизао... опростите, нисам хтео... с којим се беше здружио. Затим је ступио на универзитет. На универзитету смо се упознали и веома зближили. О нашем тадашњем животу причаћу вам некад доцније. Сад не могу. Затим је отишао у иностранство.

Лежњов је и даље шетао по соби. Александра Павловна пратила га је погледом.

— Из иностранства, — настави он, — Руђин је врло ретко писао матери а посетио ју је само једанпут, на десет дана... Старица је и умрла без њега, на туђим рукама, али до саме смрти није скидала очију с његове слике. Ја сам одлазио к њој док сам живео у Т...ву. Била је врло добра и врло гостопримљива жена; увек ме је служила компотом од вишања. Свога Мићу волела је безумно. Господа из Печоринове школе рећи ће вам да ми увек волимо оне који су врло мало способни за љубав: а *мени* се чини да свака мати воли своју децу, особито ако нису крај ње. Затим сам се нашао с Руђином у иностранству. Тамо му се беше привезала једна госпођа, наша Рускиња, нека мушкобања, ни

млада ни лепа, као свака мушкобања. Он се доста дуго бактао с њом, али ју је најзад напустио... или не, погрешио сам: она је њега напустила. И ја сам га тада напустио. То вам је све.

Лежњов ућута, протрља руком чело и уморно се спусти у наслоњачу.

— Знате шта је, Михаило Михаиловићу, — поче Александра Павловна, — ви сте, као што видим, зао човек, збиља, ни мало нисте бољи од Пигасова. Верујем да је све што сте ми испричали истина, да ништа нисте додали, а међутим, у каквој сте непријатној светлости све то изнели! Ту сироту старицу, њену оданост, њену усамљеничку смрт, ту госпођу... Ништа све то?... Знате ли да се може живот и најбољег човека насликати таквим бојама — и без икаквог дометања, упамтите — па да се сваки ужасава! Видите, и то је нека врста клевете!

Лежњов устаде и опет пође по соби.

— Никако нисам имао намеру да вас ужасавам, Александра Павловна, — рече он најзад. — Ја нисам клеветник. Али, уосталом, — додаде он, промисливши мало, — доиста у томе што рекосте има нешто истине. Ја нисам клеветао Руђина, али ко зна! — можда се он од онда променио: можда сам ја неправичан према њему.

— А! Ето видите... Дакле обећајте ми да ћете обновити познанство с њим, да ћете га боље проучити, па да ми онда дате коначан суд о њему.

— Врло радо... Али шта ти ћутиш, Сергије Павлићу?

Волинцов се трже и подиже главу, као да се пробудио из сна.

— Шта бих говорио? Ја га не познајем. Уз то ме и глава данас боли.

— Доиста си данас нешто блед, — примети Александра Павловна, — да ниси болестан?

— Глава ме боли, — понови Волинцов и изиђе напоље.

Александра Павловна и Лежњов погледаше за њим и измењаше погледе, али ништа не рекоше једно другом. Ни за њега, ни за њу није била тајна шта се дешавало у срцу Волинцова.

## VI

Прошло је више од два месеца. Готово за све то време Руђин није одлазио од Дарје Михаиловне. Она није могла да буде без њега. За њу постаде права потреба да му прича о себи, да слуша његова разлагања. Једном он хтеде да оде, изговарајући се да му је нестало новаца: она му даде пет стотина рубаља. Он позајми и од Волинцова двеста рубаља. Пигасов је посећивао Дарју Михаиловну много ређе него пре: он просто није могао да трпи Руђина. Уосталом, Пигасов није био једини који га није трпео.

— Не марим за тог паметног човека, — говорио је он: — говори неприродно, ни узми ни остави, као лица из старинских руских прича. Каже „ја" и, потресен, застане... „Ја, кажем вам, ја..." Увек употребљава неке дугачке речи. Кад кинеш, он одмах почне да ти доказује зашто си кинуо, а ниси закашљао... Ако те хвали — диже те у небеса... Почне ли самога себе да напада, спусти се у блато, — но, помислићете, тај се више неће појавити на свет. Којешта! Биће још веселији, као да се поткрепио горком ракијом.

Пандаљевски се бојао Руђина и обазриво му је ласкао. Волинцов је био у чудноватим односима с њим. Руђин га је називао витезом, хвалио га је у очи и иза леђа, али Волинцов није волео њега и увек је осећао нехотичну нестрпљивост и досаду кад би овај почео у његову присуству да му набраја особине. „Да ли ми се руга?" помислио би он, док би му срце пламтело од гнева. Волинцов се трудио да победи себе, али је био љубоморан на њега због Наталије. Па и сам Руђин, иако је поздрављао Волинцова, иако га је називао витезом и узајмљивао од њега новаца, ипак је слабо био расположен према њему. Тешко би било одредити шта су управо осећала та два човека кад су пријатељски стискали један другом руку и гледали један другоме у очи.

Басистов је и даље био пун поштовања према Руђину, хватајући у лету сваку његову реч. Руђин је мало пажње обраћао на њ. Једном је провео с њим цело јутро, разговарајући о најважнијим светским питањима и задацима, и довео га до великог усхићења, али га је затим сасвим равнодушно оставио... Видело се да он само у речима тражи чисте и одане душе. Са Лежњовим, који поче долазити Дарји Михаиловној, Руђин, шта више, није ни почињао препирку и као да га је избегавао. Лежњов је такође био хладан према њему, не исказујући о њему свој коначан суд, што је веома узнемира-

вало Александру Павловну. Она је поштовала Руђина, али је и Лежњову веровала. Сви у кући Дарје Михаиловне покоравали су се Руђиновим навикама: његове и најмање жеље биле су испуњаване. Распоред дневног занимања зависио је од њега. Ни једна partie de plaisir[1] није била без њега. Уосталом, он је слабо марио за те ране шетње и излете, и учествовао је у њима као одрасли у дечјим играма: с љупком и мало досадном снисходљивошћу. Зато се мешао у све: разговарао је с Дарјом Михаиловном о управљању имањем, о васпитању деце, о економији, уопште о пословима; слушао је њене претпоставке, нису га замарале чак ни ситнице, предлагао је реформе и ново уређење. Дарја Михаиловна била је усхићена њима само на речима — и на томе је остајало. У пословима економије управљала се по саветима свога управника, постаријег, ћоравог Малоруса, добродушног и лукавог обешењака. „Старо је дебело, младо је мршаво", говорио је он, мирно смешећи се и намигујући једним оком.

Осим Дарје Михаиловне, Руђин ни с ким није тако често ни тако дуго разговарао као с Наталијом. Он јој је кришом давао књиге, поверавао јој своје планове, читао јој прве стране својих започетих чланака и списа. Наталија често није разумевала њихов смисао. Уосталом, Руђин се, како се

[1] Излет. — Прим. прев.

чинило, није много ни трудио да га она разуме: било му је доста да га она слуша. Дарји Михаиловној није се много свиђала његова близина с Наталијом. „Али, мислила је она, нека је нека мало проћерета с њим овде на селу. Она га занима као девојчица. Велике опасности нема, а она ће ипак научити нешто... У Петрограду ћу ја то све изменити..."

Дарја Михаиловна се варала. Наталија није ћеретала с Руђином као девојчица: она је жудно хватала његове речи, трудећи се да им разуме смисао; подвргавала је своје мисли, своје сумње његовој оцени: он је био њен учитељ, њен вођ. У први мах била јој је занета само глава... али млада глава не заноси се дуго сама... Какве је слатке тренутке преживела Наталија када јој је, у башти на клупици, у лаком прозрачном присенку јасенова, Руђин читао Гетеова Фауста, Хофмана или Бетинина писма, или Новалиса, непрестано застајући и објашњавајући јој оно што би јој било неразумљиво! Она је, као и већина наших госпођица, рђаво говорила немачки, али је добро разумевала. Међутим Руђин је сав био утонуо у немачку поезију, немачку романтику и философију, и повуче је за собом у те узвишене пределе. Непознат, диван свет отварао се пред њеним нежним погледом; са листова књиге коју је Руђин држао у рукама, улеваху се у њену душу, као бујна река, дивне слике и светле

мисли, да јој се у срцу, потресеном племенитом радошћу великих осећања, тихо распламте и распали света искра усхићења...

— Реците ми, — Димитрије Николајевићу, — поче она једном, седећи крај прозора за ђерђевом, — ви ћете на зиму свакако ићи у Петроград?

— Не знам, — одговори Руђин и спусти на колена књигу коју је прелиставао; — ако набавим новаца, ићи ћу.

Он је говорио лено: осећао је умор и цело јутро седео је беспослен.

— Чини ми се да ви можете да нађете новаца, само кад хоћете.

Руђин заврте главом.

— То вам се тако чини!

И он значајно погледа у страну.

Наталија хтеде нешто да каже али се уздржа.

— Погледајте, — поче Руђин и показа јој руком на прозор: — видите ли ону јабуку? Ено сломила се од тежине и множине свога плода. Веран амблем генија...

— Сломила се зато што није имала ослонца, — одговори Наталија.

— Разумем вас, Наталија Алексејевна, али човек не може тако лако да нађе ослонца.

— Ја мислим, саучешће других... У сваком случају самоћа...

Наталија се мало збуни и поцрвене.

— И шта бисте радили зими на селу? — додаде она брзо.

— Шта бих радио? Завршио бих своју повећу расправу — ви знате — о трагичности у животу и уметности: пре три дана казивао сам вам у чему је та расправа, па бих вам је послао.

— Хоћете ли да је штампате?

— Нећу.

— Зашто нећете? За кога се онда мучите?

— Па, рецимо, за вас.

Наталија обори очи.

— То није за мене, Димитрије Николајевићу.

— Молим вас, о чему је та расправа? — упита Басистов који је седео мало подаље.

— О трагичности у животу и уметности, — понови Руђин. — Ето и господин Басистов ће читати. Уосталом, ја још нисам начисто с основном мишљу. Досад још нисам могао да објасним себи трагичан значај љубави.

Руђин је радо и често говорио о љубави. У прво време, при речи љубав, M-lle Boncourt би уздрхтала и начуљила уши као стари војнички коњ кад чује трубу, али је мало по мало навикла на то, па је само гризла усне и шмркала бурмут.

— Ја мислим, — бојажљиво рече Наталија, — трагичност у љубави — то је несрећна љубав.

— Никако! — одговори Руђин, —то је пре комична страна љубави. То питање требало би друкчије да се постави... Требало би дубље захватити... Љу-

бав! — настави он, — у њој је све тајна: како долази, како се развија, како умире. Час се јавља изненада, истинита, радосна, као дан — час дуго тиња, као огањ под пепелом, и избија као пламен у души, кад је већ све разрушено, час се опет увлачи у срце као змија, да одједном измили из њега... Да, да, то је важно питање. А и ко воли данас? Ко се усуђује да воли?

И Руђин се замисли.

— Што ли то Сергија Павлића већ одавно нема? — упита он изненада.

Наталија се зарумене и наже главу ђерђеву.

— Не знам, — прошапута она.

— То је диван, племенит човек! — рече Руђин устајући. — Он је један од најбољих претставника садањег руског племства...

M-lle Boncourt погледа га искоса својим француским очицама.

Руђин пређе преко собе.

—Јесте ли опазили,— рече он, обрнувши се брзо на потпетицама, — да на храсту — а храст је снажно дрво — старо лишће тек онда опада кад ново већ почне да избија?

— Јест, — лагано одговори Наталија, — опазила сам.

— То исто бива и са старом љубављу у снажном срцу: она већ умире, али се још непрестано држи; само друга, нова љубав може да је истисне.

Наталија ништа не одговори.

„Шта ли то значи?" помисли она.

Руђин застаде, затресе косу и изиђе.

А Наталија оде у своју собу. Дуго је седела у недоумици на своме кревету, дуго је размишљала о последњим Руђиновим речима и одједном стеже песнице и горко заплака. Зашто је плакала — Бог би знао! Ни сама није знала зашто су јој тако изненада потекле сузе. Она их утре, али оне поново потекоше, као вода из препуна извора.

*

Истога дана разговарала је Александра Павловна с Лежњовим о Руђину. У први мах он је оћуткивао, али се она била решила да га увуче у разговор.

— Ја видим, — говорила је она, — да вам се Димитрије Николајевић, као и пре, не свиђа. Хотимично вас нисам хтела досад питати; али досад сте већ имали и сувише времена да се уверите да ли се променио, и желела бих да знам зашто вам се он не свиђа.

— Добро, — рече с обичном равнодушношћу Лежњов, — кад сте већ тако нестрпљиви, али молим, не љутите се...

— Но, почињите, почињите.

— И допустите ми да кажем све до краја.

— Добро, добро, причајте.

— Дакле, — поче Лежњов, спуштајући се лено на

диван, — признајем да ми се Руђин доиста не допада. Он је даровит човек...

— Дабогме!

— Он је необично паметан човек, иако је у суштини празан...

— То је лако рећи!

— Иако је у суштини празан, — понови Лежњов, — али то још није зло! Сви смо ми празни људи. Ја га чак не осуђујем ни за то што је у души деспот, лен, и што није човек од знања.

Александра Павловна пљесну рукама.

— Није човек од знања! — узвикну она.

— Није човек од знања, — истим гласом понови Лежњов: — воли да живи на туђ рачун, да игра улогу, и тако даље... то је све у своме реду. Али је зло што је хладан као лед.

— Он је хладан, та ватрена душа! — прекиде га Александра Павловна.

— Јест, хладан као лед, и он то зна, па се претвара као да је ватрен. То је зло, — настави Лежњов, постепено падајући у ватру, — што он игра опасну игру — разуме се, опасну не за себе; он сам не ставља на коцку ни паре, ни длачице — док други стављају душу...

— О коме, о чему ви то говорите? Ја вас не разумем, — рече Александра Павловна.

— Зло је што није поштен. Он је паметан човек: треба дакле да зна важност својих речи, међутим

он их изговара тако као да му је мало стало до њих... Нема спора, он говори речито, али његова речитост није руска. Напослетку, то би се и могло опростити некоме младићу, али у његовим годинама срамота је тешити се шумом својих речи, срамота је истицати се.

— Ја мислим, Михаило Михаиловићу, да је слушаоцима свеједно да ли се ви истичете или не...

— Опростите, Александра Павловна, али није свеједно. Неко ће ми рећи реч која ће ме свег прожмати, други може рећи исту реч, или још лепшу — а ја ни ухом да мрднем. Зашто то?

— То јест, ви нећете да мрднете, — прекиде га Александра Павловна.

— Јест, нећу да мрднем, — одговори Лежњов, — иако имам велике уши. Ствар је у томе што речи Рућинове остају само речи, а никад не прелазе у дело — а међутим, баш те речи могу да узбуне и упропасте срце.

— Али о коме ви то говорите, Михаило Михаиловићу?

Лежњов застаде.

— Хоћете да знате о коме говорим? О Наталији Алексејевној.

Александра Павловна збуни се тренутно, али се одмах затим насмеши.

— Молим вас, — поче она, — какве вам то чудновате мисли увек долазе у главу! Наталија је још дете,

а најзад, и кад би било што, мислите ли ви да би Дарја Михаиловна...

— Дарја Михаиловна је, на првом месту, себична и живи само за себе, а друго, она је тако уверена у свој начин васпитања деце да јој ни на ум не пада да се узнемирава због тога. Пих, како је то могућно! Један њен миг, један величанствен поглед — и све ће ићи као по концу. Ето како мисли та госпођа, која уображава да је мецена, и врло паметна жена, и Бог би знао шта још, а у ствари није ништа друго него стара светска госпођа. А Наталија није дете: верујте ми да она чешће и дубље размишља него ја и ви. И потребно је да се таква чиста, страсна и ватрена природа намери на таквог глумца, на такву кокету! Уосталом, и то је у реду.

— Кокета? То ви њега називате кокетом?

— Да, њега... Реците ми, Александра Павловна, какву улогу игра он код Дарје Михаиловне? Бити идол, оракул у кући, плести се у домаће послове, у породичне сплетке и беспослице — да ли је то достојно човека?

Александра Павловна погледа зачуђено у Лежњова.

— Ја вас не познајем, Михаило Михаиловићу, — рече она. — Поцрвенели сте, наљутили се. Доиста, ту мора да има нечега...

— Таман посла! Ти говориш жени о једној ствари из убеђења, а она се дотле не смирује док не измисли ма какав сићушан, споредан узрок који те нагони да говориш тако, а не друкчије.

Александра Павловна се наљути.

— Браво, мсје Лежњов! ви већ почињете да прогањате жене, као и господин Пигасов, како хоћете, али ма како да сте оштроумни, ипак не могу да верујем да сте ви за тако време могли свакога и све да разумете. Ја мислим да се ви варате. По вашем мишљењу Руђин је — некакав Тартиф.

— У томе и јесте ствар што он није чак ни Тартиф. Тартиф је бар знао шта хоће, а овај поред све своје памети...

— Шта је, шта је он? Довршите шта сте наумили, неправични, гадни човече!

Лежњов устаде.

— Слушајте, Александра Павловна, — поче он, — неправични сте ви, а не ја. Ви се срдите на мене због моје строге оцене о Руђину: ја имам права да будим строг према њему! Можда сам скупо платио то право. Ја га добро познајем, дуго смо живели заједно. Сећате ли се, ја сам вам обећао да ћу вам једанпут причати о нашем животу у Москви. Сад је време да то учиним. Хоћете ли имати стрпљења да ме слушате?

— Говорите, говорите!

— Молим, слушајте!

Лежњов поче ходати по соби лаганим корацима, застајући покаткад и обарајући главу доле.

— Ви, можда, знате, — поче он, — а можда и не знате, да сам ја врло рано остао сироче и да већ у седамнаестој години нисам имао никог ко би се о мени старао. Живео сам у теткиној кући у Москви, и радио сам шта сам хтео. Као младић био сам доста празан и сујетан, волео сам да се истичем и хвалим. На универзитету био сам врло немиран и убрзо сам се заплео у неку интригу. Нећу да вам причам о томе, не вреди. Слагао сам, и то доста гадно слагао... Ухватише ме у лажи, изобличише, осрамотише... Ја се збуних и заплаках као дете. То је било у стану једног мог познаника, пред многим друговима. Сви почеше да ме исмевају, сви осим једног студента који се, упамтите, највише љутио на мене, док сам ја упорно одрицао своју лаж. Било му је жао, шта ли, тек он ме узе под руку и одведе у свој стан.

— То је био Руђин? — упита Александра Павловна.

— Не, није био Руђин... то је био човек... сад је већ умро... то је био необичан човек. Звао се Покорски. Нисам у стању да га у мало речи опишем, а ако почнем о њему да говорим, онда немам воље да ма о ком другом говорим. То је била узвишена, чиста душа, и такав ум какав никад више нисам видео. Покорски је живео у малој ниској со-

бици, у мезанину старе дрвене кућице. Био је врло сиромах и помагао се некако дајући часове. Било је дана кад није имао ни шољу чаја да понуди своје госте, а његов једини диван био је толико угнут да је изгледао као чамац. Али и поред свих тих неугодности, њему су долазили многи другови. Сви су га волели, свачије је срце привлачио. Не можете веровати како је пријатно и весело било у његовој сиротињској собици! Ту сам се упознао с Руђином. У то време био се већ разишао са својим кнежевићем.

— Шта је то особито имао на себи тај Покорски? — упита Александра Павловна.

— Како да вам кажем? Поезија и истина — ето шта је свакога привлачило к њему. Поред свога јасног и великог ума, био је пријатан и занимљив као дете. У мојим ушима још и сад звучи његов весели смех, а у исто време он је

Светлео као поноћни жижак
Пред светињом добра...

Тако је о њему говорио један сулуд, али мио песник из нашега друштва.

— А како је говорио? — упита Александра Павловна.

— Говорио је добро кад је био расположен, али не заносно. Руђин је и тада био двадесет пута заноснији од њега.

Лежњов застаде и скрсти руке.

— Покорски и Руђин нису били ни мало налик један на другог. Руђин је имао више блеска и треска, више фраза и, ако хоћете, више ентузиазма. Он је изгледао много даровитији од Покорског, а у ствари био је јадан према њему. Руђин је дивно развијао сваку мисао, препирао се мајсторски; али те се мисли нису рађале у његовој глави: он их је узимао од других, нарочито од Покорског. Покорски је по изгледу био тих и благ, чак и слаб, и волео је жене до лудила, волео је да банчи, и никоме није допуштао да га вређа. Руђин се чинио пун ватре, смелости, живота, а у души је био хладан и готово бојажљив, док му се не би дирнуло у častoљубље: тада би и на стене јуришао. На све могуће начине трудио се да људе потчини себи, али увек у име општих начела и идеја, и одиста, имао је јаког утицаја на многе. Додуше, нико га није волео, можда сам му само ја био одан. Трпели су његов јарам... Покорскоме су се сви предавали драге воље. Зато Руђин никад није пропуштао прилику да поразговара и да се препире с првим на кога наиђе... Он није био прочитао много књига, али свакако много више него Покорски и ми сви остали; при том имао је систематичан ум и огромно памћење, а то је баш оно што највише утиче на омладину. Дај јој само закључке, резултате, ма и лажне, само нека су закључци! Посве савестан

човек није за то. Покушајте само па реците омладини да јој не можете дати тачне и истините одговоре, зато што их ни сами не знате... омладина вас не би ни слушала. Али је исто тако не бисте могли ни да обманете. Потребно је да ви сами бар у пола верујете да знате шта је истина... Зато је Руђин и утицао тако силно на све нас. Видите, ја вам мало пре рекох да је он мало читао, али је читао философске књиге, и глава му је била тако удешена да је одмах из прочитаног извлачио све што је опште, хватао се за сам корен ствари, а већ после извлачио из њега на све стране светле и правилне конце мисли, проналазио духовне перспективе. Наш кружић састављали су тада, искрено речено, дечаци, и то недоучени дечаци. Философија, уметност, наука, сам живот — све су то за нас биле само речи, можда и појмови, примамљиви, дивни, али растурени, раздвојени. Опште свезе тих појмова, општи светски закон, ми нисмо знали, нити смо сањали о њима, мада смо их нејасно тумачили, претресали, усиљавајући се да се у њима снађемо... Слушајући Руђина, први пут нам се учинило да смо најзад разумели ту општу свезу, да се најзад подигла завеса. Нека он и не говори своје мисли — свеједно! — али се видео правилан ред у свему што смо знали, све растурено одједном се прибрало, дошло у склад, подигло се пред нама, као зграда; све је блистало, прожмано

мишљу... Ништа не остаде неразумљиво, случајно; у свему се показа разумна потреба и лепота, све доби јасан и у исто време тајанствен смисао. Свака засебна појава у животу звучала је као акорд, а ми сами, с неким светим необичним пиететом, са слатком, искреном бојажљивошћу, осећасмо се као живи извори вечне истине, као њена оруђа, позвана за нешто велико... Зар вам све ово није смешно?

— Ни најмање! — лагано одговори Александра Павловна, — по чему то мислите? Ја не разумем све, али ми није смешно.

— Ми смо од тада постали паметнији, разуме се, — настави Лежњов, — сад нам све то изгледа као детињарија... Али ја понављам да смо тада за много шта били Руђину захвални. Покорски је био далеко јачи од њега, то је несумњиво. Покорски је улевао у нас ватру и снагу; али се он сам осећао понекад малаксао и ћутљив. Био је човек нервозан, болестан, зато кад би раширио своја крила, Боже мој! куда ли би одлетео! У небесно плаветнило и висину! А код Руђина, тог лепог и стаситог младића, било је много ситничарства; био је чак и сплеткарош, имао је страст да се у све плете, да о свему даје своје мишљење и да објашњава. Његова бујна активност била је неуморна... политичка природа! Ја говорим о њему каквог сам га тада познавао. Уосталом, он се, на жалост, није проме-

нио... Зато није променио ни своја уверења... у тридесетпетој години!... Ретко би ко то могао рећи о себи.

— Седите, — рече Александра Павловна, — зашто се клатите по соби као шеталица?

— Овако ми је згодније, — одговори Лежњов. — Дакле, признајем, Александра Павловна, чим уђох у кружић Покорскога, осетих се као препорођен: смирих се, почех да распитујем, да учим, осетих радост, страхопоштовање, једном речи, као да уђох у некакав храм. И доиста, кад се само сетим наших састанака, е, тако ми Бога, било је у њима много доброга, много дирљивога. Замислите: окупило се нас пет шест младића, једна лојана свећа гори, пије се најгори чај и уз њега грицкају окорели двопеци; али да сте нас само видели, да сте нас само чули! У очима свију усхићење, образи пламте, срце бије, говори се о Богу, о истини, о будућности човечанства, о поезији. Понекад се говориле лудости, одушевљавало беспослицама, али свеједно! Покорски седи с пребаченом ногом преко ноге, подупирући бледо лице руком, а очи му тако блистају. Руђин стоји на сред собе и говори, говори дивно, као млади Демостен пред узбурканим морем. Чупави песник Суботин пушта с времена на време оштре узвике као у сну. Четрдесетогодишњи бурш, син немачког пастора Шелер, који је међу нама важио као врло дубок мислилац,

захваљујући своме вечитом, ничим ненарушеном ћутању, некако особито свечано ћути, чак и весели Шчитов, Аристофан наших састанака, ћути и само се смешка, двојица, тројица новајлија слушају са свечаном насладом... А ноћ лети тихо и брзо, као на крилима. Већ и зора свиће и ми се разилазимо потресени, весели, чисти, трезвени (код нас тада није било ни помена о вину), с некаквим пријатним умором у души... и на саме звезде гледали смо некако повериљивије, као да су нам се приближиле и постале разумљивије... Ех! славно је то време било, и ја не могу да верујем да је оно пропало без трага! Да, оно није пропало, није пропало чак ни за оне чији је живот доцније постао гори... Колико сам пута имао прилике да сретнем те људе, пређашње другове! Чини се као да је од човека постао звер, а треба само да му се спомене Покорсково име, па да се у њему покрену сви остаци племенитости, као кад би у прљавој и мрачној соби отворио заборављену бочицу с мирисом...

Лежњов умуче, његово бледо лице поцрвене.

— Али због чега сте се и кад посвађали с Руђином? — рече Александра Павловна, гледајући зачуђено у Лежњова.

— Ја се нисам посвађао с њим, него сам се просто разишао с њим кад сам га добро упознао у иностранству. А још у Москви имао сам разлога да се с њим разиђем. Још онда је одиграо са мном рђаву шалу.

— Како то?

— Ево како. Ја... како да кажем?... Мојој спољашности то не доликује... али ја сам увек био врло способан да се заљубим.

— Ви?

— Ја. Чудно вам је, је л' те? А међутим тако је... Но, ја сам тада био заљубљен у једно врло мило девојче... Али зашто ме гледате тако? Ја бих вам могао рећи о себи нешто што је много чудноватије.

— А шта то, ако допуштате да питам?

— Па ето тако, макар шта. Ја сам у то време у Москви ишао на ноћне састанке... с ким мислите? С младом липом на крај мога врта. Обгрлим ја танко и витко стабло, и онда ми се чини да сам загрлио целу природу, а срце ми се шири и топи, као да се доиста сва природа улева у њега... Ето какав сам био!... Него шта! Ви можда мислите да ја нисам писао песме? Писао сам их, чак сам и једну драму написао по угледу на „Манфреда". Међу лицима био је и дух са крвљу на грудима, али не са својом крвљу, упамтите, него са крвљу човечанства уопште... Да, да, не чудите се... Али ја сам почео да вам причам о својој љубави... Упознао сам се с једним девојчетом...

— И престали сте да идете на састанке с липом? — упита Александра Павловна.

— Престао, наравно. То је девојче било врло добро и мило створење, с веселим јасним очима и звонким гласом.

— Ви врло лепо описујете, — рече с осмехом Александра Павловна.

— А ви сте врло строг критичар, — одговори на то Лежњов. —Дакле, та девојка имала је старог оца, код кога је живела... Уосталом, нећу да се упуштам у појединости. Рећи ћу вам само то да је та девојка била изванредно добра, увек је наливала пуну чашу чаја кад јој се затражи само пола чаше!... Трећи дан после првог познанства с њом ја сам већ горео, а седам дана доцније нисам се више могао уздржати и признадох Руђину све. Млад, заљубљен човек не може а да се не избрбља, тако се ја исповедих Руђину потпуно. Тада сам био сасвим под његовим утицајем, а тај је утицај, морам признати, био у многом благодатан. Он је био први који ме није омаловажавао и који ме је мало отесао. Покорскога сам волео страсно и осећао неки страх од његове чистоте. Руђину сам био ближи. Кад дознаде за моју љубав, он беше ван себе од усхићења: загрли ме, честита ми, и одмах поче да ме поучава и да ми објашњава сву важност мога новог положаја. Сав сам се био претворио у уво... Ви већ знате како он уме да говори. Његове су речи необично утицале на мене. Почео сам да уважавам себе, уозбиљих се и престадох да се смејем. Сећам се како сам чак

и ишао опрезније, као да у недрима носим суд, пун скупоцене течности, бојећи се да је не проспем... Био сам врло срећан, утолико више што су ми сви отворено исказивали своје симпатије. Руђин зажеле да се упозна са предметом моје љубави, а и ја наваљивах да га претставим...

— Е, сад већ видим у чему је ствар, — прекиде га Александра Павловна. — Руђин вам је преотео предмет љубави, и ви му то ни до данас нисте могли опростити... Могла бих се опкладити да се не варам!

— И изгубили бисте опкладу, Александра Павловна: преварили сте се. Руђин не само да ми није преотео предмет љубави, него чак није ни мислио да ми га отима, па ипак ми је разрушио срећу, иако бих му сад, кад хладнокрвно размишљам, радо казао хвала за све то. Али тада сам био као луд. Руђин никако није мислио да ми напакости, напротив! Али услед своје проклете навике да сваки покрет у животу, било свој, било туђ, причврсти речју, као бубу чиодом, он поче да нам објашњава наш положај, наше односе, како треба да се понашамо. Као прави деспот присиљавао нас је да му дајемо рачуна о својим осећањима и мислима, хвалио нас је, кудио нас је, па је чак ступио с нама и у преписку, помислите!... Једном речи, сасвим нас избио из такта! Ја бих се тада и иначе мучно оженио с том госпођицом (толико сам још имао здравога разума), али бисмо бар славно провели неколико месеца, као Па-

вле и Виргинија, а овако насташе неспоразуми, запетост; једном речи, пође све лудо. Свршило се тиме што Руђин једног лепог дана дође до тога уверења да он, као пријатељ, има свету дужност да о свему извести старога оца, и он то и учини.

— Је ли могућно? —узвикну Александра Павловна.

— Да, и што је најчудноватије, с мојим пристанком, помислите!... Још и сад се сећам какав ми је хаос тада био у глави: све се вртело и окретало; као у мрачној комори, бело је изгледало црно, црно — бело, лаж — истина, фантазија — дужност... Ех! И сад ми је тешко да се сећам тога. Руђин не клону духом... напротив, летео је преко свију неспоразума и заплета, као ласта изнад језера.

— И тако сте се растали с вашим девојчетом? — упита Александра Павловна, наивно нагнувши главу у страну и уздигнувши обрве.

— Растао сам се... и то ружно растао, увредљиво и неспретно, с лармом, и то без потребе с лармом... И ја сам плакао, и она је плакала, и ђаво би знао шта је све било... Прави Гордијев чвор, који је ваљало пресећи, али је то болело. Уосталом, све на свету тежи оном што је боље. Она се удала за честита човека и сада живи срећно...

— Али, признајте, ви ипак не можете да опростите Руђину... — поче Александра Павловна.

— Како! — прекиде је Лежњов, — плакао сам као дете кад сам га испраћао у иностранство. Али, истину

да кажем, још тада ми се у души залегла сумња. И кад смо се доцније видели у иностранству... но, тада сам већ био старији... Руђин ми се показао у правој боји.

— Шта сте то пронашли на њему?

— Све оно о чему сам вам пре једног сата говорио. Уосталом, доста о њему. Можда ће се све срећно свршити. Хтео сам само да вам докажем, ако судим о њему строго, да га бар и познајем... Што се тиче Наталије Алексејевне, нећу да трошим речи узалуд, али ви обратите пажњу на вашег брата.

— На мога брата! А зашто?

— Пазите само на њега. Зар ви ништа не видите?

Александра Павловна обори главу.

— Имате право, —рече она, —доиста брат... од неког времена не могу да га познам... Али мислите ли ви...

— Лакше! Чини ми се да долази, — одговори Лежњов шапатом. — А Наталија није дете, верујте, иако је, по несрећи, неискусна као дете. Видећете да ће нас та девојка све изненадити.

— Како?

— Ево како... Знате ли ви да се баш такве девојке даве, трују и тако даље. Не гледајте на то што је она тако мирна: у њој су страсти силне, а и темпераменат такође, још како!

— Ја мислим да ви већ прелазите у поезију.

Таквом флегматику као што сте ви, могу се и ја учинити вулкан.

— Ах не! — одговори Лежњов с осмехом. — Што се тиче темперамента, ви га, хвала Богу, и немате.

— Каква је то дрскост?

— Шта? Та то је највећи комплименат, молим вас. . .

Волинцов уђе у собу и погледа подозриво Лежњова и сестру. У последње време беше јако опао. Обоје гаословише, али се он једва насмеши у одговор на њихове шале и погледа их, како Пигасов једном рече о њему, као тужан зец. Уосталом, свакако да нема човека на свету који бар једанпут у животу није изгледао горе од њега. Волинцов је осећао да се Наталија удаљава од њега, а заједно с њом, чинило му се, као да му се и земља измиче испод ногу.

## VII

Сутрадан је била недеља. Наталија устаде доцкан. Уочи тога дана била је врло ћутљива до самог вечера, стидела се у себи својих суза и врло је рђаво спавала. Седећи полуобучена за својим малим клавиром, час је хватала једва чујне акорде, да не би разбудила M-lle Boncourt, час је наслањала чело на хладне дирке и дуго остајала непомична. Мислила је непрестано, не само о Руђину, него о свакој речи коју је он изговорио, предајући се сва својим размишљањима. Понекад се сећала и Волинцова. Знала је да је он воли. Али га је њена мисао брзо остављала... Осећала је неко необично узбуђење. Ујутру се брзо обуче, сиђе доле и, пошто се поздрави с матером, улучи прилику и оде у врт... Дан је био топал, светао, сјајан дан, иако је киша наизменце падала. По чистом небу, не заклањајући сунце, мирно су пловили ниски, сиви облаци, и с времена на време изливали на поља обилне потоке изненадног и тренутног пљуска. Крупне, светле капи падале су брзо, с некаквим сухим шумом, као прави брилијанти; сунце је трептало кроз њихову светлу-

цаву мрежу, трава, до мало час повијена ветром, не мицаше се више и жедно упијаше влагу. Орошено дрвеће треперило је свим својим лишћем. Птице су непрестано певале: било је право уживање слушати њихово цвркутање уз свежи шум и роморење пролазне кише. Прашина се дизала по путовима који беху лако ишарани оштрим ударима честих млазева. Али ево, облаци се разиђоше, ветрић пирну, трава заблиста као смарагд и злато... Прилепљено лишће постаде провидније... јак мирис подиже се са свију страна...

Небо се беше готово сасвим очистило кад Наталија уђе у врт. У врту се осећаше свежина и тишина, она мирна и срећна тишина која у људском срцу изазива слатку изнуреност тајног саучешћа и неодређених жеља...

Наталија иђаше поред језера дугом алејом од сребрнастих топола, кад изненада, као из земље, искрсну пред њом Руђин.

Она се збуни. Он је погледа право у лице.

— Ви сте сами? — упита он.

— Јест, сама сам, — одговори Наталија, уосталом, изишла сам за тренутак. Морам кући.

— Ја ћу вас отпратити.

И он пође поред ње.

— Ви сте нешто тужни? — рече он.

— Ја?... А ја баш хоћу да кажем како ми ви изгледате нерасположени.

— Може бити... то се дешава код мене. Код мене је то оправданије него код вас.

— Како то? Мислите ли да ја немам зашта да будем тужна?

— У вашим годинама треба само да се ужива живот.

Наталија пође неколико корака ћутећи.

— Димитрије Николајевићу! — поче она.

— Шта?

— Сећате ли се... поређења које јуче учинисте... сећате ли се... с храстом?

— Ах, да, сећам се. Па шта?

Наталија погледа Руђина крадимице.

— Зашто?... Шта сте хтели тиме да кажете?

Руђин наже главу и управи поглед у даљину.

— Наталија Алексејевна! — поче он са својственим му уздржаним и значајним изразом, који је увек приморавао слушаоца да мисли како Руђин није исказао ни десети део онога што му је на души, — Наталија Алексејевна! ви сте могли увидети како ја мало говорим о својој прошлости. Има неких струна које ја никако не додирујем. Моје срце... коме је потребно да зна шта се у њему дешава? Истицати то на видик, чинило ми се увек као обесвећење. Али према вама сам искрен; ви изазивате моје поверење... Не могу да кријем од вас да сам и ја волео и страдао, као и сви... Кад и како? О томе не вреди говорити; главно је да је моје срце осетило много радости и бола...

Руђин поћута мало.

— Оно што сам вам јуче рекао, — настави он, — може се донекле применити на мене, на мој садашњи положај. Али ипак не вреди о томе говорити. Та је страна живота за мене већ изгубљена. Остало ми је да се потуцам по врелом и прашњивом путу, од станице до станице, у расточеним колима... Кад ли ћу стићи, и да ли ћу уопште стићи — Бог ће знати... Боље да разговарамо о вама...

— Је ли могућно, Димитрије Николајевићу, да ви од живота ништа не очекујете? — прекиде га Наталија.

— О, не! Ја очекујем много, али не за себе... Од рада, од блаженства које рад пружа, ја се никад нећу одрећи, али сам се одрекао уживања. Моје наде, моји снови, и моја лична срећа, немају ничега заједничког. Љубав (при тој речи он слеже раменима)... Љубав није за мене, ја нисам за њу. Жена која воли има права да тражи од човека све, а ја не могу да дам све. Уз то, допасти се, то је привилегија младића: ја сам већ стар. Куд би ми доликовало да заносим туђе главе? Хвала Богу, ако своју одржим на раменима.

— Ја разумем, — рече Наталија, — ко тежи високој мети, тај не сме да мисли о себи; али зар жена не би могла да оцени таквога човека? Напротив, ја мислим да би жена пре окренула леђа егоисту... Сви млади људи, ти младићи по вашем мишљењу, све су

то егоисти, заузети самим собом чак и кад су заљубљени. Верујте ми, жена не само што је способна да разуме пожртвовање, она и сама уме да се жртвује.

Наталијини образи лако поруменеше, а очи јој засветлеше. Пре познанства с Руђином никад не би изговорила тако дугу беседу, и још с таквим жаром.

— Ви сте већ више пута чули моје мишљење о женином позиву, — рече Руђин са снисходљивим осмехом. — Ви знате да је, по моме мишљењу, само Јованка од Арка могла да спасе Француску... али није о томе реч. Хтео сам да говорим о вама. Ви сте на прагу живота... Пријатно је и корисно размишљати о вашој будућности... Слушајте, ви знате, ја сам ваш пријатељ, ја учествујем у свему што се вас тиче. Као да сте ми рођака... И према томе, надам се да моје питање нећете узети као нескромно; кажите ми, да ли вам је срце досад било мирно?

Наталија сва порумене и не рече ништа. Руђин застаде, застаде и она.

— Љутите ли се на мене? — упита он.

— Не, — одговори она, — али ја никако нисам очекивала...

— Уосталом, — настави он, — не морате ни да ми одговорите. Ја знам вашу тајну.

Наталија га скоро уплашено погледа.

— Да... да, ја знам ко се вама свиђа. И морам признати, бољи избор нисте могли учинити. Он је

диван човек, умеће да вас цени, живот га није саломио, душа му је проста и чиста... он ће вас усрећити.

— О коме то говорите, Димитрије Николајевићу?

— Као да не знате о коме говорим? Разуме се, о Волинцову. Шта? Зар то није истина?

Наталија се окрену мало од Руђина. Била је врло збуњена.

— Зар он није заљубљен у вас? Молим вас! Он не скида очију с вас, прати вам сваки покрет; а најзад, зар љубав може да се сакрије! И зар ви нисте наклоњени њему? Колико сам могао да видим, он се и вашој мајци свиђа... Ваш избор...

— Димитрије Николајевићу, — прекиде га Наталија, пружајући у забуни руку према оближњем жбуну, — право да вам кажем, мени је непријатно да говорим о томе, али уверавам вас... да се варате.

— Варам се? — понови Руђин. — Не верујем... Ја вас од скоро познајем, али вас већ добро знам. Шта значи та промена коју јасно видим на вама? Ви нисте више онакви какву сам вас видео пре шест недеља! Не, Наталија Алексејевна, ваше срце није слободно.

— Може бити, — одговори Наталија једва чујно, — али ви се ипак варате.

— Како то? — упита Руђин.

— Оставите ме, не питајте ме! — одговори Наталија и брзим корацима упути се кући.

Она се сама уплаши од свега оног што одједном осети у себи.

Руђин је стиже и заустави.

— Наталија Алексејевна, — поче он, — овај се разговор не може тако свршити: он је и за мене врло важан... Како да вас разумем?

— Оставите ме! — понови Наталија.

— Наталија Алексејевна, за име Бога!

На лицу Руђинову опази се немир. Он пребледе.

— Ви све разумете, па треба и мене да разумете! — рече Наталија, истрже руку из његове и пође, не освр̄ћући се.

— Само једну реч! — викну Руђин за њом.

Она застаде, али се не окрену.

— Питали сте ме шта сам хтео да кажем јучерашњим поређењем. Знајте, дакле, ја нећу да вас обмањујем. Говорио сам о себи, о својој прошлости, и о вама...

— Како? О мени?

— Јест, о вама, понављам, ја нећу да вас обмањујем... Сад знате о каквом сам осећању, о каквом новом осећању, говорио тада... До данас никад се не бих усудио...

Наталија одједном покри лице рукама и отрча кући.

Била је толико потресена неочекиваним расплетом свога разговора с Руђином да и не виде Волинцова, поред кога протрча. Он је стојао непомично, присло-

њен леђима уз дрво. Четврт сата раније био је дошао Дарји Михаиловној, коју је застао у соби за примање. Проговорио је две три речи с њом, затим се неприметно удаљио и пошао да тражи Наталију. Руковођен инстинктом својственим заљубљеним људима, он пође право у врт и набаса на њу и Руђина баш у тренутку кад она истрже своју руку из његове. Волинцову се смрче пред очима. Пошто одгледа Наталију, он се одмаче од дрвета и пође два три корака, не знајући ни сам куда и зашто. Руђин га спази кад га сустиже. Обојица погледаше један другоме у очи, поздравише се и разиђоше ћутећи.

„Ово се не може овако свршити", помислише обојица.

Волинцов оде на крај врта. Беше му мучно и тешко, срце му беше као оловом притиснуто, крв му с времена на време кључаше бесно. Киша опет поче да промиче. Руђин се врати у своју собу. Ни он не беше миран: мисли му се ковитлаху као вихор. Поверљиви, неочекивани додир младе, чисте душе збуни сваког.

За столом све беше некако незгодно. Наталија, сва бледа, једва се држала на столици, оборених очију. Волинцов је седео, као и обично, поред ње, и с времена на време усиљено разговарао с њом. Тога дана ручао је код Дарје Михаиловне и Пигасов. Он је за столом говорио више од свију. Између осталог почео је да доказује, како се људи, као и пси,

могу поделити на кусе и репате. Куси људи или се рађају куси, или постају такви својом кривицом. Кусим људима иде рђаво, ништа им не полази за руком, немају самопоуздања. Међутим човек који има дугачак, вунаст реп, има среће. Он може бити и гори и слабији од кусог, али има самопоуздања, опусти реп, па му се сви диве. А што је најчудноватије, реп је најнепотребнији део тела, признаћете; за шта би се реп могао употребити? Па ипак сви цене ваше особине по репу.

— Ја, — додаде он, уздишући, — припадам броју кусих, и, што је најгоре, ја сам сâм себи отсекао реп.

— То јест, хоћете да кажете, — примети Руђин немарно, — што је, уосталом, много пре вас казао Ларошфуко: веруј у себе самог, па ће и други веровати у тебе. Не разумем шта ће ту репови.

— Допустите свакоме, — прихвати жустро Волинцов, а очи му севнуше, — допустите свакоме да каже своје мишљење. Говори се о деспотизму. . . Ја мислим да нема горег деспотизма од тако званих духовитих људи. Ђаво да их носи!

Сви беху изненађени Волинцовљевим испадом и сви ућуташе. Руђин га као погледа, али не издржа његов поглед, окрете се, насмеши се и умуче.

„Охо! И ти си од оних кусих!" помисли Пигасов. Наталија претрну од страха. Дарја Михаиловна погледа у Волинцова не разумевајући га, најзад прва

проговори и исприча нешто о некаквом необичном псу министра Н. Н.

После ручка Волинцов одмах оде. Поздрављајући се с Наталијом, не могаше да се уздржи и рече јој:

— Што сте се тако збунили, као кривац? Ви ни пред ким не можете бити криви!

Наталија не разумеде ништа и само погледа за њим. За време чаја Руђин јој приђе и, нагнувши се над сто, као да чита новине, он јој дошану:

— Све је ово као сан, зар не? Мени је врло потребно да вас видим насамо... макар за тренутак. — Затим се окрену к M-lle Boncourt: — Ево оног фељтона, — рече јој, — што сте га тражили, — и поново нагнувши се Наталији, додаде шапатом: — гледајте да око десет сати будете близу терасе, у павиљону од јоргована, чекаћу вас. . .

Јунак вечера био је Пигасов. Руђин му беше уступио бојиште. Нарочито је забављао Дарју Михаиловну. Прво је причао о једном свом суседу, који је, живећи тридесет година под жениним папучом, био толико усвојио женске навике да је, у присуству Пигасова, прелазећи преко баре, подигао крајеве капута, као што жене чине са својим хаљинама. Затим се обратио другом спахији, који је прво био слободан зидар, затим меланхолик, а потом зажелео да буде банкар.

— Па како сте ви то били слободан зидар, Филипе Степанићу? — упита га Пигасов.

— Зна се како: носио сам дуг нокат на малом прсту.

Али се Дарја Михаиловна највише смејала кад Пигасов поче да говори о љубави и да уверава како су и за њим уздисали, како га је једна ватрена Немица назвала „апетитним Африканчићем" и „сипљивком". Дарја Михаиловна се смејала, а међутим Пигасов није лагао: он је збиља имао права да се поноси својим победама. Он је уверавао да ништа није лакше него занети коју хоћеш жену: треба јој само десетак дана узастопце понављати да јој је на уснама рај, а у очима блаженство, и да су све друге жене према њој пачаврe, па ће једанаестог дана и она сама рећи да јој је на уснама рај, а у очима блаженство — и заљубиће се у вас. Свега има на свету. Ко зна, можда је Пигасов у праву.

У девет и по, Рудин је већ био у павиљону. У далекој и бледој небесној дубини тек су се појављивале звездице, запад се још руменео, с те стране видик је био јаснији и чистији, полумесец је светлео као злато кроз црну копрену жалосне брезе. Друга дрвета или су стојала као суморни дивови с хиљаду отвора налик на очи, или се сливала у густе, мрачне гомиле. Ни један се листак није мицао. Највише гране јоргована и багрема као да су при-

слушкивале. Кућа се тамнила у близини, дугачки осветљени прозори оцртаваху се на њој као црвене пруге. Вече је било тихо и мирно, али се у њему осећао некакав уздржани, страсни дах.

Руђин је стојао с прекрштеним рукама на грудима и слушао с напрегнутом пажњом. Срце му је јако ударало, а он је и нехотице задржавао дисање. Најзад зачу лаке, брзе кораке, и у павиљон уђе Наталија.

Руђин јој потрча у сусрет и узе је за руке. Биле су хладне као лед.

— Наталија Алексејевна! —поче он уздрхталим шапатом, — желео сам да вас видим... нисам могао да сачекам сутрашњи дан. Морам да вам кажем оно о чему нисам ни сањао, оно што јутрос нисам знао ни сам: ја вас волим.

Наталијине руке задрхташе лако у његовим рукама.

— Ја вас волим, — понови он, — и чудим се само како сам могао да се тако дуго варам, како одавно нисам увидео да вас волим! . . . А ви?. . . Наталија Алексејевна, реците ми, а ви?. . .

Наталија је једва дисала.

— Видите да сам дошла, — рече она најзад.

— Не, реците ми: волите ли ви мене?

— Чини ми се. . . да. . . — прошапта она.

Руђин јој још јаче стеже руке и хтеде да је привуче к себи. . .

Наталија се брзо обазре.

— Пустите ме, страх ме је, чини ми се да нас неко прислушкује... За име Божје, будите обазривији. Волинцов већ сумња.

— Бог с њим! Видели сте да му данас нисам одговорио... Ах, Наталија Алексејевна, како сам срећан! Сад нас ништа више неће раставити!

Наталија га погледа у очи.

— Пустите ме, — прошапта она, — доцкан је.

— Само још мало, — поче Руђин...

— Не, пустите ме, пустите...

— Ви као да ме се бојите?

— Не, али време је већ...

— Онда поновите бар још једанпут...

— Ви кажете да сте срећни? — упита Наталија.

— Ја? Нема човека на свету који би био срећнији од мене! Зар ви још сумњате?

Наталија подиже главу. Њено бледо, племенито, младо и узбуђено лице било је дивно, у тајанственој сенци павиљона, при слабој светлости која је падала с ноћног неба.

— Онда знајте, — рече она, — ја сам ваша.

— О, Боже! — узвикну Руђин...

Али се Наталија отрже и оде. Руђин постоја још мало, затим полако изиђе из павиљона. Месец му јасно осветли лице, на уснама му заигра осмех.

— Срећан сам, — рече он полугласно. — Јест, срећан сам, — понови он, као да жели да убеди сама себе.

Усправи се, затресе коврџастом косом и пође даље у врт, весело размахујући рукама.

У том тренутку, размакоше се гране од павиљона, и појави се Пандаљевски. Он се пажљиво обазре, климну главом, стеже усне и значајно рече: „А то је! Ово морам доставити Дарји Михаиловној", и затим ишчезе.

## VIII

По повратку кући, Волинцов је био тако утучен и суморан, тако је зловољно одговарао сестри и тако се брзо затворио у свој кабинет да се она реши да пошаље момка по Лежњова. Она се обраћала њему у свима тежим приликама. Лежњов одговори да ће доћи сутра дан.

Волинцов се ни сутра дан не расположи. После чаја мислио је да оде на рад, али остаде, леже на диван и поче да чита књигу, што се код њега ретко дешавало. Волинцов није имао симпатија за књижевност, а песама се просто бојао. „Неразумљиво као песма", говорио је он, и као потврду својих речи, наводио је ове стихове Ајбулата:

И до последњих дана с муком,
Ни горди оглед, нити ум прави,
Сатрти неће својом руком
Спомен на овај живот крвави...

Александра Павловна погледа брижно у брата, али га није узнемиравала питањима. Кола се зауставише пред кућом. „Но, хвала Богу, помисли она, Лежњов..." Слуга уђе и пријави Руђинов долазак.

Волинцов баци књигу на под и подиже главу.

— Ко је дошао? — упита он.

— Руђин, Димитрије Николајевић, понови слуга.

Волинцов устаде.

— Нека уђе, — рече он, — а ти, сестро, — додаде обраћајући се Александри Павловној, — молим те, изиђи.

— А зашто?... поче она.

— Ја знам зашто, — прекиде је он напрасито, — ја те молим.

Руђин уђе. Стојећи на сред собе, Волинцов му се хладно поклони, али му не пружи руку.

— Ви ме нисте очекивали, је л' те? — поче Руђин и спусти шешир на прозор.

Усне му лако подрхтаваху. Беше му непријатно, али се стараше да прикрије своју забуну.

— Збиља вас нисам очекивао, — одговори Волинцов: — после јучерашњег дана пре сам могао очекивати ма ког другог — с поруком од вас.

— Не разумем шта хоћете да кажете, — рече Руђин пошто седе, — али ми је врло мило што сте тако искрени. Утолико боље. Дошао сам к вама, као племенитом човеку.

— Зар не би могло бити без комплимената? — рече Волинцов.

— Желим да вам објасним зашто сам дошао.

— Ми смо давнашњи познаници, па зашто не би-

сте дошли к мени? Уосталом, ово није први пут да ме удостојавате својом посетом.

— Дошао сам к вама као племенит човек племенигу човеку, — понови Руђин, — и сад хоћу да се позовем на ваш суд... Ја имам много поверења у вама...

— У чему је ствар? —упита Волинцов, који још стојаше у пређашњем положају и мрко погледаше Руђина, покаткад само упредајући бркове.

— Допустите... дошао сам да се објасним, доиста, али ипак, то не може тако напречац.

— А зашто не би могло?

— Зато што је ту уплетено и треће лице...

— Какво треће лице?

— Сергије Павлићу, ви ме разумете.

— Димитрије Николајевићу, ја вас никако не разумем.

— Ви бисте хтели...

— Ја бих хтео да говорите отворено! — прихвати Волинцов.

Он се озбиљно наљути.

Руђин се намршти.

— Лепо... ми смо сами... морам вам рећи — уосталом, ви се можда и сами сећате (Волинцов нестрпљиво слеже раменима), — морам вам рећи да ја волим Наталију Алексејевну и имам разлога да верујем да и она мене воли.

Волинцов пребледе, али ништа не одговори, приђе прозору и окрену леђа.

— Ви ћете разумети, Сергије Павлићу, да ја, кад не бих био уверен. . .

— Молим! — похита да га прекине Волинцов, — ја никако не сумњам... Па шта! Нека вам је са срећом! Само се чудим који вас је ђаво натерао да ми дођете с том вешћу. . . Шта ћу ја ту? Шта се мене тиче кога ви волите и ко вас воли? Ја просто не могу да разумем.

Волинцов је и даље гледао кроз прозор. Глас му је звучао мукло.

Руђин устаде.

— Рећи ћу вам, Сергије Павлићу, зашто сам се решио да дођем к вама, зашто немам права да кријем од вас нашу. . . наше узајамне симпатије. Ја вас врло много поштујем — ето зашто сам дошао; ја нисам хтео. . . ми обоје нисмо хтели да пред вама играмо комедију. . . Ваша љубав према Наталији Алексејевној била ми је позната. . . Верујте ми, ја знам своју вредност, ја знам како сам мало достојан да заменим вас у њеном срцу, али кад је већ случај тако удесио, зар вреди варати, обмањивати, претварати се? Зар би боље било излагати се неспоразумима или, шта више, могућности онаквог призора какав се јуче десио за ручком? Сергије Павлићу, реците сами.

Волинцов скрсти руке на груди, усиљавајући се да умири самога себе.

— Сергије Павлићу, — настави Руђин, — ја сам вас ожалостио, ја то осећам... али разумејте нас... разумејте, ми нисмо имали другог начина да вам докажемо наше поштовање, да вам докажемо како умемо да ценимо вашу искрену племенитост. Искреност, потпуна искреност према сваком другом била би неумесна, али према вама она постаје дужност. Пријатно нам је кад помислимо да је наша тајна у вашим рукама.

Волинцов се усиљено насмеја.

— Хвала вам на поверењу! — узвикну он, — иако, молим утувите, нисам желео да дознам вашу тајну и да вам своју поверавам, ма да ви располажете њом, као са својом имаовином. Али допустите: ви говорите и у име неког другог лица. Према томе, ја претпостављам да Наталија Алексејевна зна за вашу посету и циљ те посете?

Руђин се мало збуни.

— Не, ја нисам казао своју намеру Наталији Алексејевној, али знам да и она мисли исто тако као и ја.

— Све је то лепо, — рече Волинцов после кратке почивке и поче добовати прстима по прозору, — иако би много боље било, признаћете, да ме мало мање поштујете. Право да вам кажем, мени то ваше пошто-

вање нимало није потребно, али шта бисте сад хтели од мене?

— Нећу ништа... или не! Хоћу нешто: желео бих да ме не држите за подмукла и лукава човека, да ме разумете... Ја се надам да ви сад ни мало нећете сумњати у моју искреност... Желео бих, Сергије Павлићу, да се растанемо као пријатељи... да ми, као и раније, пружите руку...

И Руђин приђе Волинцову.

— Опростите, господине, — рече Волинцов, обрнувши се и отступивши корак у назад, — ја сам готов да верујем у вашу добру намеру, рецимо да је све то лепо и узвишено, али ми смо људи прости и сваку ствар крстимо правим именом, ми не можемо да идемо за полетом тако великих умова као што је ваш... Оно што вама изгледа искрено, нама се чини наметљиво и нескромно... Што је за вас просто и јасно, за нас је заплетено и тамно... Ви се размећете оним што ми скривамо: како бисмо вас онда могли разумети? Опростите, али нити вас могу сматрати за пријатеља, нити ћу вам пружити руку... То је можда ситничарство, али и ја сам само ситничар.

Руђин узе шешир с прозора.

— Сергије Павлићу, — рече он тужно, — збогом, ја сам се преварио у својим очекивањима. Моја је посета збиља била врло необична, али сам очекивао да ћете ви... (Волинцов учини нестрпљив покрет).

Опростите, нећу о том више да говорим. Кад добро промислим, видим доиста да имате право и да друкчије нисте могли да чините. Збогом, допустите бар да вас још једанпут, последњи пут, уверим о чистоти својих намера... У вашу скромност ја сам већ уверен...

— То је већ сувише! — повика Волинцов и уздрхта од гнева, — ја никако нисам изнуђавао ваше поверење, према томе, ви немате никаква права да рачунате на моју скромност!

Руђин заусти да нешто каже, али само рашири руке, поклони се и изиђе, а Волинцов паде на диван и окрену лице зиду.

— Могу ли ући? — зачу се на вратима глас Александре Павловне.

Волинцов не одговори одмах и полако пређе руком преко лица.

— Не, Саша, — рече он мало промењеним гласом, — почекај још мало.

Пола сата доцније Александра Павловна приђе опет вратима.

— Дошао је Михаило Михаиловић, — рече она, — хоћеш ли да га видиш?

— Хоћу, — одговори Волинцов, — пошаљи га овамо.

Лежњов уђе.

— Шта је, болестан си? — упита он седајући у наслоњачу поред дивана.

Волинцов се подиже, наслони се на лакат и дуго, дуго гледаше у лице свога пријатеља, затим му од речи до речи исприча свој разговор с Руђином. Дотле никад није ни речи споменуо Лежњову о својој љубави према Наталији, иако је знао да то за њега није тајна.

— Е, брате мој, то ме изненађује, — рече Лежњов кад Волинцов заврши своје причање. — Многа би се чуда могла од њега очекивати, али то... Уосталом, познајем га: и ту је он онај стари.

— Молим те, — говорио је узбуђени Волинцов, — то је већ крајњи безобразлук! Умало га нисам избацио кроз прозор! Хтео је да се размеће преда мном, шта ли, или се просто боји? Али зашто? Како је могао да се усуди да дође човеку...

Волинцов метну руке под главу и ућута.

— Не, брате, није тако, — одговори Лежњов мирно. — Нећеш ми веровати, али он је то збиља учинио у доброј намери. Зацело... Видиш, то изгледа и племенито и искрено и даје му прилике да се изговори и да покаже своју речитост, а ето, то нам је потребно, ето, то је оно без чега ми не можемо да живимо... Ох, његов језик, то је његов непријатељ... Е па, зато и мора да робује језику.

— Не можеш ни да замислиш како је свечано ушао и говорио!...

— Но, па без тога не би ни могло бити. Он и капут закопчава као да врши неку свету дужност.

Волео бих да га видим на неком пустом острву, па да гледам из прикрајка како би се тамо понашао. А овамо говори о простоти!

— Али за име Божје, брате, реци ми шта је то, философија, шта ли? — упита Волинцов.

— Како да ти кажем? С једне стране, готово имаш право, то је философија, а с друге, нешто сасвим друго. Не може се свака бесмислица назвати философијом.

Волинцов га погледа.

— А да он не лаже, шта мислиш?

— Не, сине мој, не лаже. Уосталом, знаш шта? Дај да припалимо луле и да позовемо Александру Павловну... Поред ње се лепше говори и лакше ћути. Она ће нам дати чаја.

— Можемо, — одговори Волинцов. — Саша, дођи овамо! — викну он.

Александра Павловна уђе. Он јој узе руку и снажно је притиште на своје усне.

*

Руђин се врати кући збуњен и чудновато расположен. Једио се на сама себе, пребацивао је себи што је био тако брзоплет и детињаст. Не каже се бадава: нема ничег горег него кад знаш да си учинио глупост.

Руђина је гризло кајање.

„Ђаво ме је терао, шапташе он кроз зубе, да

идем том спахији! Баш ми је красна мисао дошла у главу! Наслушао сам се његових дрскости!. . ."

Међутим у кући Дарје Михаиловне догађало се нешто необично. Домаћица цело јутро није излазила, па чак не дође ни на ручак. Пандаљевски, једина личност која је код ње имала приступа, рече да је глава боли. Руђин такође не виде ни Наталију: она је седела у својој соби с M-lle Boncourt. . . Кад срете Руђина у трпезарији, она га тако тужно погледа да му срце задрхта. Лице јој је било измењено као да се од јуче нека несрећа сручила на њену главу. Терет нејасних слутња поче да мучи Руђина. Да би се ма како разгалио, он поче да разговара с Басистовим. Дуго је разговарао и у њему нашао ватрена и живахна младића, пуна одушевљених нада и још непомућене вере. Увече појавила се у салону и Дарја Михаиловна, на нека два сата. Била је љубазна према Руђину, али се некако држала даље, час се смешкала, час мрштила, говорила је кроз нос и све у неким алузијама. . . Држала се као дворска дама. У последње време, као да је нешто охладнела према Руђину. „Каква је ово загонетка?" — помисли он гледајући испод ока у њену забачену главу.

Није дуго чекао решење те загонетке. Кад се око поноћи враћао у своју собу, идући мрачним ходником, гурну му неко одједном цедуљицу у руку. Он се осврну и виде једну девојку, како му се учини, Наталијину собарицу. Он уђе у своју собу, отпрати

момка, отвори цедуљицу и прочита ове редове, писане Наталијином руком:

„Будиите сутра у седам сати ујутро, не доцније, близу Авђухина рибњака, иза храстове шуме. Свако друго време искључено је. То ће бити наш последњи састанак, све ће се свршити ако... Дођите. Потребно је да се споразумемо...

„P. S. Ако не дођем, значи да се никад више нећемо видети: онда ћу вам јавити у чему је ствар..."

Руђин се замисли, поврте хартијицу у рукама, гурну је под узглавље, свуче се, леже, али не заспа одмах; спавао је немирно и пробудио се пре пет сати.

## IX

Авђухин рибњак, близу кога је Наталија била одредила састанак с Руђином, одавно већ није био рибњак. Пре тридесет година вода је прокопала насип и од тада су га напустили. Само по равном и пљоснатом дну јаруге, које је некада било обложено дебелим слојем муља, и по остацима бедема, могло се познати да је ту некада био рибњак. Ту је некада био и летњиковац. Он је већ одавно био порушен. Два огромна бора потсећала су на њега; кроз њихове високе, проређене зелене гране ветар је вечито шумео и суморно брујао... Људи су причали тајанствене бајке о страшном злочину који се десио ту под тим боровима. Причало се и то, да ни један од њих неће пасти а да не убије кога; да је ту био и трећи бор, који је бура оборила, те је убио једну девојчицу. Цела околина око старог рибњака сматрала се као нечиста. Пуста и гола, али мртва и мрачна, чак и у сунчане дане, изгледала је још мрачнија и забаченија због близине старе храстове шуме, одавно уништене и осушене. Ретки сиви остаци големих дрвета уздизаху се као каква тужна

привиђења изнад ниских жбунова. Тешко је било и погледати их: чинило се као да су се неки пакосни старци састали па склапају заверу. Уска, једва прокрчена стазица водила је у страну. Без велике невоље нико није пролазио поред Авђухина рибњака. Наталија навлаш беше изабрала тако усамљено место. Од куће Дарје Михаиловне дотле није било више од пола километра.

Сунце се већ давно беше родило кад Руђин стиже до Авђухина рибњака, али јутро не беше пријатно. Збијени, тмасти облаци покривали су цело небо; ветар их је бесно гонио, фијучући и звиждећи. Руђин пође горе доле по обали, обраслој низом репушине и поцрнеле коприве. Био је јако узбуђен. Ти састанци, та нова осећања занимаху га, али и узбуђиваху, нарочито после јучерашње цедуљице. Он увиђаше да се расплет приближава и у потаји осећаше неко узнемирење, мада то нико не би помислио гледајући га с каквом је мирном одважношћу скрстио руке на груди и бацао погледе на све стране. Није Пигасов за њега узалуд рекао да код њега, као код китајских богова, увек претеже глава. Али само с главом, па ма како била јака, човек тешко да може дознати чак и то шта се у њему самом дешава. . . Руђин, паметни, оштроумни Руђин, не беше у стању да каже себи сигурно, воли ли он Наталију, пати ли, да ли ће патити ако се растане с њом. Зашто је,

не претварајући се као Ловлас[1] — ту му правду треба одати — занео ту бедну девојчицу? Зашто ју је очекивао с тајним трепетом? На то има само један одговор: нико се тако лако не занесе као људи без страсти.

Док он шеташе горе доле по обали, Наталија хиташе к њему преко поља кроз мокру траву.

— Госпођице, госпођице! поквасићете ноге, — говораше јој собарица Маша, која је једва сустизаше.

Наталија је и не слушаше, него трчаше без обзира.

— Ах, само да нас ко не види! — рече Маша. — Чудим се само како изиђосмо из куће. Само да се мамзел не пробуди... Срећа те није далеко... А гле, они већ чекају, — додаде она кад изненада угледа Руђинову стаситу прилику, која је врло живописно изгледала на обали: — али зашто су се попели чак тамо — боље би било да сиђу.

Наталија застаде.

— Машо, почекај овде, испод борова, — рече она и упути се рибњаку.

Руђин јој приђе и застаде изненађен. Још никад није видео такав израз на њену лицу. Обрве јој беху уздигнуте, усне стегнуте, очи упрте право и строго.

[1] Личност из Ричардсонова романа „Clarisse, Marlowe", тип заводника. — Прим. прев.

— Димитрије Николајевићу, — поче она, — не губимо време узалуд. Ја сам дошла само на пет минута. Морам вам рећи да мама све зна. Господин Пандаљевски видео нас је пре три дана и испричао јој о нашем састанку. Он је увек мамин шпијун. Она ме је јуче позвала к себи.

— Боже мој! — узвикну Руђин, — то је страшно... Шта вам је казала мама?

— Није се љутила на мене, није ме грдила, само ме је укорила за лакомисленост.

— Само то?

— Јест, и још ми је рекла да би више волела да ме види мртву, него као вашу жену.

— Је ли могућно да је то казала?

— Да, и још је додала да ви сами никако не желите да се ожените мноме, да ми се удварате тек онако, из дуга времена; да је уосталом она сама крива што је допуштала да се тако често виђам с вама... да се она ослања на моју увиђавност, да сам је веома изненадила... и већ не могу ни да се сетим шта ми је све казала.

Наталија изговори све ово некаквим монотоним, готово нечујним гласом.

— А шта сте јој ви, Наталија Алексејевна, одговорили на то? — упита Руђин.

— Шта сам јој одговорила? — понови Наталија.— Шта *ви* сад мислите да чините?

— Боже мој! Боже мој! — рече Руђин, — то је страшно! Тако брзо!... Тако изненадан удар! И ваша се мати тако страшно наљутила?

— Да... да, она неће ни да чује за вас.

— То је ужасно! Дакле нема више никакве наде?

— Никакве.

— Зашто смо тако несрећни? Ух, тај одвратни Пандаљевски! Питате ме, Наталија Алексејевна, шта мислим да чиним? Глава ми се врти — и ја не могу ништа да измислим... Само осећам да сам несрећан... Чудим се како ви можете да будете тако хладнокрвни!...

— Мислите ли да ми је лако? — рече Наталија.

Руђин пође горе доле по насипу. Наталија није скидала погледа с њега.

— Је ли вас мати још шта испитивала? — рече он најзад.

— Питала ме је да ли вас волим.

— Но, а ви?

Наталија поћута.

— Нисам је слагала.

Руђин је узе за руку.

— Увек, у свему, племенита и великодушна! О срце девојачко — то је чисто злато! Али зар се ваша мати тако одлучно изјаснила против нашег брака?

— Да, најодлучније. Ја сам већ казала, она је уверена да ви не мислите да ме узмете.

— Она ме дакле држи за варалицу! Чиме сам то заслужио?

И Руђин се ухвати за главу.

— Димитрије Николајевићу, — рече Наталија, — ми узалуд губимо време. Имајте на уму да се последњи пут видим с вама. Дошла сам овамо, не да плачем и да се жалим, — ви видите, ја не плачем, — дошла сам да ми дате савета.

— А какав бих вам савет ја могао дати, Наталија Алексејевна?

— Какав савет? Ви сте човек: ја сам навикла да вам верујем, и увек ћу вам веровати. Кажите, шта намеравате?

— Шта намеравам? Ваша мати ће ми вероватно отказати гостопримство?

— Може бити. Још јуче ми је казала да мора прекинути познанство с вама... Али ви не одговарате на моје питање.

— На какво питање?

— Шта мислите, шта сад да радимо?

— Шта да радимо? — рече Руђин. — Разуме се, да се покоримо.

— Да се покоримо, — лагано понови Наталија, а усне јој побледеше.

— Да се покоримо судбини, — настави Руђин. — Шта да се ради! Ја врло добро знам како је то горко, тешко, неподношљиво, али размислите сами, Наталија Алексејевна. Ја сам сиромашак... Истина, ја

могу да радим, али чак и кад бих био богат, да ли бисте ви могли поднети насилни растанак с вашом породицом, гнев ваше матере?... Не, Наталија Алексејевна, о томе се не може ни мислити. Види се, није нам суђено да живимо заједно, она срећа о којој сам маштао није за мене!

Наталија одједном покри лице рукама и заплака се. Руђин јој приђе ближе.

— Наталија Алексејевна! Мила Наталија! — поче он ватрено, — не плачите, за име Божје, не растржите ме, умирите се...

Наталија подиже главу.

— Ви ми кажете да се умирим, — поче она, а очи јој заблисташе кроз сузе, — ја не плачем за оно за шта ви мислите... То ме не боли, мене боли то што сам се преварила у вама... Како да не! Ја долазим к вама да тражим савета, и то у које време! А ваша је прва реч: да се покоримо... Покорити се! Ето како ви на делу примењујете ваше мисли о слободи, о жртвама које...

Глас је издаде.

— Али, Наталија Алексејевна, — поче Руђин врло збуњено, — опомените се... ја не поричем своје речи... само...

— Ви сте ме питали, — настави она с новом снагом, — шта сам одговорила матери кад ми је казала да ме више воли видети мртву него као вашу жену: одговорила сам јој да ћу ја пре умрети него

што ћу се за другог удати... А ви кажете: да се покоримо! Дакле, она је ипак имала право, ви сте се доиста само из дуга времена забављали са мном...

— Кунем вам се, Наталија Алексејевна... верујте ми... — тврдио је Руђин.

Али га она није слушала.

— Зашто ме нисте спречили? Зашто ви сами... Или нисте рачунали на препреке? Срамота ме је и да говорим о томе, али сад је већ све свршено.

— Умирите се, Наталија Алексејевна, — поче опет Руђин, — потребно је да обоје промислимо какве мере...

— Ви сте ми тако често говорили о самопожртвовању, — прекиде га она, — а знате ли, кад бисте ми ви казали данас, сад одмах: „Ја те волим, али не могу да се женим, ја не одговарам за будућност, дај ми руку и хајде са мном", знате ли да бих ја пошла с вама, знате ли да сам ја на све готова? Али збиља, од речи до дела још је далеко, и ви сте се данас уплашили исто онако као јуче, за ручком, пред Волинцовим.

Руђину појури крв у лице. Изненадно одушевљење Наталијино запрепасти га, али последње њене речи увредише му častољубље.

— Ви сте сад врло узбуђени, Наталија Алексејевна, — поче он, — ви не можете ни да појмите како ме страшно вређате. Надам се да ћете временом

постати правичнији према мени, разумећете колико ми је стало да се одречем среће која ми, као што ви сами кажете, не налаже никаквих обавеза. Ваш ми је мир дражи од свега на свету, и ја бих био најпокваренији човек на свету кад бих се користио...

— Може бити, може бити, — прекиде га Наталија, — можда ви имате право, ја не знам шта говорим. Али ја сам вам досад веровала, веровала сам свакој вашој речи... Од сад, молим вас, одмеравајте своје речи, не говорите их у ветар... Кад сам вам казала да вас волим, ја сам знала шта значи та реч и била сам спремна на све... Сад ми остаје само да вам захвалим за лекцију, и да се опростим с вама.

— Наталија Алексејевна, престаните за име Божје, молим вас. Ја не заслужујем ваше презирање, кунем вам се. Уђите сами у мој положај. Ја одговарам и за вас и за себе. Кад вас не бих одано волео, ох, Боже мој! ја бих вам одмах предложио да бежите са мном... Раније или доцније, ваша би нам мати опростила... и тада... Али пре него што бих смео да мислим на своју срећу...

Он застаде. Наталијин поглед, управљен право на њега, збуни га.

— Ви се трудите да ми докажете како сте ви поштен човек, Димитрије Николајевићу, — рече она. — Ја у то не сумњам. Ви нисте способни да ма шта

радите из рачуна; али зар сам ја желела да ме о томе уверавате, зар сам ја зато дошла овде...

— Ја нисам очекивао, Наталија Алексејевна...

— А! Ето како се издадосте! Јест, ви нисте очекивали све ово, ви ме нисте познавали. Не узнемирујте се... ви ме не волите, а ја се никоме не намећем.

— Ја вас волим! — узвикну Руђин.

Наталија се усправи.

— Може бити, али како ме волите? Димитрије Николајевићу, ја памтим све што сте казали. Сетите се, ви сте ми говорили: без потпуне једнакости нема љубави... Ви сте за мене сувише високи, ви нисте за мене... Ја сам кажњена по заслузи. Вас очекују послови који су достојнији вас. Ја никад нећу заборавити данашњи дан... Збогом...

— Наталија Алексејевна, ви одлазите? Зар да се тако растанемо?

Он пружи руке к њој. Она застаде. Његов молећив глас као да је поколеба.

— Не, — рече она најзад, — ја осећам да се нешто сломило у мени... Дошла сам овде, говорила сам с вама као у грозници, треба да дођем к себи. То не може да буде, ви сами рекосте, дакле неће ни бити. Боже мој, кад сам полазила овамо, ја сам се у мислима већ праштала са својом кућом, са целом својом прошлошћу, и шта би? Кога нађох овде?

Малодушног човека... По чему сте мислили да ја нећу моћи да поднесем растанак са својом породицом? „Ваша мати не пристаје... То је страшно!" То је све што сам чула од вас. Јесте ли ви то, јесте ли ви то, Руђине? Не! Збогом. Ах! кад бисте ме ви волели, ја бих то осетила сад, у овом тренутку... Не, не, збогом!...

Она се брзо окрете и потрча Маши, која се већ одавно беше почела да узнемирује и да јој даје знаке.

— Ви се бојите, а не ја! — викну Руђин за Наталијом.

Али она више не обраћаше пажње и похита кући преко поља. Срећно се довуче до своје собе за спавање, али тек што пређе праг, снага је издаде и она онесвешћена паде на Машине руке.

Руђин још дуго остаде на бедему. Најзад се прену, лаганим корацима дође до стазе и лагано пође напред. Био је врло посрамљен... и ожалошћен. „Каква је само! помисли он. У осамнаестој години!... Не, ја је збиља нисам познавао... Каква необична девојка. Каква јачина воље!... Она има право; она заслужује бољу љубав него што је она коју сам ја осећао... Осећао?... упита он самога себе. А зар ја више не осећам љубав? Дакле, тако се све то морало свршити! Како сам био бедан и сићушан пред њом!"

Лаки тутањ кола примора Руђина да погледа горе. На своме вечито истом коњичку касачу долажаше му у сусрет Лежњов. Руђин га ћутећи поздрави и, као изненађен неочекиваном мишљу, сврну с пута и брзо пође у правцу куће Дарје Михаиловне.

Лежњов га пропусти, погледа за њим и, предомисливши се, такође обрну коња натраг и врати се Волинцову, код кога беше провео ноћ. Он га затече да спава, не даде да га пробуде и, очекујући чај, седе на балкон и запали лулу.

X

Волинцов устаде око десет сати. Веома се изненади кад дознаде да Лежњов седи на балкону и нареди да га позову унутра.

— Шта се то догодило? — упита га он. — Ти си хтео да идеш кући?

— Хтео сам, али сам срео Руђина... Ишао је сам преко поља и чинио ми се некако расејан. И ја се онда вратих.

— Вратио си се зато што си срео Руђина?

— То јест, право да ти кажем, и сам не знам зашто сам се вратио; вероватно зато што сам се сетио тебе. Хтео бих да поседим мало с тобом, имам још доста времена за повратак.

Волинцов се горко насмеја.

— Јест, сад не може да се помисли на Руђина а да се не помисли и на мене... Момче! — викну он гласно, — донеси нам чаја.

Пријатељи узеше чај. Лежњов поче да говори о домазлуку, о новом начину покривања амбара хартијом...

Одједном Волинцов скочи с наслоњаче и тако јако удари песницом по столу да чаше и шољице зазвечаше.

— Не! — узвикну он, — ја не могу више да издржим. Ја ћу изазвати тога философа, па или нека он мене убије, или ћу ја просвирати куршум кроз његово учено чело!

— Де, де, шта ти би, за Бога! — промрмља Лежњов, — што се дереш тако? Ето, испаде ми лула... Шта ти је?

— То је што не могу равнодушно да слушам његово име: сва ми крв појури у главу.

— Остави се, брате, молим те. Како те није срамота? — одговори Лежњов, дижући лулу с пода. — Остави га. Нека га!...

— Он ме је увредио, — настави Волинцов, ходајући по соби. — Јест! он ме је увредио. То мораш признати. У први мах нисам умео да се снађем: он ме је изненадио. А и ко би то могао очекивати? Али ја ћу му показати да се са мном не може шалити... Убићу га, тога проклетог философа, убићу га као јаребицу.

— Као да би тиме нешто добио, таман посла! А већ и да не говорим о твојој сестри. Види се да те је обузела страст... куд би онда још могао да мислиш и на сестру! А што се тиче оне друге личности, мислиш ли да би твоје ствари боље стојале кад би убио тога философа?

Волинцов клону у наслоњачу.

— Онда ћу отићи некуд у свет! Овде ми туга просто стеже срце; просто нигде не могу места да нађем.

— Да одеш... то је нешто сасвим друго! С тим се и ја слажем. И знаш ли, шта бих ти ја предложио? Хајдемо заједно на Кавказ, или онако просто у Малорусију, да једемо ваљушака. То би било славно, брате мој!

— Да, али коме да оставимо сестру?

— А зашто и Александра Павловна не би пошла с нама? Тако ми Бога, то би било славно! Бригу о њој узимам ја на себе! Ни у чему неће оскудевати. Ако само зажели, удесићу јој свако вече под прозорима серенаду, кочијаше ћу посути колоњском водом, путове ћу окитити цвећем. А ја и ти, брате, сасвим ћемо се препородити, толико ћемо уживати и вратићемо се натраг тако угојени да нас никаква љубав неће моћи да гане!

— Ти се увек шалиш, Мишо!

— Ни мало се не шалим. То ти је сјајна мисао дошла у главу.

— Не! Глупост! — викну опет Волинцов, — ја хоћу да се бијем, да се бијем с њим!...

— Опет! Како си пргав!...

Слуга уђе с писмом у руци.

— Од кога је? — упита Лежњов.

— Од Димитрија Николајевића Руђина. Донео га момак од Ласунских.

— Од Руђина? — понови Волинцов. — Коме?

— Вама.

— Мени?... Дај га овамо.

Волинцов зграби писмо, брзо га отвори, и поче читати. Лежњов пажљиво гледаше у њега: необично, готово радосно изненађење оцрта се на лицу Волинцова; он опусти руке.

— Шта је? — упита Лежњов.

— Читај, — рече Волинцов полугласно и пружи му писмо.

Лежњов поче да чита. Ево шта је писао Руђин:

„Поштовани Господине, Сергије Павлићу!

Данас одлазим из куће Дарје Михаиловне, и одлазим за навек. Вас ће то, вероватно, изненадити, особито после онога што се јуче десило. Ја не могу да вам објасним шта ме је управо навело да тако поступим, али мислим да ми је дужност да вас известим о своме одласку. Ви ме не волите и, шта више, држите ме за рђава човека. Немам намеру да се правдам: време ће ме оправдати. По моме мишљењу, нити је достојно човека, нити је корисно доказивати човеку који унапред има предубеђења неумесност његових предубеђења. Ко хоће да ме разуме, тај ће ме извинити, а ко неће или не може да ме разуме, његове ме оптужбе неће дирати. Ја сам се преварио у вама. У мојим очима остаћете, као и досад, племенит и поштен човек, али ја сам

претпостављао да ћете се ви моћи да уздигнете изнад средине у којој сте се развили... Међутим, преварио сам се. Шта да се ради? Није то први, а неће бити ни последњи пут. Понављам: ја одлазим. Желим вам сваку срећу. Признаћете да је та жеља сасвим некористољубива, и надам се да ћете сад бити срећни. Можда ћете временом променити мишљење о мени. Да ли ћемо се још некад видети, не знам, али, у сваком случају, остајем ваш искрени поштовалац

Д. Р.

„P. S. Чим стигнем у своје село у Т.... у губернију, послаћу вам две стотине рубаља што вам дугујем. Молим вас и да Дарји Михаиловној не говорите о овом писму.

„P. P. S. Још једна последња, али важна молба: како сад одлазим, то се надам да пред Наталијом Алексејевном нећете спомињати моју јучерашњу посету..."

— Но, шта велиш? — упита Волинцов кад Лежњов заврши читање писма.

— Шта има ту да се каже! — одговори Лежњов,— узвикнути источњачки: Алах! Алах! и од чуда метнути прст на чело, то је све што би се могло да учини. Он одлази... Е па, срећан му пут! Али ево шта је најзанимљивије: видиш, и ово је писмо на-

писано *по дужности,* као што је он и долазио к теби по дужности... Код те је господе на сваком кораку дужност, и само дужност — или дугови, — додаде Лежњов, показујући с осмехом на post scriptum.

— И какве фразе употребљава! — узвикну Волинцов. — Преварио се у мени, очекивао је да ћу се ја уздићи изнад некакве средине... Какве су то бесмислице, Господе! Горе него у песмама!

Лежњов ништа не одговори, само му се очи насмешише. Волинцов устаде.

— Ја идем к Дарји Михаиловној,— рече он,— хоћу да видим шта све ово значи...

— Та почекај, брате, дај му времена да оде. Шта ти је потребно да се опет састајеш с њим? Ето, он одлази, шта ћеш више? Боље иди, лези па се испавај, јер знаш ли да си се целе ноћи претурао с бока на бок? Сад су твоје ствари пошле на боље.

— По чему то закључујеш?

— Тако ми се чини. Лези само, а ја одох твојој сестри, да мало поседим с њом.

— Не могу да спавам. Зашто да спавам?... Боље ће бити да идем да разгледам поље, — рече Волинцов, закопчавајући капут.

— И то је добро... Иди, брате, иди, разгледај поље...

И Лежњов оде на други крај куће, у коме је становала Александра Павловна. Нађе је у салону. Она

га прими љубазно. Она се увек радовала његовом доласку, али јој лице остаде тужно. Узнемираваше је јучерашња посета Руђинова.

— Долазите ли од брата? — упита она Лежњова. — Како му је данас?

— Добро, отишао је да разгледа поље.

Александра Павловна поћута мало.

— Реците ми, молим вас, — поче она, пажљиво загледајући ивицу џепне мараме, — знате ли ви зашто је. . .

— Долазио Руђин? — прихвати Лежњов. — Знам, долазио је да се опрости.

Александра Павловна подиже главу.

— Како, да се опрости?

— Па да. Зар нисте чули? Он одлази од Дарје Михаиловне.

— Одлази?

— За увек, бар тако он каже.

— Али, молим вас, како то да се разуме, после свега онога. . .

— А, то је друга ствар! То и не може да се разуме, али је тако. Ваљда је било нешто међу њима. Кад се жица сувише затегне, она се и прекине.

— Михаило Михаиловићу, — поче Александра Павловна, — ја ништа не разумем, ви ми се, чини ми се, ругате. . .

— Не ругам се, Бога ми. . . Кажем вам, он одлази, и, шта више, извештава писмено своје познани-

ке. Оно, ако хоћете, с једне стране, није рђаво, али његов одлазак квари остварење једног од најлепших планова, о коме тек што сам био почео да говорим с вашим братом.

— Шта то? Какав је то план?

— Ево какав. Предлагао сам вашем брату да ради разонођења пропутујемо мало, и да поведемо и вас с нама. Ја сам се примио да водим бригу о вама...

— То би било дивно! — узвикну Александра Павловна. — Већ видим како бисте се ви бринули о мени. Умрла бих од глади поред вас.

— Александра Павловна, ви тако говорите зато што ме не познајете. Ви мислите да сам ја клада, права клада, дрвени пањ, а знате ли ви да се и ја могу растопити, као шећер, и по читаве дане клечати на коленима?

— То бих, доиста, радо видела!

Лежњов одједном скочи.

— Удајте се за мене, Александра Павловна, па ћете све то видети.

Александра Павловна поцрвене до ушију.

— Шта говорите то, Михаило Михаиловићу? — рече она збуњена.

— Кажем оно, — одговори Лежњов, — што ми је одавно и хиљаду пута било на језику. Ето сад сам се изрекао, а ви чините шта знате. А да вам не бих досађивао, ја ћу сад одмах отићи. Ако хоћете да бу-

дете моја жена... Ја одлазим. Ако немате ништа против тога, ви само наредите да ме позову: ја ћу већ разумети...

Александра Павловна као да хтеде да задржи Лежњова, али он нагло изиђе, гологлав оде у врт, наслони се на вратанца и загледа се некуд у даљину.

— Михаило Михаиловићу! — разлеже се за њим собаричин глас, — изволите ка госпођи. Она вас зове.

Михаило Михаиловић окрете се, зграби собарицу, на велико њено изненађење, обема рукама за главу, пољуби је у чело и оде Александри Павловној.

## XI

Кад се вратио кући, одмах после сусрета с Лежњовим, Руђин се затвори у своју собу и написа два писма: једно Волинцову (оно је већ познато читаоцу), а друго Наталији. Дуго, врло дуго провео је над тим другим писмом, много је у њему брисао и мењао, и пошто га је брижљиво преписао на танком табачићу хартије за писма, сави га што је могао мање и спусти у џеп. Тужна лица пређе неколико пута преко собе, седе у наслоњачу крај прозора и налакти се; сузе му заиграше на трепавицама. . . Он устаде, закопча сва дугмета, зовну момка и посла га Дарји Михаиловној да је пита, може ли га примити.

Момак се брзо врати и јави да га Дарја Михаиловна очекује. Руђин оде к њој.

Она га прими у кабинету, као и први пут, пре два месеца. Али сад не беше сама: ту беше и Пандаљевски, скроман, свеж, чист и учтив као и увек.

Дарја Михаиловна дочека Руђина љубазно. Руђин јој се љубазно поклони. Али при првом погледу на њихова насмејана лица, сваки иоле искусан

човек увидео би да се међу њима десило нешто непријатно, мада се то крије. Руђин је знао да је Дарја Михаиловна љута на њега. Дарја Михаиловна слутила је да он већ зна све.

Извешће Пандаљевског веома ју је узнемирило. Сталешки понос пробуди се у њој. Руђин, сиромах, без икакве службе и готово непознат човек, дрзнуо се да заказује састанак њеној кћери — кћери Дарје Михаиловне Ласунске!!

— Рецимо да је он паметан човек, да је геније! — говорила је она, — али шта то доказује? Ако ћемо тако, онда би се свако могао надати да може бити мој зет!

— Дуго нисам могао да верујем својим очима, — прихвати Пандаљевски. — Само се чудим како не зна своје место!

Дарја Михаиловна била је врло узбуђена, а Наталија је извукла грдње због тога.

Она замоли Руђина да седне. Он седе, али већ не као пређашњи Руђин који је био готово домаћин у кући, чак не ни као добар познаник, него као гост, и то не као близак гост. Све то би у једном тренутку... као што се вода одједном чврсто заледи.

— Дошао сам, Дарја Михаиловна, — поче Руђин, — да вам захвалим за ваше гостопримство. Јутрос сам добио вести из свога села и још данас морам да идем тамо.

Дарја Михаиловна погледа га оштро.

„Он ме је предухитрио, мора бити да се сетио, помисли она. Он ме избавља мучног објашњења, тим боље. Живели паметни људи!"

— Збиља? — рече она гласно. — Ах, како је то непријатно! Али шта да се ради! Надам се да ћемо се на зиму видети у Москви. И ми ћемо се убрзо кренути одавде.

— Не знам, Дарја Михаиловна, да ли ћу моћи да дођем у Москву; али, ако будем при новцу, сматраћу за дужност да дођем к вама.

„Аха, брате! помисли у себи Пандаљевски, до мало пре си овде изигравао господина, а гле сад како мораш да говориш!"

— Мора бити да сте непријатне вести добили из села? — упита он, као и обично, отежући.

— Да, — одговори сухо Руђин.

— Можда, рђава жетва?

— Не... друго нешто... Верујте ми, Дарја Михаиловна, — додаде Руђин, — да никад нећу заборавити ове дане које сам провео у вашој кући.

— И ја ћу се, Димитрије Николајевићу, увек сећати свога познанства с вама... Кад полазите?

— После подне.

— Тако брзо!... Желим вам срећан пут. Уосталом, ако вас послови не задрже, можда ћете нас још застати овде.

— Сумњам да ћу имати времена, — рече Руђин и устаде. — Опростите, молим вас, — додаде он, — што

не могу сад одмах да вам исплатим дуг, али чим стигнем у своје село...

— Оставите се тога, Димитрије Николајевићу! — прекиде га Дарја Михаиловна, — како вас није срамота!... Али колико ли је то сати? — упита она.

Пандаљевски извади из џепа од прслука златан емаљиран сат и погледа у њега, пажљиво наслонивши ружичасто лице на крут и бео оковратник.

— Два сата и тридесет и три минута, — рече он.

— Време је да се обучем, — примети Дарја Михаиловна. — До виђења, Димитрије Николајевићу!

Руђин устаде. Цео разговор између њега и Дарје Михаиловне носио је неки особити отисак. Тако глумци рецитују своје улоге, тако дипломате на конференцијама измењују унапред спремљене фразе...

Руђин изиђе. Он је сад из искуства знао како светски људи не отурају у страну, него просто пуштају да падне човек који им више није потребан: као рукавицу после бала, као хартијицу од бонбона, или као карту од томболе која није добила.

Он се брзо спреми и нестрпљиво очекиваше час свога поласка. Сви се у кући изненадише кад чуше његову намеру; чак га и слуге погледаше с недоумицом. Басистов не прикриваше своју тугу. Наталија отворено избегаваше Руђина. Она се трудила да им се погледи не сретну, али при свем том њему

пође за руком да јој утури у руку своје писмо. За ручком Дарја Михаиловна још једанпут понови како се нада да ће га видети пре поласка у Москву, али јој Руђин ништа не одговори. Највише од свију разговарао је Пандаљевски. У више махова Руђина је копкало да се на њега баци и да га ишамара по свежем и руменом лицу. M-lle Boncourt погледаше често у Руђина с лукавим и необичним изразом у очима: код старих, врло паметних керова препеличара може се понекад видети такав израз... „Ех!, као да је говорила у себи, ето како с тобом поступају!"

Најзад изби шест сати и Руђинова се кола појавише. Он се брзо опрости са свима. У души му беше врло тешко. Никад није помислио да ће тако изићи из те куће: као да су га истерали... „Како све то би? Зашто сам морао тако да похитам? Уосталом, свршетак је исти!" ето шта је он мислио, клањајући се на све стране с усиљеним осмехом. Последњи пут погледа Наталију и срце му задрхта: њене очи беху управљене на њ с тужним опроштајним прекором...

Он хитро стрчи низ степенице и попе се у кола. Басистов се понуди да га испрати до прве станице и седе с њим у кола.

— Сећате ли се, — поче Руђин, тек што кола изиђоше из дворишта на широк друм, засађен јелама, — сећате ли се шта говори Дон Кихот своме штито-

ноши кад су полазили из војвоткињина двора? „Слобода је, пријатељу Санчо, говори он, једно од најдрагоценијих добара човечјих — благо оном коме је небо подарило залогај хлеба за који не мора да буде другоме обавезан!” Оно што је Дон Кихот осећао тада, осећам ја сада... Дај Боже, добри мој Басистове, да и ви то никад не осетите!

Басистов стеже руку Руђинову и срце поштена младића заигра у његовим тронутим грудима. Све до станице Руђин је говорио о човечјем достојанству, о значају истинске слободе, — говорио је топло, племенито и искрено, — и кад дође време растанка, Басистов не издржа, него му паде око врата и заплака. И самом Руђину потекоше сузе; али он није плакао што се растаје с Басистовим, његове сузе биле су сузе частољубља.

Наталија уђе у своју собу и прочита Руђиново писмо:

„Драга Наталија Алексејевна, писао је он. Решио сам се да отпутујем. За мене нема другог излаза. Решио сам се да отпутујем пре него што ми отворено кажу да треба да се уклоним. Мојим одласком прекратиће се сви неспоразуми, али тешко да ће ма ко зажалити за мном. Шта да чекам?... Ипак; али зашто вам пишем?

„Ја се растајем с вама, вероватно за навек, и било би ми врло жао да вам о себи оставим гору успомену него што заслужујем. Ето зашто вам пи-

шем. Ја нећу ни да се правдам, ни да окривљујем ма кога, осим сама себе, ја само хоћу да се објасним, колико је могућно... Догађаји последњих дана били су тако неочекивани, тако изненадни...

„Данашњи састанак за мене је трајна лекција. Да, ви имате право: ја вас нисам познавао, а мислио сам да вас познајем. У своме животу имао сам додира са свакојаким људима, зближио сам се с многим женама и девојкама, али упознавши се с вама, ја сам први пут упознао *савршено* чисту и искрену душу. Ја нисам био навикао на то, и нисам умео да вас оценим. Од првог дана нашег познанства, ја сам осећао симпатије према вама — ви сте то могли уочити. Проводио сам с вама читаве сате, а нисам вас упознао, а мало сам се и трудио да вас упознам... зато сам и могао да уобразим да сам заљубљен у вас! За тај грех сад сам кажњен.

„Ја сам и раније волео једну жену, а и она је мене волела... Моја осећања према њој била су сложена, као и њена према мени; али како она није била наивна, све је прошло као што треба. Ја тада нисам видео истину: ја је ни сад нисам познао, кад је била преда мном. Најзад сам је познао, али врло доцкан... Прошлост се не враћа... Наши животи могли би се спојити — али се никад неће спојити. Како да вам докажем да бих вас могао волети правом љубављу — љубављу срца, а не уображења, — кад ни сам не знам да ли сам способан за такву љубав!

„Природа ми је дала доста, ја то знам, и пред вама нећу да будем из лажнога стида скроман, нарочито сад, у овако горким, овако срамним за мене тренуцима... Да, природа ми је дала много, али ја ћу умрети не створивши ништа достојно своје моћи, не оставивши за собом никаквог благотворног трага. Све моје богатство пропашће узалуд; ја нећу видети плодове свога сејања. Мени недостаје... управо ја ни сам не знам шта ми недостаје... вероватно баш оно без чега је немогућно покренути људска срца, као и овладати женским срцем. Господарити над самим умовима нити је трајно, нити корисно. Чудновата је, готово комична моја судбина: ја се предајем сав, жудно, потпуно — и опет не могу да се предам. Свршићу тако што ћу се жртвовати за какву бесмислицу у коју чак и не верујем... Боже мој! У тридесет петој години ја се још непрестано спремам да ма шта урадим.

„Још никад ни пред ким нисам овако говорио — ово је моја исповест.

„Али доста о томе, доста о мени. Ја хоћу да говорим о вама, да вам дам неколико савета, — за нешто више нисам способан... Ви сте још млади, али ма колико да живите, слушајте увек савете свога срца, не покоравајте се ни своме, ни туђем разуму. Верујте, што је простији, што је тешњи круг у коме протиче живот, то је све боље; није ствар у томе да се у њему проналазе нове стране,

него у томе да сви његови прелази буду у своје време. „Благо оном ко је у младости био млад"... Али ја увиђам да ови савети много више доликују мени него вама.

„Признајем, Наталија Алексејевна, мени је врло тешко. Ја се нисам никад варао у погледу оног осећања које сам улевао код Дарје Михаиловне, али сам се надао да сам нашао ма и привремено пристаниште... Сад опет морам да тумарам по свету. Шта ће ми заменити ваш разговор, ваше присуство, ваш нежни и умни поглед?... Ја сам са̂м крив, али признаћете да се судба као нарочито прошалила с нама. Пре недељу дана једва сам помишљао да вас волим. Пре три дана, увече, у парку, први пут сам чуо од вас... али зашто да вас потсећам на оно што сте тада казали — а ево, данас већ одлазим, одлазим посрамљен, после суровог објашњења с вама, не носећи собом никакве наде... И ви још не знате колико сам ја крив пред вама. Ја сам понекад глупо поверљив и брбљив... Али нашто говорити о томе? Ја одлазим за увек.

(Овде Руђин хтеде да исприча Наталији о својој посети Волинцову, али се предомисли и избриса све то, а у писму упућеном Волинцову додаде други post scriptum.)

„Ја остајем усамљен на земљи, да бих се могао предати, како ми јутрос с немилостивим осмехом рекосте, другим пословима, који ми боље доликују.

Авај! Кад бих бар истински могао да се предам тим пословима, да победим најзад своју леност... Али не! Ја ћу и даље остати оно недовршено биће какво сам и досад био... Прва препрека, и ја ћу се сав расути; овај случај с вама доказао ми је то. Да сам бар своју љубав принео на жртву своме будућем раду, своме позиву, али ја сам се просто поплашио одговорности која би пала на мене, и према томе ја вас никако нисам достојан. Ја не заслужујем да ви ради мене изиђете из вашега круга... Уосталом, све је то, може бити, за неко добро. Можда ћу из овог искушења изићи чистији и јачи.

„Желим вам сваку срећу. Збогом! Сетите се некад и мене. Надам се да ћете још чути о мени.

Руђин."

Наталија испусти Руђиново писмо на колена и дуго остаде непомична, с управљеним погледом у под. То писмо, јасније од сваке сведоџбе, доказиваше јој како је била у праву кад је то јутро, растајући се с Руђином, и нехотице узвикнула да је он не воли. Али јој од тога не би лакше. Седела је не мичући се; чинило јој се као да се некакви црни таласи нечујно склапају над њеном главом, и да она пада у дубину, укочена и нема. Свакоме је тешко прво разочарење, али за искрену душу, која не жели да се обмањује туђом лакомисленошћу и претеривањем, оно је готово неиздржљиво. Ната-

лија се сети свога детињства, сети се како је, шетајући увече, увек радије ишла у правцу светлије стране неба, тамо одакле се зора јављала, него у правцу мрачног краја. Пред њом је сад стојао мрачан живот, била је окренула леђа светлости...

Сузе јој навреше на очи. Ни сузе нису увек благотворне. Оне су слатке и спасоносне кад после дугог кипљења у грудима најзад потеку — у први мах усиљено, затим све лакше, све слађе, олакшавајући нему тугу... Али има и хладних суза, суза што ретко кану, што их кап по кап цеди из срца тешко и непомично бреме које га озго притискује; оне су очајне, и после њих није лакше. Оне се не проливају без велике невоље, они који их још нису пролили нису били несрећни. Наталија их је познала тога дана.

Прођоше два сата. Наталија прикупи снагу, устаде, утре очи, запали свећу, и на њеном пламену спали писмо Руђиново до краја и пепео баци кроз прозор. Затим отвори Пушкинове песме и прочита прве редове на које наиђе (тако је често загонетала). Ево шта наиђе:

Ко је осећ'о, тога узбуди
Визија дана који већ бише...
За њега нема ни чари више,
Њему црв горког кајања уди,
Њега кајање сише...

Она застаде, погледа с хладним осмехом у огледало и, учинивши лак покрет главом, сиђе у собу за примање.

Чим је Дарја Михаиловна угледа, одведе је у кабинет, намести је поред себе, нежно је помилова по руци и лицу и загледа у очи пажљиво, готово радознало. Дарја Михаиловна осећаше у потаји неку сумњу. Први пут паде јој на памет да она, у ствари, не познаје своју кћер. Кад је од Пандаљевског дознала за њен састанак с Руђином, она се више изненадила него што се наљутила: како је могла мудра Наталија да се реши на такав корак. Али кад је позвала Наталију и почела да је грди, — никако не онако како би се могло да очекује од европски образоване жене, него с много ларме и не баш отмено, — одлучни одговори Наталијини, смелост њених погледа и покрета, збунили су, шта више поплашили Дарју Михаиловну.

Изненадни, тако исто сасвим неразумљиви одлазак Руђинов, олакшао је велику тежину њена срца; али је она очекивала сузе, хистеричне наступе... Спољашна мирноћа Наталијина поново је поколеба.

— Е, дете моје, шта је, како се данас осећаш? — поче Дарја Михаиловна.

Наталија погледа у своју матер.

— Но, ето, отпутовао је ... твој идеал. Да ли знаш зашто је тако брзо отпутовао?

— Мамице! — поче Наталија тихим гласом, — да-

јем вам реч да, ако га ви сами не спомињете, од мене никад ни речи нећете чути.

— Дакле, ти признајеш да си крива преда мном?

Наталија обори главу и понови:

— Од мене никад ништа нећете чути.

— Али, пази, дете моје! — рече Дарја Михаиловна, смешећи се. Ја ти верујем. Само, сећаш ли се како си прекјуче... Али нећу. Свршено, решено и сахрањено. Је ли? Ето, сад те опет познајем, а била сам скоро ван себе. Пољуби ме, моја мудрица!...

Наталија принесе руку Дарје Михаиловне својим уснама, Дарја Михаиловна пољуби њу у нагнуту главу.

— Слушај увек моје савете, не заборављај да си Ласунска и моја кћи, — додаде она, — па ћеш бити срећна. А сад иди.

Наталија изиђе ћутећи. Дарја Михаиловна погледа за њом и помисли: „Она је моја — и може да се занесе: mais elle aura moins d'abandon."[1] И Дарја Михаиловна потону у успомене из прошлости... из давно минуле прошлости...

Затим нареди да позову M-lle Boncourt и дуго остаде са њом насамо. Кад отпусти њу, позва Пандаљевског. Хтела је пошто пото да дозна прави узрок Руђинова одласка... али је Пандаљевски потпуно умири. У томе је он био зналац.

*

[1] Али ће се мање заборављати. — Прим. прев.

Сутрадан Волинцов са сестром дође на ручак. Дарја Михаиловна била је увек врло љубазна према њему, али овога пута обраћаше му се некако нарочито пријатно. Наталији беше бескрајно тешко, али Волинцов беше тако пун поштовања, тако бојажљиво разговараше с њом, да није могла а да му не захвали.

Дан прође мирно, прилично досадно, али кад су се разилазили, сви осетише да су ушли у пређашњи колосек живота; а то је значило много, врло много.

Да, сви беху ушли у пређашњи колосек... сви, осим Наталије. Кад најзад остаде сама, она се с муком довуче до своје постеље и, уморна, изнурена, паде лицем на узглавље. Чинило јој се тако тешко, одвратно и подло да живи, стидела се саме себе, своје љубави, своје жалости, да би у том тренутку врло радо пристала да умре... Пред њом је било још много тешких дана, мучних узбуђења, несаних ноћи, али она је била млада, живот је за њу тек почињао, а живот раније или доцније тражи своје. Ма какав удар да снађе човека, он ће ипак тога дана, или сутра дан најдаље — опростите ово грубо поређење — ручати, а то је већ прва утеха...

Наталија је тешко патила, патила први пут... Али први бол, као и прва љубав, не понавља се више — хвала Богу!

## XII

Прођоше скоро две године. Насташе први дани маја. На балкону своје куће седела је Александра Павловна, али не више Љипина, него Лежњова. Била је прошла година дана како се удала за Михаила Михаиловића. Као и пре, била је мила, само знатно пунија у последње време. Пред балконом, са кога су се степенице спуштале у врт, шетала је дојкиња, држећи на рукама дете у белом капутићу и с белом кићанком на капи. Александра Павловна погледала га је мило. Дете није плакало, важно је сисало свој палац и мирно гледало унаоколо. У њему се већ видео достојни син Михаила Михаиловића.

На балкону, поред Александре Павловне седео је и наш стари познаник Пигасов. Био је приметно оседео откако смо се растали с њим, био се погурио, смршао и почео да шушка у говору: један од предњих зуба беше му испао. То шушкање придавало је још већу жучност његовим речима... Његова срџба не беше попустила ни с годинама, али му духовитост беше отупела и он чешће него пре

понављаше једно исто. Михаило Михаиловић не беше код куће; очекиваху га на чај. Сунце већ зађе. Пруга бледо златне, лимунове боје пружала се преко хоризонта тамо где је сунце залазило. На супротној страни пружале су се две: једна ниже, плава; друга више, црвено љубичаста. Лаки облаци ишчезавали су у висини. Све обећаваше лепо време.

Одједном се Пигасов насмеја.

— Чему се смејете, Африкане Семјонићу? — упита Александра Павловна.

— Онако... Јуче сам чуо како један сељак рече жени, која се беше расторокала: „Не трућај!"... То ми се много свидело. „Не трућај!" И доиста шта жена може да расправља? Знате, ја увек изузимам присутне. Наши стари били су паметнији од нас. У њиховим бајкама лепотице седе крај прозора, на челу им блиста звезда, али ништа не говоре. Тако и треба. Ево па судите сами: прекјуче жена нашег предводника племства као да ме из пушке уби кад ми рече како јој се не свиђа моја *тенденција!* Тенденција! А зар не би боље било и за њу и за нас кад би она некако по вишој наредби природе изгубила моћ говора?

— Увек сте исти, Африкане Семјонићу, увек нас нападате, сироте ми... Знате ли да је то несрећа своје врсте. Ја вас жалим.

— Несрећа? Шта говорите то? Прво, по моме мишљењу, има свега три несреће: живети зими у хладном стану, носити лети тесне ципеле, и ноћивати у соби где плаче дете које се не може посути персијским прашком; а друго, молим вас, ја сам сад најмирнији човек. Могао бих послужити за образац! Тако се уљудно владам.

— Лепо са владате, нема се шта рећи! Колико јуче жалила ми се Јелена Антоновна на вас.

— Гле сад! А шта вам је то говорила, ако смем питати?

— Причала ми је како сте јој цело јутро на сва њена питања одговарали само: „Шта?" „Како?" и то некаквим пискавим гласом.

Пигасов се насмеја.

— А зар то није била добра мисао, је л'те, Александра Павловна?. . .

— Дивно! Како можете да будете тако неучтиви према жени, Африкане Семјонићу?

— Шта? Зар ви мислите да је Јелена Антоновна жена?

— Него шта је?

— Добош, молим вас, онај што по њему ударају шипкама, најобичнији добош. . .

— Ах, да! — прекиде га Александра Павловна, желећи да промени разговор, — могу ли да вам честитам?

— Шта?

— Свршетак парнице. Глановске ливаде припадају вама.

— Да, мени, — одговори суморно Пигасов.

— Колико сте година то чекали, а сад сте незадовољни.

— Верујте ми, Александра Павловна, — рече лагано Пигасов, — да нема ничега горег и увредљивијег од сувише позне среће. Она вам више не пружа задовољства, међутим одузима вам право, драгоцено право, да нападате и проклињете судбу. Да, госпођо, горка је и увредљива ствар позна срећа.

Александра Павловна само слеже раменима.

— Дадице, — поче она, — ја мислим, време је да Миша спава. Дај га овамо.

И Александра Павловна поче да се занима својим сином, а Пигасов оде на други крај балкона, гунђајући.

Одједном, у близини, на друму који је водио поред врта, указа се Михаило Михаиловић у својим лаким кочијама. Испред кола трчаху два огромна спахијска пса: један жут, други сив, тек што беху набављени. Непрестано се њушкаху, живећи у нераздвојној дружби. На капији изиђе им усусрет стари овчарски пас, зину као да хтеде да залаје, али на крају крајева само што зевну, па се врати, радосно машући репом.

— Види, Саша, — повика Лежњов издалека својој жени, — кога ти водим...

Александра Павловна не познаде одмах човека који је седео иза њенога мужа.

— А! Господин Басистов! — узвикну она најзад.

— Он, он, — одговори Лежњов, — и какве дивне новости доноси! Причекај само, одмах ћеш их чути.

И он уђе у двориште.

Неколико тренутака доцније, појави се с Басистовом на балкону.

— Ура! — узвикну он и загрли жену. — Серјожа се жени!

— Којом? — узбуђено упита Александра Павловна.

— Разуме се, Наталијом... Ту нам је вест донео пријатељ из Москве, има и писмо за тебе... Чујеш ли, Мишка? — додаде он, узимајући сина на руке, — ујка ти се жени!... Ајао, како је равнодушан, зликовац један! Само што очима трепће!

— Спава му се, — примети дадиља.

— Да, господо, — рече Басистов прилазећи Александри Павловној, — ја сам данас допутовао из Москве, по наредби Дарје Михаиловне, да прегледам рачуне са имања. А ево и писма.

Александра Павловна прочита брзо писмо од брата. Писмо беше од неколико редака. У првом изливу радости извештавао је сестру да је запросио Наталију, да је добио пристанак и њен и Дарје Михаиловне, обећавао је да ће првом поштом писати више и све их је у мислима грлио и љубио. Видело се да је писао у неком бунилу.

Послужише чај и наместише Басистова. Питања су падала на њега као град. Све, па чак и Пигасова обрадова вест коју он донесе.

— Реците ми, молим вас, — рече између осталог Лежњов,— ми смо били чули о неком господину Корчагину. То ваљда није била истина?

(Корчагин је био леп младић, светски лав, необично надувен и озбиљан: држао се ванредно величанствено, као да није био жив човек, него своја сопствена статуа, подигнута добровољним прилозима.)

— А, не, истина је, — одговори Басистов, смешећи се. — Дарја Михаиловна била му је јако наклоњена, али Наталија Алексејевна није хтела ни да чује за њега.

— Та ја га познајем, — прихвати Пигасов, — то вам је дупла будала, будала која ларма... молим вас! Кад би сви људи били као он, требало би нам добро платити па да пристанемо да живимо... Бога ми!

— Може бити, — одговори Басистов, — али он у свету не игра последњу улогу.

— Но, свеједно! — узвикну Александра Павловна, — Бог с њим. О, како сам радосна због брата!... Је ли и Наталија весела и срећна?

— Да. Она је мирна, као увек, ви је већ знате, али изгледа да је задовољна.

Вече прође у пријатном и живом разговору. Затим седоше да вечерају.

— Ах, збиља, — упита Лежњов Басистова, наливајући му лафита, — знате ли где је Руђин?

— Сад управо не знам. Прошле зиме долазио је у Москву на краће време, затим је отишао с једном породицом у Симбирск. Неко време дописивали смо се, у последњем писму писао ми је да одлази из Симбирска, али ми није рекао куда, и од тада нисам ништа чуо о њему.

— Неће пропасти! — прихвати Пигасов. — Засео је негде па приповеда. Тај ће господин увек наћи два три поклоника који ће га слушати с отвореним устима, и давати му новаца у зајам. Упамтите само, он ће свршити тако што ће умрети негде у Царевококшајску или Чухломи,[1] на рукама какве уседелице с власуљом, која ће мислити да је он најгенијалнији човек на свету...

— Ви врло оштро судите о њему, — примети гласно Басистов.

— Ни најмање! — одговори Пигасов, — само праведно. По моме мишљењу, он није ништа друго до чанколиз. Заборавио сам да вам кажем, — настави он, обраћајући се Лежњову, — упознао сам се с оним Терлаховом с којим је Руђин путовао по иностранству. Дакако! Дакако! Шта ми је све он испричао о њему, не можете ни да замислите, про-

[1] Царевококшајск, среска варош у казанској губернији; Чухлома, среска варош у костромској губернији. — Прим. прев.

сто да пукнете од смеха! Чудновата ствар! Сви Руђинови пријатељи и присталице доцније постају његови противници.

— Молим да мене изузмете из броја таквих пријатеља! — прекиде га ватрено Басистов.

— Е, ви сте нешто друго! О вама и није реч.

— А шта вам је причао Терлахов? — упита Александра Павловна.

— Причао је много, не могу свега да се сетим. Али је ово најлепша анегдота која се десила Руђину. Непрестано се развијајући, — та се господа увек развијају — неки, на пример, просто спавају, или једу, а ови се налазе у моменту развића спавања или једења, зар није тако, господине Басистове? Басистов ништа не одговори...

— И тако, развијајући се стално, Руђин, путем философије, дође до таквог закључка да треба да се заљуби. И он поче да тражи предмет достојан необичног закључка. Срећа му се осмехну. Упознаде се с једном Французкињом, врло лепом модискињом. То је било у једној вароши на Рајни, упамтите. Он поче да одлази к њој, да јој носи књиге, да јој говори о природи, о Хеглу. Можете ли да замислите модискињин положај? Она га је држала за астронома. Међутим, ви знате, он је најобичнији човек, али, странац, Рус, па се допао. Елем, најзад, он одреди састанак, и то врло поетичан састанак: у гондоли на реци. Французкиња пристаде, обуче се

боље и пође с њим у гондолу. Тако су се возили два сата. Шта мислите, чиме се он занимао за то време? Миловао је Францускињу по глави, гледао је замишљено у небо и неколико пута поновио како према њој осећа очинску нежност. Францускиња се врати кући помамљена, и сама исприча све Терлахову. Ето, какав је то господин!

И Пигасов се насмеја.

— Ви сте стари циник! — примети са срџбом Александра Павловна. — А ја сам уверена да о Руђину чак и они који га мрзе не могу ништа рђаво рећи.

— Ништа рђаво? Молим вас! А његов живот на туђ рачун, његове позајмице... Михаило Михаиловићу, он је сигурно и вама дужан?

— Слушајте, Африкане Семјонићу, — поче Лежњов, а лице му доби озбиљан израз, — слушајте: ви знате, а и моја жена зна, да ја у последње време нисам био особито расположен према Руђину и да сам га често осуђивао. Поред свега тога, — Лежњов насу шампања у чаше, — ево шта предлажем: малочас смо пили за здравље нашег драгог брата и његове веренице, а сад предлажем да пијемо у здравље Димитрија Руђина.

Александра Павловна и Пигасов погледаше зачуђено у Лежњова, а Басистов сав задрхта, поцрвене од радости и избуљи очи.

— Ја га добро познајем, — настави Лежњов, —

добро су ми познате и све његове мане. Оне се утолико више истичу што он сам није сићушан човек.

— Руђин је — генијална природа! — прихвати Басистов.

— Он је генијалан, доиста, — одговори Лежњов, — а природа... У томе и јесте његова несрећа што он и нема природе... Али није ствар у томе. Ја хоћу да говорим о оном што је у њему добро, изванредно. Он има ентузиазма, а то је, верујте мени, флегматичном човеку, најдрагоценија особина у данашње време. Ми смо сви постали несносно разборити, равнодушни и млитави; ми смо сањиви, хладни, и зато нека је хвала ономе ко нас бар за тренутак продрма и загреје! Време је! Саша, ја сам једанпут говорио с тобом о њему и пребацивао му хладноћу. Тада сам донекле имао право, донекле не. Та је хладноћа у његовој крви — то није његова кривица — а не у глави. Он није глумац, није уображен, није варалица; он живи на туђ рачун, али не као пробисвет, него као дете... Да, он ће доиста умрети негде у сиротињи и беди, али зар се зато треба бацити каменом на њега? Он неће ништа урадити баш зато што нема темперамента, нема крви; али ко би смео рећи да он неће принети, да није већ допринео користи? Да његове речи нису посејале много доброг семена у младе душе којима природа није, као њему, одузела моћ у вештини остварења планова? Да, ја сам први све то

осетио на себи... Саша зна шта је за мене био Руђин у младости. Сећам се исто тако како сам тврдио да Руђинове речи не могу да утичу на људе, али ја сам тада говорио о људима сличним мени, у садашњим мојим годинама, о људима већ преживелим, које је живот разорио. Један лажан звук у говору — и сва његова хармонија губи се пред нама. Срећом, код млада човека слух још није тако развијен, није тако размажен. Учини ли му се суштина онога што слуша лепа, шта му је стало до тона! Он ће тон наћи у себи самом.

— Браво! Браво! — узвикну Басистов, — како је то згодно речено! А што се тиче Руђинова утицаја, кунем вам се да тај човек не само што уме да вас потресе, него вас просто покреће с места, он вам не да да застанете, он вас из основа преокрене, распали!

— Чујете ли? — настави Лежњов, обраћајући се Пигасову. — Какве бисте још доказе хтели? Ви нападате философију; кад говорите о њој, ви не можете да нађете довољно презривих речи. Ја сам не марим много за њу и слабо је разумем, али наше највеће несреће не долазе од философије. Философске замке и бесмислице никад неће прионути за Руса: он за то има сувише здравога смисла; али се не може допустити да се под именом философије напада свака ваљана тежња за истином и сазнањем. Руђинова је несрећа у томе што он не по-

знаје Русију, и то је баш највећа несрећа. Русија може да опстане без нас појединаца, али ми појединци не можемо без ње. Тешко оном ко мисли да може, двојином теже оном који у ствари живи без обзира на њу. Космополитизам је — бесмислица, космополит је — нула, горе од нуле. Без народности нема ни уметности, ни истине, ни живота — нема ничега. Без физиономије нема идеална лица, само подло лице може бити без физиономије... Али, ипак, кажем вам, то није Руђинова кривица: то је његова судбина, судбина горка и тешка, за коју не треба да га окривљујемо. Одвело би нас врло далеко кад бисмо почели да испитујемо зашто се код нас јављају Руђини. Међутим, треба да му будемо захвални за оно што је у њему добро. То је лакше него бити неправичан према њему, а ми смо према њему били неправични. Наш посао није да га кажњавамо, што није ни потребно, јер он је сам себе казнио много горе него што је заслужио... Дао би Бог да несрећа у њему уништи све што је рђаво и да остави само добро! Пијем за здравље Руђиново! Пијем за здравље друга мојих најбољих година, пијем за младост, за њене наде, за њене тежње, за њено поверење и чистоту, за све оно за шта су наша срца у двадесетој години куцала, и од чега ништа боље нисмо дознали, нити ћемо у животу дознати... Пијем за тебе, златно време, пијем за здравље Руђиново!

Сви се куцнуше с Лежњовом. Басистов умало не разби своју чашу и искапи је одједном. а Александра Павловна пружи руку Лежњову.

— Михаило Михаиловићу, ја нисам ни слутио да сте ви тако красноречиви, — примети Пигасов, — као господин Руђин. Могли бисте да се мерите с њим. Чак сте и мене ганули.

— Ја нисам нимало красноречив, — одговори Лежњов са извесном срџбом, — али налазим да је врло тешко ганути вас. Уосталом, доста о Руђину, говоримо о нечем другом... Шта... како му је оно име... Пандаљевски непрестано живи код Дарје Михаиловне? — додаде он обраћајући се Басистову.

— Разуме се, стално код ње! Она му је нашла врло згодно место.

Лежњов се осмехну.

— Ето тај неће умрети у беди, за то вам добар стојим.

Вечера се заврши. Гости се разиђоше. Кад Александра Павловна остаде насамо са својим мужем, погледа га у лице смешећи се.

— Како си данас био добар, Мишо, — рече она, милујући га руком по челу, — како си паметно и племенито говорио! Али признај да си данас мало претеривао у корист Руђина, као што си пре био против њега. . .

— Оборен се човек не туче. . . а пре сам се бојао да те он не занесе.

— Не, — простодушно одговори Александра Павловна, — он ми се увек чинио учен, ја сам га се бојала, и у његову присуству нисам знала шта да говорим. Али признаћеш да га је Пигасов данас врло опако исмевао.

— Пигасов? — рече Лежњов. — Ја сам се баш зато и заузео тако ватрено за Руђина што је Пигасов био ту. Он се усуђује да Руђина назива чанколизом! Међутим, ја мислим да је његова улога, улога Пигасовљева, сто пута гора. Имати независан положај, све исмевати, а при том лепити се за знатне и богате људе! Знаш ли ти да је тај исти Пигасов, који с таквом жучношћу напада све, и философију и жене, знаш ли да је он, кад је био у служби, узимао мито, и то још како! А! Ето ти!

— Је ли могућно? — узвикну Александра Павловна. — То никако нисам очекивала! . . . Слушај, Мишо, хоћу нешто да те питам, — додаде она после кратког ћутања.

— Шта?

— Шта ти мислиш, да ли ће мој брат бити срећан са Наталијом?

— Како да ти кажем. . . вероватно. . . Она ће заповедати, међу нама не вреди крити, она је паметнија од њега, али он је диван човек и воли је искрено. Шта ће више? Ето видиш, ми се волимо и срећни смо, зар не?

Александра Павловна насмеши се и стеже руку Михаилу Михаиловићу.

*

Истога дана кад се све ово што смо испричали догађало у кући Александре Павловне, у једној руској губернији по највећој припеци вукла су се друмом расклиматана, покривена асуром кола, запрегнута са три спахијска коња. На боку је стрчао, одупирући се укосо ногама, седи сељак у поцепаним широким сукненим хаљинама, трзајући непрестано пртене вођице и машући бичем. У колима на простом сандуку седео је човек висока раста с капом на глави и огрнут старим прашњавим огртачем. То је био Руђин. Седео је погнуте главе и с натученим ободом од капе на очи. Труцкање кола бацало га је тамо амо, изгледао је потпуно равнодушам, као да спава. Најзад се исправи.

— Кад ли ћемо стићи до станице? — упита он сељака на боку.

— Е, брате, — рече сељак и још јаче трже вођице, кад се испнемо на онај брежуљак, остаје нам само још два километра... Хеј ти! напред... Теби говорим, — додаде он танким гласом, притежући деснога коња.

— Чини ми се да рђаво тераш, — рече Руђин.— Од јутра се труцкамо, па никад да стигнемо. Што не певаш нешто?

— Шта да се ради, брате! Коњи, као што ви-

диш, заморени... велика врућина. А да певамо, не можемо, ми нисмо поштански кочијаши... Будало, хеј будало! — узвикну одједном сељак, обраћајући се пролазнику у мрком оделу и подераним опанцима, — уклони се, будало.

— Гле ти... кочијаша! — промрмља за њим пролазник и застаде. — Московска кошчица! — додаде он гласом пуним прекора, махну главом и оде даље.

— Куд си пошао? — прихвати сељак испрекидано, трзајући средњег коња. — Ах, ти, ђаволе! десно, ђаволе!...

Изнурени коњи најзад се којекако довукоше до поштанске станице. Руђин сиђе с кола, исплати сељака (који му не захвали, него претураше дуго новац по длановима — очевидно, незадовољан малом напојницом) и сам изнесе ствари у станичну чекаоницу.

Један мој познаник који је у свом животу много путовао по Русији, уочио је да се коњи могу брзо добити ако у станичној чекаоници по зидовима висе слике које представљају сцене из „Кавкаског сужња" или слике руских генерала. Ако је пак на сликама претстављен живот познатога коцкара Жоржа де Жермени, онда се путник никако не може надати да ће брзо поћи. Имаће кад да се наужива гледајући упредене увојке, бели отворени прслук и необично уске и кратке панталоне коцкареве из младости, гледајући његов фантастични

изглед, кад, већ као старац, с високо подигнутом столицом, у колиби са стрмим кровом, убија свога сина. У соби где Руђин уђе висиле су баш такве слике из тридесетих година или слике из „Живота коцкарева". На његов позив појави се сањиви настојник (да ли је, збиља, ко видео настојника који не дрема?) и, не чекајући Руђиново питање, слабим гласом рече да нема коња.

— Шта, ви кажете да нема коња, — рече Руђин, — а још и не знате куд идем? Довде сам се довезао на спахиским коњима.

— Ми немамо више коња, — одговори настојник. — А куда путујете.

— У . . . ск.

— Немамо коња, — понови настојник и изиђе напоље.

Руђин љутито приђе прозору и баци капу на сто. Није се био много изменио, али је био пожутео за последње две године. Сребрнаста влакна блистала су му где где у коси, а очи, још увек дивне, као да беху потамнеле. Мале боре, трагови горких тешких болова, лежале су око уста, по образима, око слепих очију.

На њему је било изношено и старо одело, рубље му се нигде није видело. Време његова цветања било је већ прошло. Сад је био, како вртари веле, зрео за семе.

Он поче да чита натписе по зидовима... познато разонођење путника којима је дуго време... Одједном врата шкрипнуше и настојник уђе.

— Коња за ... ск нема, и дуго их неће бити, — рече он, али за ... ов има ови који се враћају.

— За ... ов? — рече Руђин. — Али, молим вас! та то ми нимало није уз пут. Ја путујем у Пензу, а ... ов је, чини ми се, у правцу Тамбова.

— Па шта? Ви онда можете да скренете из Тамбова у ... ов.

Руђин оклеваше.

— Па, добро, — рече он најзад, — наредите нека спреме коње. Све једно: ићи ћу у Тамбов.

Коњи су брзо били готови. Руђин изнесе свој сандук, попе се на таљиге, седе и задуби се као и пре. У његовој погнутој прилици било је нечег очајног и жалосно понизног... Тројка се кретала лаганим касом, звецкајући непрестано прапорцима.

# Епилог

Прошло је још неколико година.

Био је хладан јесењи дан. Пред улазом главне гостионице губернијске вароши С...а зауставише се путничка кола. Из кола изађе, протежући се и стењући, још доста млад господин, али онако, пуна тела, које обично изазива поштовање. Пошто се испе уз степенице на други спрат, он застаде на улазу у широк ходник и, како не виде никога пред собом, замоли гласно за собу. Врата у дну лупише. Иза ниског заклона појави се лакеј и пође напред окретним, лаким корацима, светлуцајући у ходничкој полутами, углачаним леђима и посувраћеним рукавима. Кад уђе у собу, путник одмах збаци са себе шињел и ешарпу, седе на диван и, налактивши се на колена, погледа прво унаоколо, као у полусну, затим нареди да му позову слугу. Лакеј се смерно поклони и изиђе. Тај путник не беше нико други до Лежњов. Регрутска комисија беше га позвала из села у С.

Његов слуга, младић с коврџастом косом и руменим образима, у суром шињелу, опасан плавим

појасом, у меким сукненим доколеницама, уђе у собу.

— Ето, брате, стигосмо, — рече Лежњов, — а ти си се непрестано бојао да ће шина на точку пући.

— Стигосмо! — одговори слуга, усиљавајући се да се насмеје кроз уздигнуту јаку од шињела, — чудим се како та шина није пукла.

— Има ли кога овде? — зачу се глас у ходнику.

Лежњов се тржe и ослушну.

— Хеј! Ко је тамо? — понови глас.

Лежњов устаде, приђе вратима и брзо их отвори.

Пред њим је стојао човек висока раста, готово сасвим сед и погурен, у старом капуту од плиша са бронзаним дугметима. Лежњов га одмах позаде.

— Руђин! — узвикну он узбуђено.

Руђин се окрену. Није могао да распозна црте Лежњова, који беше окренут леђима светлости, и двоумећи се гледаше у њега.

— Ви ме не познајете? — поче Лежњов.

— Михаило Михаиловићу! — узвикну Руђин и пружи руку, али се збуни и тржe руку назад...

Лежњов похита да је прихвати својим рукама.

— Уђите, уђите к мени! — рече он Руђину, и уведе га у собу:

— Како сте се променили! — рече Лежњов после кратке почивке, и нехотице спустивши глас.

— Јест, кажу! — одговори Руђин, блудећи погледом по соби. — Године... А ви, ви добро изгледате. Како је Александра... ваша супруга?

— Хвала, добро је. Али откуд ви овде?

— Ја? Дуго би било да причам. Управо ја сам овде дошао случајно. Тражио сам једног познаника. Уосталом, врло ми је мило...

— Где ћете ручати?

— Ја? Не знам. У некој гостионици. Ја морам још данас да отпутујем.

— Морате?

Руђин се значајно осмехну.

— Да, морам. Шаљу ме у село да тамо живим.

— Ручајте са мном.

Руђин први пут погледа Лежњова право у очи.

— Ви ми предлажете да ручам с вама? — рече он.

— Да, Руђине, онако по старом, по другарски. Хоћете ли? Нисам се надао да ћу вас срести, и Бог зна кад ћемо се опет видети. Нећемо се ваљда тек тако растати!

— Лепо, пристајем.

Лежњов пружи руку Руђину, зовну слугу, поручи ручак и нареди да метну боцу шампањца у лед.

*

За време ручка, Лежњов и Руђин, као по договору, непрестано су разговарали о своме студентском животу, сећајући се многих и многих, мртвих

и живих. У прво време Руђин је био некако усиљен, али пошто искапи неколико чашица вина, крв му се загреја. Најзад лакеј унесе последње јело. Лежњов устаде, затвори врата, врати се столу, седе управо према Руђину и овлаш наслони подбрадак на обе руке.

— Е, а сад ми причајте, — рече он, — све шта је с вама било откад се нисмо видели.

Руђин погледа Лежњова.

„Боже мој! помисли опет Лежњов, како се променио, јадник!"

Руђинове црте не беху се много измениле, нарочито од онда кад смо га видели на станици, мада је бліска старост већ била ударила свој жиг на њих; али им је израз био промењен. Поглед му је био друкчији. У целом његовом бићу, у покретима, час лаганим, час врло наглим, у хладноћи испрекиданога говора, огледао се крајњи умор, скривена и тиха туга, сасвим различита од оне полуизвештачене туге којом се некад разметао, као што уопште чини омладина, пуна наде и лакоумног самољубља.

— Да вам причам све што се са мном догодило? — поче он. — Не може се све испричати, а и не вреди. . . Много сам се потуцао, лутао сам не само телом, лутао сам и душом. У чему и у коме се све нисам разочарао, Боже мој! С ким ли се нисам зближио! Да, с ким! — понови Руђин, опазивши да га Лежњов

са некаквим особитим учешћем гледа. — Колико су ми пута моје властите речи биле мрске, не мислим из мојих уста, него из уста људи који су делили моје мишљење! Колико сам пута прелазио из детињастог раздражења у тупу равнодушност коња који ни репом не мрдне кад га бичем шибају... Колико сам се пута радовао, надао, понижавао, колико сам пута мрзио узалуд! Колико сам пута узлетао као соко, а враћао се милећи као пуж коме је љуска разбијена!.. Где нисам био, по каквим путовима нисам газио!... А путови су били каљави, — додаде Руђин, и лако се окрену. — Ви знате... — настави он...

—Чујте, — прекиде га Лежњов, — ми смо некад један другом говорили „ти"... Хоћеш ли? Обновимо стару навику... Пијмо за ти!

Руђин задрхта и устаде, а у очима му блесну нешто што се речима не може изразити.

— Пијмо, — рече он, — хвала ти, брате; пијмо!

Лежњов и Руђин испише по једну чашу.

— Ти знаш, — поче опет, ударајући гласом на реч „ти" и смешећи се, Руђин, — у мене се налази некакав црв који ме нагриза и једе, и који ми никако не да да се смирим. Он ме гура на људе, они се у почетку подају моме утицају, а затим...

Руђин махну руком кроз ваздух.

— Откад сам се растао с вама... с тобом, ја сам претрпео и искусио много што шта... Почи-

њао сам да живим, прихватао се нових послова бар двадесет пута — и ето видиш!

— Ниси имао издржљивости, — рече као за себе Лежњов.

— Право кажеш, нисам имао издржљивости... Никад нисам умео ништа да саградим, а и тешко је, брате, градити нешто кад испод ногу немаш чврстог земљишта, кад мораш сам да зидаш темељ на коме треба да стојиш! Сва моја путовања, то јест, строго узевши, сви моји неуспеси, не могу се описати. Испричаћу ти два три случаја... управо оне случајеве из мога живота кад ми се, како се чинило, успех осмехивао, или не... кад сам ја почињао да се надам успеху, што није једно исто...

Руђин забаци назад своје седе и већ проређене власи оним истим покретом руке којим је некад одбацивао своје тамне и густе коврџице.

— Слушај, дакле, — поче он. — У Москви сам се био спријатељио с једним доста необичним господином. Он је био врло богат, имао је велико имање, није био у служби. Његова главна и једина страст била је љубав према науци, према науци уопште. Још ни сад никако не могу да разумем откуд се та страст увукла код њега! Доликовала му је као магарцу седло. Он сам с муком је претстављао паметна човека. Готово није умео ни да говори, само је изразито колутао очима и значајно махао главом. Никад, брате, нисам видео ограничeнију и сиро-

машнију природу... У Смоленској губернији има таквих предела: сам песак и ништа више, тек где где трава коју ни једна животиња неће да једе. Ништа му није полазило за руком, све је бежало даље од њега; а међутим имао је ту способност да и најлакше ствари учини тешким. Да је од његове наредбе зависило, његови би људи, збиља, јели ногама. Радио је, писао и читао неуморно. Науку је пратио с некаквом одлучном енергијом и страшним стрпљењем. Био је необично частољубив, имао је челични карактер. Живео је сам и важио је као особењак. Упознао сам се с њим... и допао сам му се. Признајем, ја сам га врло брзо прозрео, али ме је његова усрдност дирнула. При том био је тако богат, његовом помоћу могла су се учинити толика добра, принети стварне користи... Преселио сам се у његов стан и најзад отишао с њим у његово село. Имао сам, брате, велике планове, идеалисао сам о разним усавршавањима, реформама...

— Као и код Ласунске, сећаш ли се? — рече Лежњов с добродушним осмејком.

— Не! Тамо сам ја у души био уверен да од мојих речи неће ништа бити, али овде... овде се преда мном отварало сасвим друго поље... Понесох са собом књиге о агрономији... додуше, ни једну нисам прочитао до краја. и приступих послу. У прво време није ишло као што сам желео, али доцније пође добро. Мој нови друг само је ћутао и

посматрао, не сметајући ми, то јест, не сметајући ми до извесне границе. Примао је и испуњавао моје предлоге, али са упорношћу, круто, с прикривеним неповерењем, и обрћући све на свој начин. Необично је ценио сваку своју мисао. С муком се држао на њој, као буба-мара на врх травчице, и држао се, држао на њој, непрестано, као да се спрема да рашири крила и да полети — и одједном падне, па се опет успуже... Не чуди се овим поређењима, она су се још тада била накупила у мојој души. Тако сам се борио две године. Поред свег мога старања, посао је ишао рђаво. Почех да малаксавам, пријатељ ми постаде досадан, ја почех да га вређам. Он ме је мучио. Његово неповерење пређе у дубоко раздражење. Непријатно осећање обузе нас обојицу, већ нисмо могли говорити ни о чем. Он се мучки, али стално трудио да ми докаже како он не подлежи моме утицају, па је моје наредбе или изопачавао или их је сасвим мењао... Најзад увидех да код господина спахије претстављам човека који живи од милости његових размишљања. Горко зажалих што узалуд траћим време и снагу, осетих горчину што сам опет био преварен у својим очекивањима. Знао сам врло добро шта губим одлазећи, али нисам могао да се измирим са самим собом, и једнога дана, после тешке и бурне сцене које сам био сведок и која ми мога пријатеља показа с најгоре стране, посвађах се с

њим коначно и одох, оставивши господина педанта извајаног од руске и немачке грађе...

— То јест, оставивши комад насушног хлеба, — рече Лежњов и спусти обе руке на Руђинова рамена.

— Да, и поново се осетих лаган и сиромашак у празном простору. Иди куда те очи воде... Ах, пијмо!

— За твоје здравље, — рече Лежњов устајући, и пољуби Руђина у чело. — За твоје здравље и за успомену на Покорског... И он је умео да остане сиромах.

— То ти је моја прва авантура, — поче мало после Руђин. — Хоћеш ли да наставим или не?

— Молим те, причај даље.

— Ех! не говори ми се о томе. Малаксао сам за говор, брате... Али ипак, нека буде. Потуцајући се тако по разним местима... могао бих ти узгред испричати како сам доспео за секретара код доброжелећег државника, и шта је из тога изишло, али то би нас врло далеко одвело... потуцајући се по разним местима, ја се најзад реших... не смеј се, молим те... да будем... радан, практичан човек. Прилика се указа: ја се спријатељих с неким... можда си слушао о њему... с неким Курбејевим... не?

— Не, не познајем га. Али, молим те, Руђине, како то да ти, са својим умом, не увидиш да твој

рад није у томе да будеш... извини за каламбур... радан човек?

— Знам, брате, да није у томе, али и у чему би другом и био? Али само да си видео Курбејева! Немој мислити да је то био неки шупљоглави брбљивац. Кажу да сам ја некад био красноречив. Пред њим ја просто нисам био ништа. То је био необично уман човек, зналац, стваралачка глава, брате, први у питањима индустрије и трговачким предузећима. Његов је ум кључао од најсмелијих, неочекиваних пројеката. Ми се удружисмо и решисмо да своју снагу употребимо на заједнички користан посао...

— На какав, допусти да питам?

Руђин обори очи.

— Смејаћеш ми се.

— Зашто? Не, нећу ти се смејати.

— Решисмо да једну реку у К...ој губернији претворимо у бродну, — рече Руђин, смешећи се усиљено.

— Гле сад! Значи да је тај Курбејев био капиталист?

— Био је сиромашнији од мене, — одговори Руђин и тихо обори своју седу главу.

Лежњов се насмеја, али се одједном уозбиљи и узе за руку Руђина.

— Опрости, брате, молим те, — поче он, — али то

никако нисам очекивао. Но, па шта би, то ваше предузеће остаде само на хартији?

— Не сасвим. Почело је било да се остварује. Били смо најмили раднике... но, и почели. Али тада искрснуше разне препреке. Прво, власници воденица никако нису хтели да нам верују, да нас разумеју, а поврх тога ми нисмо могли да управљамо водом без машине, а за машину нисмо имали новаца. Шест месеци проживели смо у земуницама. Курбејев је јео само хлеба, ја такође нисам био сит. Уосталом, не жалим, тамо је природа величанствена. Пребијасмо се, довијасмо се, наговарасмо трговце, писасмо писма, циркуларе. Свршило се тим што ја у том предузећу изгубих и последњу пару.

— Е! — рече Лежњов, — ја мислим да је губитак твоје последње паре бесмислица.

— Разуме се, тако је.

Руђин погледа кроз прозор.

— Међутим пројекат, тако ми Бога није био рђав и могао је донети огромне користи.

— Куда се део тај Курбејев? — упита Лежњов.

— Он? Сад је у Сибиру, почео је да израђује злато. И видећеш, он ће се обогатити, он неће пропасти.

— Може бити, али ето, ти, сигурно нећеш стећи имања.

— Ја? Шта да се ради! Уосталом, ја знам да сам у твојим очима увек био празан човек.

— Ти? Иди, молим те, брате!... Доиста, било је време кад су ми боле очи само твоје тамне стране, али сад, веруј ми, научио сам да те ценим. Ти нећеш стећи имања... И ја те баш зато волим... како ми се чини.

Руђин се слабо осмехну.

— Доиста?

— Ја те баш зато ценим! — понови Лежњов, — разумеш ли?

Обојица ућуташе.

— Да ли да почнем приповетку број три? — упита Руђин.

— Молим те причај.

— Добро. Број приповетке трећи и последњи. С њим сам тек сад раскрстио. Али да ти нисам постао досадан?

— Говори, говори.

— Ето, видиш, — поче Руђин, — једанпут тако на доколици мислио сам... ја сам увек имао доста слободног времена... мислио сам: имам доста искуства, добре намере... чујеш, ти ми ваљда нећеш одрицати добре намере?

— Којешта!

— На свима другим тачкама ја бих се више или мање отесао... Зар не би било боље да постанем

педагог или, просто речено, учитељ... него да живим овако узалуд...

Руђин застаде и уздахну.

— Зар није боље потрудити се да предаш другима оно што знаш, него да живиш узалуд. Можда ће они из мога знања моћи да извуку неку корист? Моје подобности нису биле обичне, језиком сам добро владао... Дакле, реших се да се посветим том послу. Имао сам муке да нађем место. Приватне часове нисам хтео да дајем, у нижим школама нисам имао шта да радим. Најзад ми пође за руком да добијем место професора у овдашњој гимназији.

— Професора, чега? — упита Лежњов.

— Професора руске књижевности. Кажем ти, ниједнога посла нисам се прихватио са више топлине од тога. Мисао да утичем на омладину одушевљавала ме је. Три недеље сам преседео спремајући прво предавање.

— Је ли код тебе то предавање? — прекиде га Лежњов.

— Није, затурило се некуд. Било је добро и свидело се. Као да сад гледам лица мојих слушалаца, лица добра, млада, са изразом простосрдачне пажње, учешћа, шта више дивљења. Попео сам се на катедру, прочитао предавање у грозници; мислио сам да ће трајати читав сат, прочитао сам га за

двадесет минута. Инспектор, мршав старчић, са сребрним наочарима и власуљом, седео је ту, и покаткад нагињао главу на моју страну. Кад сам завршио и устао са столице, он ми рече: „Добро је, само мало виши и нејасан стил, а о самом предмету мало је речено". Али гимназисти су ме пратили погледом пуним поштовања... доиста. Што ти је златна младеж! Друго сам предавање донео написано, треће тако исто... Затим сам почео да импровизујем...

— Имао си успеха? — упита Лежњов.

— Још каквог успеха. Ја сам предавао слушаоцима све што ми је било на души. Међу њима била су три четири необично даровита дечака, остали су ме слабо разумели. Уосталом, морам признати да су ме и они који су ме разумевали понекад збуњивали својим питањима. Али нисам клонуо. Сви су ме волели. При прозивању давао сам свима добре оцене. Али се тада заметну против мене интрига... или не, није било никакве интриге, него просто нисам био у својој сфери. Ја сам сметао другима, а и мени су други сметали. Предавао сам гимназистима онако како се ни студентима не предаје увек. Моји су слушаоци мало добијали из мојих предавања. Чињенице сам и ја слабо знао. При том, нисам био задовољан кругом рада који ми је био одређен... ти већ знаш, то је моја слабост. Желео сам корените реформе, а кунем ти се да су те ре-

форме биле и остварљиве и лаке. Надао сам се да ћу их спровести помоћу директора, доброг и ваљаног човека, на кога сам у почстку имао утицаја. Његова ми је жена помагала. Брате мој, у своме животу мало сам таквих жена видео. Имала је четрдесет година, а веровала је у добро, волела је све што је лепо, као петнаестогодишња девојчица, и није се бојала да своје уверење искаже пред свакím. Никад нећу заборавити њено племенито одушевљење и чистоту. По њеном савету написао сам план... Али ме тада истиснуше и оцрнише пред њом. Највише ми је нахудио професор математике, мали човечуљак, оштар, пргав, који ни у шта није веровао, сличан Пигасову, само много активнији од њега... Збиља, шта је с Пигасовом, је ли жив?

— Жив је, и, помисли, оженио се неком паланчанком, која га, кажу, туче.

— То је и заслужио! Но, а како је Наталија Алексејевна, је ли здрава?

— Здрава је.

— Срећна?

— Јесте.

Руђин поћута.

— О чему смо оно говорили... да, о професору математике. Он ме није трпео, поређивао је моја предавања с ватрометом, узгред је хватао сваки израз који му се не би учинио довољно јасан, једанпут ме је чак испрескакао због неког споменика

XVI века... и, што је главно, он је био прозрео моје намере. Мој последњи сапунски мехур наиђе на њега као на чиоду, и расплину се. Инспектор, с којим се од почетка нисам слагао, придоби директора против мене, створи се читава збрка. Ја не хтедох да попустим, падох у ватру, ствар дође до суда и ја бејах принуђен да поднесем оставку. Али ја се не задовољих тим. Хтео сам да покажем да се са мном не може тек тако поступати... али се са мном могло поступати како се хтело... Сад морам да идем одавде.

Настаде почивка. Оба пријатеља седела су с погнутим главама.

Први проговори Руђин.

— Да, брате, — поче он, — ја бих сад могао заједно са Кољцовим да кажем: „Еј, младости, докле си ме довела, докле си ме довукла, да не могу ни корака да макнем"... Али, је ли могућно да ја ни за шта нисам способан, је ли могућно да за мене нема посла на земљи? Често сам та питања постављао себи, и ма колико да сам се трудио да себе понизим у својим очима, нисам могао а да у себи не осетим присуство снаге коју немају сви људи! Зашто та снага остаје бесплодна? И још нешто: сећаш ли се, кад смо били у иностранству, како сам тада био самопоуздан и лажан... Управо, ја тада нисам јасно знао шта хоћу, опијао сам се речима и веровао у привиђења, али сад, кунем ти се, ја

смело пред свима могу да кажем све што желим. Немам ништа да кријем. Ја сам потпуно и у правом смислу те речи сталожен човек. Савлађујући себе, ја хоћу да се помирим с околностима и желим мало: хтео бих да постигнем близак циљ и да допринесем ма и најмање користи. Не! Не даје ми се! Шта значи то? Шта мени смета да живим и да радим као други?... Ја сад само о томе мислим. Али тек што успем да уђем у одређени положај и да се зауставим на извесној тачки, а судба ме баци доле... Почињем да је се бојим, те моје судбине. Нашто све то? Разреши ми ту загонетку!

— Загонетку! — понови Лежњов. — Да, то је истина. Ти си и за мене увек био загонетка. Још у младости, било је да си ти после ма каквог ситног изгреда одједном почињао да говориш тако да до срца дирнеш, а овамо, опет си почињао... но, ти знаш шта хоћу да кажем... нисам те тада разумевао и зато сам престао да те волим... Ти имаш тако много снаге, тако неутољиву тежњу ка идеалу...

— Речи, све саме речи! Рада није било! — прекиде Руђин.

— Рада није било! Каквог рада?

— Каквог рада? На пример, издржавати својим радом слепу бабу и целу њену породицу, као Прјаженцов, ако се сећаш... Ето, и то је рад.

— Да. Али и добра реч нешто вреди.

Руђин погледа Лежњова ћутећи и тихо климну главом.

Лежњов заусти да нешто каже и пређе руком преко лица.

— И тако, ти идеш у село? — упита он најзад.

— У село.

— А зар још имаш село?

— Остало ми је тамо још нешто мало. Две и по душе. Имам један кутић у коме ћу умрети. Ти можда у овом тренутку мислиш: „И овде не може без фраза!" Збиља, фраза ме је убила, она ме је појела, никад је се нећу ослободити. Али ово што сам казао није фраза. Није фраза, брате мој, ова бела коса, ове боре, ови подерани лактови нису фразе. Ти си увек био строг према мени, и имао си право. Али сад нема места строгости кад је већ све свршено, кад више нема гаса у лампи, кад је и сама лампа разбијена, и кад фитиљ сваког часа може догорети... Смрт ће, брате, најзад све изравнати...

Лежњов скочи.

— Руђине! — повика он, — зашто ми то говориш? Чиме сам то заслужио од тебе? Какав бих ја судија био и какав бих човек био, кад би ми при погледу на твоје упале образе и боре дошла у главу реч фраза? Ти би желео да знаш шта ја о теби мислим? Лепо! Ја мислим, ево човека... који би са својим подобностима могао много постићи, који би

могао овладати земаљским благом, кад би хтео! А ја га видим гладна, без уточишта...

— Ти ме сажаљеваш, — рече Руђин загушено.

— Не, вараш се. Ти ми улеваш поштовање, ако хоћеш да знаш. Ко ти је сметао да проживиш низ година код тога спахије, твога пријатеља, који би ти осигурао будућност да си хтео да му угађаш, у то сам потпуно уверен? Зашто ниси могао да опстанеш у гимназији, зашто, чудни човече? Зашто си, ма са каквим мислима да си почињао посао, неминовно га завршавао тим што си жртвовао своје личне користи, не пуштајући корена у рђаву земљу, ма како да је масна била?

— Ја сам се родио да се никад не смирим, — настави Руђин с уморним осмејком. — Ја не могу да се зауставим.

— То је истина. Али ти не можеш да се зауставиш не зато што у теби живи црв, како ти оно у почетку рече. У теби не живи црв, ни дух празног немира: у теби пламти љубав према истини, и, очевидно, без обзира на све твоје погрешке, она у теби гори силније него у многима који себе чак не држе ни за егоисте, док тебе називају интригантом. Да, први ја, да сам на твом месту, одавно бих приморао тога црва да ућути и помирио бих се са свачим. А ти ниси ни озлојеђен, и готов си, у то сам уверен, да се опет прихватиш новога посла, као младић.

— Е, брате, сад сам уморан, — рече Руђин. — Од мене је доста.

— Уморан! Други би одавно умро. Ти кажеш, смрт ће све изгладити, а зар мислиш да и живот не би могао изгладити? Ко је живео а није праштао другима, тај не заслужује да се и њему прашта. А ко може рећи да њему нема шта да се прашта? Ти си урадио шта си могао, борио си се док си могао... Шта ћеш више? Наши су се путови разишли...

— Ти си, брате, сасвим друкчији човек од мене, — прекиде га Руђин с уздахом.

— Наши су се путови разишли,— настави Лежњов, — може бити баш зато што, захваљујући своме имању, хладној крви и другим срећним околностима, мени ништа није сметало да седим непомично, да останем гледалац, са скрштеним рукама, док си ти морао да изиђеш на отворено поље, да засучеш рукаве, да се мучиш, да радиш. Наши су се путови разишли... али погледај како смо ми блиски један другоме. Видиш, ја и ти говоримо готово једним истим језиком, и из далека разумемо један другог, одрасли смо с једнаким осећањима. Али нас већ мало има, брате. Ето, ја и ти смо последњи Мохиканци! Ми смо се могли разићи, могли смо чак бити и непријатељи ранијих година, кад је још много година било пред нама. Али сад, кад се гомила око нас проређује, кад нови нараштаји пролазе мимо

нас и греде другим циљевима, ми треба да се држимо чврсто један уз другог. Куцнимо се, брате, и запевајмо: Gaudeamus igitur!

Пријатељи се куцнуше чашама и запеваше тронутим и неправилним, чисто руским гласовима, стару студентску песму

— Ето, ти сад одлазиш у село, — рече опет Лежњов. — Ја не мислим да ћеш тамо дуго остати, и не могу да замислим чиме ћеш, где и како свршити... Али упамти: ма шта се десило с тобом, ти ћеш увек имати место, имати гнездо куда ћеш моћи да се склониш. То је моја кућа . . . чујеш ли, стари? И мисли имају своје инвалиде: потребно је да и оне имају своје пристаниште.

Руђин устаде.

— Хвала ти, брате, — настави он. — Хвала! Никад ти то нећу заборавити. Али мени није потребно пристаниште. Искварио сам свој живот, а нисам ни послужио мисли као што треба.

— Ћути! — настави Лежњов. —Сваки остаје онакав каквим га је природа створила, а више се од њега не може ни захтевати! Ти себе називаш Вечитим Јудом. . . А ко зна, можда ти баш треба тако вечито да путујеш, можда тим испуњаваш виши и теби самом непознати циљ. Народна мудрост не вели узалуд да се ми сви управљамо по Божјој вољи. Ти одлазиш? — настави Лежњов, видећи да се Ру-

ђин спрема и узима капу. — Зар нећеш остати да ноћиш?

— Одлазим! Збогом. Хвала ти... Завршићу рђаво.

— То Бог зна... Одлазиш ли заиста?

— Одлазим. Збогом. Задржи ме у лепој успомени.

— Е, задржи и ти мене у доброј успомени... и не заборављај што ти рекох.

Пријатељи се загрлише. Руђин брзо изиђе.

Лежњов дуго ходаше тамо амо по соби, затим застаде крај прозора, замисли се и полугласно рече: „Сиромах!" Затим седе за сто и поче да пише жени писмо.

А напољу се диже ветар и зави злокобним фијукањем, ударајући тешко и злокобно о стакла која су звечала. Настаде дуга јесења ноћ. Благо оном ко у такву ноћ седи под кровом дома у коме има свој топал кутак... И нека би Господ помогао свима који се без склоништа потуцају!

*

У жарко подне 26 јула 1848 године, у Паризу, кад је устанак „народних радника" већ скоро био угушен, у једној од тесних улица предграђа светог Антонија, батаљон регуларне војске нападао је на барикаду. Неколико топовских метака беху је већ скоро порушили. Њени браниоци који беху остали

у животу, повукоше се, мислећи само како да се спасу, кад се наједанпут, на самом врху барикаде, на проваљеном кошу обореног омнибуса, појави висок човек у старом капуту, опасан црвеним шалом, и са сламним шеширом на седој, разбарушеној коси. У једној руци држао је црвену заставу, у другој криву и тупу сабљу и викао нешто усиљеним, танким гласом, пузајући се горе и машући заставом и сабљом. Венсенски стрелац нанишани на њ и опали... Високи човек испусти заставу, и као џак паде ничице доле, као да се неком клања... Куршум му беше пројурио кроз само срце.

— Tiens! — рече један устаник, бежећи другоме, — on vient de tuer le Polonais.[1]

— Bigre![2] — одговори овај и обојица потрчаше у подрум куће у којој сви дућани беху затворени и зидови изрешетани куршумима и ђуладима.

Тај „Polonais" био је — Димитрије Руђин.

[1] Гле, убише Пољака. — Прим. прев.

[2] До ђавола! — Прим. прев.